שושנה פריבלסקי

מסילות בלבנם

בסייעתא דשמיא

מסילות בלבבם

שושנה פריבלסקי

קורות חיי בין הגויים
במשך שנות מלחמת העולם השנייה

Digitized by Touro College Libraries
For Project Zikaron
www.zikaron.tourolib.org
2022

כל הזכויות שמורות

©

אין רשות לשכפל או להעתיק את הספר או חלק ממנו
בלי רשות המחברת — **ש. פריבלסקי, ניו־יורק**
1666 East 7th St.
Brooklyn N.Y. 11230

יצא לאור בשנת תשס"ד

לוחות "פרנק" ירושלים

"ואני אשיר עֻזֶּךָ
וארנן לבֹקר חסדך,
כי היית משגב לי
ומנוס ביום צר לי"

(תהילים נ"ט)

שלמי תודה לקרובים וידידים שעזרו לי
במהלך הכנת הספר:

לרב משה רוגוזניצקי מלונדון,
שהעמיד לרשותי תמונות ומידע על העיר טלז.

למורה שושנה לוי־כהן,
שעזרה לי בהכנת התמונות לדפוס.

לשושנה הוכוולד, על עזרתה בעריכת הספר
והכנתו לדפוס.

ואחרון אחרון חביב –
לבני ולבנותי היקרים שיחיו,
שעזרו לי ועברו איתי על כתב היד במסירות ובאורך רוח
והעירו הערות מחכימות.

יעמדו כולם על הברכה.

תוכן העניינים

עירי טלז / 7

מפת ליטא / 12

הקדמה / 14

"מסילות בלבבם" / 16

ערש הולדתי ומשפחתי / 17

הבית שהיה ואיננו עוד / 29

דמויות שהיו ואינן עוד / 37

איש לא ידע מה יילד יום / 44

באורוות וברפתות ביער ריין / 47

סופה המר והנמהר של קהילת טלז / 50

איך ממשיכים? / 53

אל הגיטו / 57

בגיטו – חיים בצל המוות / 60

הבריחה מהגיטו / 63

לו היו דפי הסידור מספרים... / 68

בבור תחתיות / 73

ה"פְּרִיצָטָה" / 76

הסידור היקר שלי / 80

אריגים, סריגים וספרים / 83

ותהילתך בלילות / 88

"ויכוחי דת" עם הכומר / 92

אחות רחמנייה מתוך הארון / 95

הסוד מתגלה / 98

"נולדת מחדש"... / 102

אסירה בתוך הבור / 107

"הכל בזכותך!" / 110

אחים יהודים / 113

רגעים של פרידה / 117

הוא היטיב, הוא מיטיב - והוא ייטיב / 120

מודה אני לפניך... / 126

עירי טלז

זכיתי לגדול בטלז – העיר הידועה והמפורסמת בעולם היהודי כולו. די בשמיעת השם טלז – כדי לזכור את הישיבה הגדולה והקדושה שזכתה בה עירי.

הישיבה שהפיצה את אורה, אור התורה, על העולם כולו. מגדלור זה השריש בליבות האנשים אהבת תורה ויראת שמיים. הישיבה היא שהחדירה אור בבתים, במשפחות העיר; היא שהכניסה ללבבות דרך ארץ, יראת כבוד ורוממות, ומעל הכל – אהבה עמוקה לתורה הקדושה, והיא שחינכה וגידלה אנשים לדרך התורה והיראה.

הכניסה לטלז – כפי שהיא נראית בימינו

בניין ישיבת טלז המעטירה

כל אימת שעברו ברחוב רבני הישיבה וראשיה, וכמובן – בחורי חמד, תלמידי הישיבה – נעמדו אנשים לראותם ולהתבשם מהם; בהערצה רבה ודרך ארץ הניעו ראשיהם לשלום.

יכלה הנייר וייבש הדיו וכל שאכתוב על הישיבה לא יהיה אפילו בגדר של "מועט מן המרובה".

במשך כחמישים שנה, שחלפו מהיום המר והנמהר – היום בו חרבה עירי, על כל הפאר שבה, הוסיפו לחלחל בנפשות הדור רשמי השפעתה הרוחנית העצומה של הישיבה, ואני משתוקקת להיזכר עוד ועוד במעיין הנובע הזה, שכולו תורה.

גדולי התורה של טלז

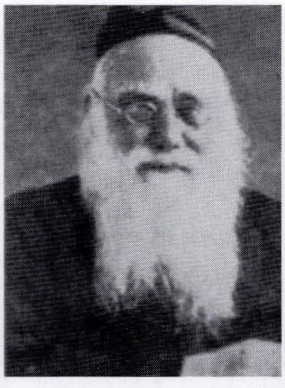
רבי אליעזר גורדון

רבי יוסף לייב בלוך

רבי אברהם יצחק בלוך

רבי שמעון שקופ

רבי חיים רבינוביץ

ברוך ה', אור התורה לא כבה, הוא חי וקיים וזוהר בעיר קליבלנד שבארצות הברית.

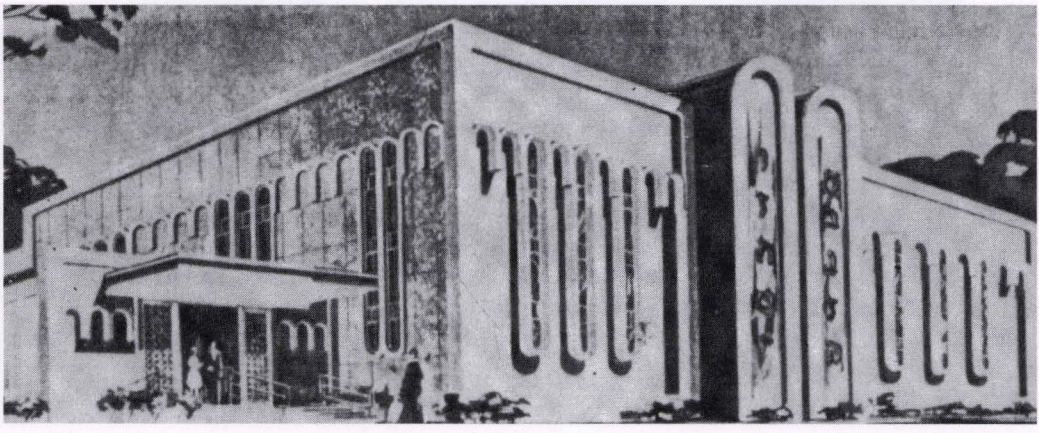
ראשי ישיבת טלז בארצות הברית

רבי אליהו מאיר בלוך

רבי חיים מרדכי קאטץ

ישיבת טלז בוויקליף, קליבלנד, ארצות הברית

הנהלת הישיבה היתה גם הנהלת בית הספר המיוחד במינו, גימנסיון "יבנה", שזכיתי ללמוד בו, אם כי זמן לא רב, לצערי.

מפת ליטא מהימים ההם

מאפע פון
ליטע

מספר מלות הקדמה - לילדי ונכדי היקרים לא"ט

קשה לי, קשה לי לכתוב, כי יודעת אני שאכניס אתכם, ילדי ונכדי ושאר הקוראים, למצב רוח קודר, לעצבות ולדכאון. אך נראה שאין מנוס מהעלאת הדברים על הכתב...

כל השנים – שתקתי, לא אמרתי לכם, ילדַי, דבר; לא סיפרתי לכם מלה על כל מה שעברתי – עברנו. לא רציתי לצער אתכם; לא חפצתי שתראוני בוכה בעת שאספר לכם את הקורות אותנו.

אך בשנים האחרונות, כשכולם מבקשים ואפילו דורשים "סַפְּרוּ, למען יידעו!" – החלטתי ליטול את העט לידי, ולכתוב. ברור היה לי שעתה, כשרבים־רבים מספרים את אשר עבר עליהם בתקופת השואה הנוראה, תקראו ותשמעו גם אתם מאחרים על הצרות, הגזרות והרדיפות שעברו עליהם. ואם כן, מדוע שלא תשמעו ותדעו גם על קורות משפחתכם – על כל הנסיונות המרים שעברנו, ובסייעתא דשמיא – עמדנו בהם! ובד בבד עם הנסיונות – על כל הניסים שחזינו על בשרנו ועל חסדי ה' עימנו על כל צעד ושעל.

למעשה, בהעלותי את הדברים על הכתב – מטרתי לא היתה לכתוב ספר; הן המדפים בחנויות הספרים גדושים בספרים על תקופת השואה – סיפוריהם של יחידים, סיפוריהן של משפחות ושל קהילות ישראל שהיו ואינן.

כל מטרתי היא לכתוב לילדים שלי את המעט מתוך המרובה והנורא שעברנו – "למען ידעו דורותיכם"; על מנת שילדי, נכדי וניני שיחיו,

יידעו על תולדות משפחותיהם – משפחות מיוחסות ומפוארות המיוסדות על אדני הקודש, אשר עברו את מוראות מלחמת העולם השנייה; שחשו על בשרם את ייסורי הגיהנום, פשוטו כמשמעו, ועמדו איתנים בגבורת אמונתם, גבורה עילאית, מול האוייב האכזר. עמדו נגדו – ולא נכנעו לו.

צאצאַי היקרים, כפי שרואים אתם, עזרנו ה' יתברך בחסד וברחמים אין גבול, ובכוחות על אנושיים, בכוחות טמירים ומופלאים זכינו בחסדי ה' לעלות מן האפר ולהקים משפחות גדולות וטובות, משפחות המצטיינות בחסד וביראת שמיים; זכינו שילדינו ונכדינו היקרים יושבים על מדין ועוסקים בתורה הקדושה – "ישראל אשר בך אתפאר"!

כמה עלינו להודות, להודות ושוב להודות בלי סוף ולבקש ולהתחנן להקב"ה, שנזכה עוד ועוד לחסדיו המרובים – "ואל תטשנו ה' אלוקינו".

יהי רצון, צאצאַי היקרים, שתזכו כולכם לבריאות ונזכה כולנו שכבוד שמיים יתרבה על ידיכם, וכלל ישראל ייהנה מכם ומכל צאצאיכם עמו"ש.

ונזכה לגאולה השלמה ולביאת גואל לציון, במהרה בימינו אמן!

אמכם וסבתכם,
שושנה פריבלסקי

"מסילות בלבבם" (תהלים פ"ד)

פרק פ"ד שבתהילים הינו פרק געגועים של אדם היושב בריחוק מקום מבית המקדש – ונפשו כלתה ונכספה לחצרות ה'. מתוך פרק זה בחרתי את צירוף המלים "מסילות בלבבם" כשם לספרי, זאת משום הסמליות שבו. וכי מה יכול לתאר טוב יותר מהמלים הללו את רגשותיה של ילדה צעירה, הנמצאת רחוקה מכל אשר יקר לה!

ילדה זו – שאינה אלא אני – נשארה יתומה מהוריה, גלמודה ועזובה, רחוקה מבית אביה ומעיר מולדתה. רחוקה מכל היקר לליבה – ובודדה כל כך... והילדה, מצאה דרך בה בחרה ללכת: את כל נחמתה מצאה בספר התהילים. בו התמקדו כל חייה בזמנים הקשים ביותר, ובו קוותה למצוא פורקן לגעגועים העזים שלא נתנו לה מרגוע.

וצירוף המלים "מסילות בלבבם" מסמל בעיני את האדם ההולך ומחפש את הדרך בה יבחר – ואינו יודע מהי הדרך... אך התשובה, כפי שניתנה ממרומים גם לאותה ילדה קטנה ובודדה, היא – "אשרי אדם עוז לו בך" – אדם הבוחר לשים מעוזו בהקב"ה, זוכה לכך שה' מיישר את דרכו, הוא מתחזק ומתנחם, ודרכו סלולה ובטוחה – "מסילות בלבבם".

★ ★ ★

הדברים שהעליתי על הכתב אינם פרקים בהיסטוריה. כתבתי את אשר זכור לי, כפי שנשתייר בזכרוני כילדה צעירה. ומטבע הדברים, זכרונות אישיים לוקים, לעיתים, בחסר ובאי דיוקים כבלבול בזמנים וכדומה, ועל אי הדיוקים הללו – אבקש מראש את סליחתכם, הקוראים.

ומעתה – הזכרונות הם הם אשר ידברו ויספרו.

ערש הולדתי ומשפחתי

המקום בו ראיתי את אור העולם היתה עיירה קטנה בשם גרוזד, השוכנת בסמוך לשאוול, שם שימש אבי ז"ל כראש הקהילה. אומנם בגרוזד נולדתי, אך עיר מולדתי האמיתית היא טלז, בה חייתי מאז היותי בת שנה וחצי. בטלז למדתי, בטלז קיבלתי את חינוכי, בה התגבש אופיי ובה גדלתי להיות בת ישראל על אדני היהדות הטהורה והצרופה.

★ ★ ★

אבי מורי הר"ר יהושע ברקמן זצ"ל

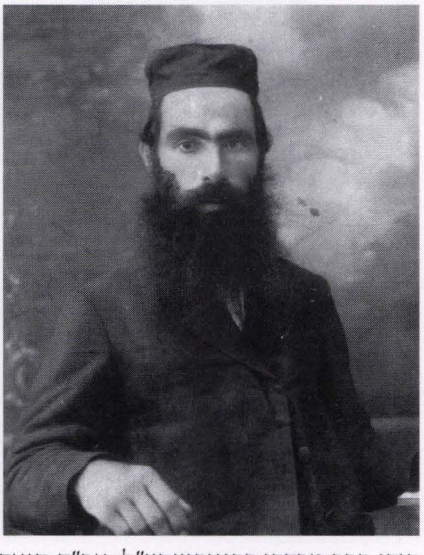
אבי ז"ל, רבי יהושע ברקמן, היה בנו של רב העיר ארחוב שברוסיה הלבנה – הגאון רבי יחיאל מיכל ברקמן זצ"ל, שכיהן ברבנות זו והיה מחבר הספר "לב ים". הוא היה בנם של רבי יצחק ומרת עטיא מארחוב, והיה תלמיד ה"מלבושי יום־טוב".

על רבי יצחק, אביו של הסבא רבי יחיאל מיכל, אני זוכרת רק פרטים מועטים: הוא הצטיין במצוות הכנסת אורחים

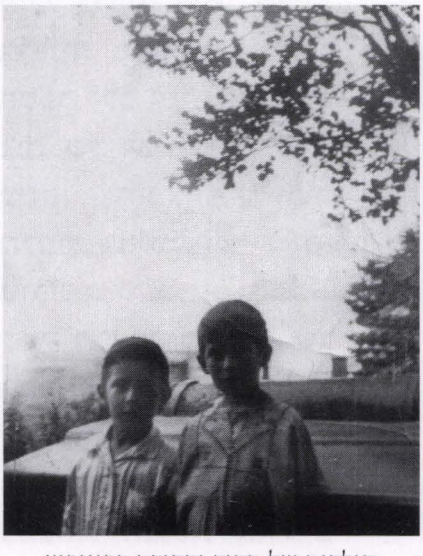
והתפרסם בכך, וכל נצרך מצא בביתו קורת גג ומזון משיב נפש. את פרנסתו מצא מטחנת קמח שהיתה לו, ואולם רוב רובו של היום היה יושב שקוע בלימוד, כשהוא עטור בתפילין ועטוף בטלית; רק שעות ספורות ביום הקדיש לצורך פרנסתו.

סבי, רבי יחיאל מיכל, מחבר הספר "לב ים", הותיר אחריו חידושי תורה רבים. למול עיני עודני רואה את אבי ז"ל יושב ובודק את דפי החידושים המוכנים לדפוס – אך לא זכה אבא להדפיס את הספר, ולא זכה סבא שעוד ספר מפרי לימודו וחידושיו ייצא לאור.

משפחתו של אבי מנתה כמה ילדים בנוסף עליו: אחותו רבקה היתה נשואה לר' מרדכי רבינוביץ הי"ד, שנמנה על משפחת רקוב המפורסמת מאנגליה. הוא נולד בסלנט בשנת תרמ"ד, ונשא לאשה את הרבנית רבקה ע"ה, אחות אבי זצ"ל. ר' מרדכי רבינוביץ כיהן כר"ם בישיבת טלז ונתמנה כרב העיר אחר פטירת חותנו, ובשנת תרצ"ג לאב"ד סיאד. נהרג על קידוש השם יחד עם משפחתו על ידי הליטאים האכזריים בביתו בשנת תש"ב; אחות נוספת, הדודה עלקא, היתה נשואה לאח אמי; ואחות נוספת, רוזה, לא היתה נשואה ועבדה כגננת בטלז. זמן קצר לפני המלחמה עברה הדודה רוזה לשאוול.

דודי הרב מרדכי רבינוביץ זצ"ל, אב"ד סיאד

הילדים של הדוד והדודה רבינוביץ

הדודה, אשתו של הדוד חיים שלמה זלמן, שהתגורר בגרמניה

דודה מלכה, דודה עטל ודוד ברוך – שתי אחיות ואח נוספים של אבי ז"ל – היו ברוסיה, ובזמן המלחמה קיבלנו מכתב משם מדודה מלכה, ובו ביקשה שנכתוב לה, אבל לא כתבה כתובת לאן לכתוב.

אח נוסף של אבי – דוד חיים שלמה זלמן – התגורר בגרמניה. לאחר תום המלחמה, כשהגעתי לארץ, התכתבתי עימו. הוא עבר לגור באמריקה ושם נפטר לאחר התקף לב, (דבר שנודע לנו על ידי ר' נחום מאיר קרליץ זצ"ל – גיסו של החזון־איש, שהיה איתו בקשר באמצעות אחותו של ר' נחום מאיר.)

לסבא־רבא, רבי יצחק, היה בן נוסף (אח של סבי, רבי יחיאל מיכל) ושמו ר' שניאור פייביש גולוב. הוא היה בשעתו ר"מ בסלבודקה. (חתנו היה ר' אברהם לוין, אביה של צפורה יעקבי ע"ה מרחובות. לר' אברהם היו עוד בן ובת שניספו בשואה וכן עוד בן ובת שאינני יודעת עליהם הרבה.)

אמי, מרת דבורה ע"ה, היתה אחת משניים עשר ילדיו של סבי ר' דוד מנצובסקי. שישה בנים ושש בנות היו לו, לסבא.

ר' דוד מנצובסקי נחשב לאחד מל"ו צדיקים נסתרים. הוא היה מהפרושים (יהודים תלמידי חכמים שהתבודדו בבתי הכנסת ולמדו תורה יומם ולילה) של ליטא. ימים ולילות היה יושב בבית הכנסת ולומד, מקיים בגופו את הפסוק "והגית בו יומם ולילה". משך כל

אמי מרת דבורה (מימין), הסבתא מארחוב (משמאל) והדודה מיכלה (באמצע)
והילדים: אחותי בת־שבע (מימין), אני באמצע ואחותי פייגא רבקה (יושבת על סבתא)

היום היה לומד מבלי לבוא הביתה אפילו על מנת לאכול... את האוכל היו ילדיו מביאים לו, כמעט מדי יום, לבית הכנסת.

פרנסת המשפחה הגדולה היתה על כתפיה של סבתא איטא בת שבע (על שמה נקראה אחותי ע"ה) – היא ניהלה חנות, אך לא זכור לי מה מכרה בחנותה. לעיתים רחוקות למדי היה סבא נכנס לחנות לשעה קלה, על מנת לעזור לסבתא. "על מנת" אמרנו – כי הוא היה מגיע כשהגמרא בידו ומיד פותח

סבי, אבי אמי, ר' דוד מנצובסקי זצ"ל,
ולצידו בנו – דודי יעקב משה ז"ל

את הספר ומתעמק בו מבלי לתת דעתו למתרחש סביבו... כך שעזרה מעשית, ספק אם היה מגיש...

סבא וסבתא התגוררו בעיר אקמיאן, עיירה קטנה בליטא, לא הרחק משאוול. מדי פעם היה רבה של אקמיאן מגיע לטלז לאסיפות, ואז היה מתאכסן בביתנו, כמו רבנים נוספים מעיירות אחרות. בזמן שרבה של אקמיאן נעדר מעירו – היה סבא ממלא את מקומו.

את רוב הדודים מצד אמא – הכרתי. אחיה הגדול של אמא, אייזיק, התגורר באנגליה.

הדוד אבא היה נשוי לאחותו של אבינו, דודה עלקא. הם התגוררו בטלז, שם ניהל הדוד את בית הספר שיסד הרב הגאון ר' יוסף לייב בלוך זצ"ל. הדוד היה ידוע כמחנך למופת, המסור בכל נפשו לתלמידיו.

מסיבת אירוסין של דודי מאיר ז"ל, אח אמי.
בצד שמאל יושב דודי אבא מנצובסקי, אח אמי (אשתו, דודה עלקא, היתה אחות אבי).
במסיבה זו, שהתקיימה בטלז, השתתפו עוד בני משפחה, שלא את כולם אני מכירה

הדוד ר' יעקב משה ז"ל

הדוד ר' יעקב משה ואשתו דודה מלכה ע"ה

משפחתם של הדוד אבא והדודה עלקא ומשפחתנו היו כמשפחה אחת. זמן קצר לפני פרוץ המלחמה עברו הם לגור בווילנא. עדיין זכורה לי פרידתו של הדוד מאבי בתחנת הרכבת. אבי זצ"ל בכה בזמן הפרידה, וכולנו הזדעזענו כששמענו אותו אומר "מי יודע מתי נתראה שוב..." ואכן, הם לא התראו עוד. הדוד אבא, שנשאר בווילנא בתקופת המלחמה, הסתתר במשך כל המלחמה בבונקר עם ילדים יתומים שלהם דאג. יומיים לפני סיום המלחמה הוא נספה עם ילדם בבונקר שבו הסתתר.

עוד אח של אמי היה הדוד גרשון, שהתגורר בטרישיק – השוכנת לא הרחק מטלז. לא היו לו ילדים.

ועל הדוד יעקב משה, אח אמי – אמר הרב מפוניבז' זצ"ל, שהוא אחד מל"ו הצדיקים.

קשה לתאר את גודל צדקותו ואת הנהגותיו המופלאות של הדוד יעקב משה. הוא התגורר בלידס שבאנגליה, שם היתה לו חנות אריגים.

הדוד ר' יעקב משה ואשתו דודה מלכה בשמחה משפחתית

גם אשתו, הדודה מלכה (לבית שמיט), היתה מיוחדת במינה, ואמרו עליה ש"קיצור שולחן ערוך חי מסתובב בבית"... הדוד אומנם מכר בחנותו, אך לעיתים מזומנות, לאחר שמכר בד לחליפה, עשה חשבון שליום זה יש לו לחם בבית – ואז היה סוגר את החנות ופונה לעסוק בענייני ציבור. כל ה"אידישקייט" בלידס היה מופקד בידו. הדודה, מצידה, וכן ילדיהם, לא נזקקו כמעט למאומה מכל ענייני העולם הזה. החנות סיפקה להם לחם לאכול ובגד ללבוש – ותו לא. תמיד היתה הדודה אומרת: "אילו הייתי דורשת יותר, היה לי יותר. אך אף פעם לא דרשתי, כי לא הייתי זקוקה ליותר..."

בן דודי אפרים נ"י, רופא בבית החולים "לניאדו" בנתניה –
עם האדמו"ר מקלויזנבורג זצ"ל

את הדוד יעקב משה והדודה מלכה זכיתי להכיר היטב לאחר שנות השואה, וילדיהם היקרים, שיאריכו ימים עמו"ש, הם בני הדודים היחידים שלי מכל המשפחה הענפה שהיתה ואיננה. (בניו של הדוד יעקב משה הם: אפרים נ"י – יהודי יקר, גדול במידות ובמעשים טובים. הוא רופא בבית החולים "לניאדו" ומתגורר בנתניה. אחיו, הרשי נ"י, מתגורר בלונדון. עם שניהם אנו בקשרים אמיצים, שכן הם בני הדודים היחידים שלי!)

בכותבי על הדוד יעקב משה זצ"ל מתמלא ליבי בזכרונות חמים מאישיותו הקורנת: זכורתני, כי שנים אחדות לאחר המלחמה, ואנו התגוררנו באותה עת בברזיל – נסעתי בפעם הראשונה בחזרה לארץ ישראל עם בננו הבכור והבת שהיתה בת חמש. בדרכי החלטתי לעבור דרך אנגליה – להכיר את דודי ודודתי, היחידים שנותרו מכל משפחתי הענפה.

הודעתי איפוא לדוד יעקב משה את התאריך שבו אנו אמורים להגיע – והנה, בשדה התעופה בלונדון, ברדתי מהמטוס, נראתה לעיני קבוצת אנשים חשובים בכובעי המבורג. הם עשו רושם רשמי ומכובד והייתי סבורה כי באו לקדם את פניה של אישיות חשובה שהגיעה במטוס.

אני עצמי הבטתי כה וכה, תרה בעיני אחר בנו של הרב מברזיל, שהיה אמור לפגוש אותנו. עודני תוהה ומחפשת, והנה ניגש אלי אחד מקבוצת ה"מכובדים" – "האם את גברת פריבלסקי?"

"כן," השבתי במבוכה ובפליאה.

"ובכן," הוא הסתובב לעבר הקבוצה, "כל אלה הם בני הדודים שלך!"

התרגשתי! לקבלת פנים שכזאת לא פיללתי... ומי ארגן את כל זאת? דודי היקר יעקב משה! הוא טרח ודאג שכולם יגיעו, על אף שהיתה זו שעת לילה מאוחרת בעיצומו של החורף הסגרירי. אין ספק, דודי היקר הצליח להעניק לי – במעשה זה – הרגשה נפלאה. ולחשוב על כך, שבברזיל אמרו לי כי האנגלים הם קרי מזג – – –

המבוגרת מכל בני הדודים היתה בתה של אחות אמי. באותה עת הדודה כבר לא היתה בין החיים, והבת הזמינה את כולנו לביתה.

בשיירת מכוניות הגענו לביתה, שהיה ערוך ומוכן לקבלת אורחים. את ילדי, שהיו מבוהלים למראה האנשים הזרים ולמשמע השפה הבלתי מוכרת, ניסתה בת הדודה להרגיע ולשעשע. ואותי הרגיעה, בהראותה לי את ארונות כלי הפסח שלה ובספרה לי שהיא שומרת כשרות.

בעיצומה של ה"חגיגה" צלצל הטלפון – היה זה הדוד יעקב משה, שהתקשר מעיר מגוריו, לידס. ראשית לכל, הורה לבת דודתי לרכוש בעבורי ובעבור הילדים כרטיסים במחלקה א' ברכבת הנוסעת ללידס. רק אחר כך נפנה הדוד לדבר גם איתי.

ואכן, עד מהרה יצאנו לדרך ברכבת ללידס. בהגיענו לעיר – היתה זו שעת בוקר מוקדמת וצוננת מאוד – נסעה הרכבת בתוככי העיר.

בהתקרבנו לתחנה, קלטו עיני אדם נמוך קומה לבוש במעיל פרווה וכובע פרווה לראשו, והוא עובר מקרון לקרון ומביט בחלונות – בוחן את הנוסעים. כשהבחין באשה שלצידה שני ילדים – הבין שזאת אני.

הוא נאחז בחלון, וכך רץ עם הרכבת עד שזו האטה מהלכה ועצרה.

למראה האדם הנאחז בחלון – נבהלו ילדי. "אל תדאגו, ילדים," הרגעתי אותם, "זהו הדוד היקר שלנו!"

כשעצרה הרכבת, טיפס דוד יעקב משה במדרגות הקרון ובפנים מחייכות ושופעות טוב לב נכנס פנימה, לקבל את פנינו.

למראהו, פרצתי בבכי ולא יכולתי להוציא הגה מפי. "אל תבכי," אמר לי הדוד, "אסור לבכות. אנו צריכים להודות לה' יתברך, שאנו חיים ובחסדיו הרבים זכינו להתראות. על כל זה עלינו לשמוח ולהודות."

מתחנת הרכבת עשינו את דרכנו, בקור עז, לביתו. ובבית – אור וחום. להבות אש עליזות בערו באח והפיצו חמימות, שהצטרפה לחמימות וללבביות שהקרינו הדוד ומשפחתו.

רגעים ארוכים נאלמה לשוני. כה נרגשת הייתי, עד כי נעתק הדיבור מפי. רק כשהגיעו ילדיו של דוד יעקב משה וילדיו של הדוד שמואל ז"ל, שגם הוא גר בלידס, וסביב השולחן היתה חגיגה של ממש – רק אז שב הדיבור לפי.

ובליבי שוב תהיתי: האם האנשים החמים והלבביים האלה הם אנשי אנגליה, שעליהם אומרים כי הם קרי מזג?

אך למעשה ידעתי, כי בעצם אין הם אנגלים; כולם הגיעו הנה מאקמיאן – עיירה קטנה בליטא, עיירה שאנשיה הצטיינו בהכנסת אורחים וטוב ליבם שפע מכל פינה.

בנוסף על הדודים הללו, זכור לי גם הדוד מאיר שהתגורר בטלז והיה נשוי לשיינא זלוטניק. ודוד נוסף – הדוד שמואל, יהודי חם לב שגר, כאמור, גם הוא בלידס שבאנגליה. הוא שרד מהשואה ונפטר לא מכבר. גם אותו זכיתי להכיר היטב לאחר המלחמה.

הדוד שמואל מלידס, אח אמי, עם אשתו דודה מינה, בביקור אצל אחותי בפתח תקווה.
בתמונה נראים גם אחותי וילדיה

זכיתי להיות יחד עם הדוד שמואל בחתונת בתו של הרשי, בן דודי היקר לאי"ט. כשנישאה בתו, נסעתי באופן מיוחד מארצות הברית לאנגליה להשתתף בחתונה. הרי נותרנו מתי מעט, והחלטתי כי חובה לנסוע להשתתף בשמחה משפחתית! שמחתי מאוד להיות באותה שמחה יחד עם דודי שמואל ז"ל. (אשתו של דוד שמואל, הדודה מינה, נפטרה לפני שנים.)

לאמי היו גם אחיות: אחת מהן טילע (או טויבע, אינני יודעת בדיוק את שמה) – לא הכרתי. היא היתה נשואה וגרה בלונדון. שם משפחתה היה סנדלר. דודה טילע הפצירה בסבא, ר' דוד, לבוא לאנגליה. והוא אומנם נסע, אך לא מצא שם את מקומו וחזר לאקמיאן. היה זה זמן קצר לפני המלחמה.

דודה גרונע, אחות אמי, שהתגוררה במונטבידאו שבאורוגוואי

אחות נוספת, גרונע שמה, אשה לבבית מאוד, שהתגוררה לאחר המלחמה במונטבידאו שבאורוגוואי. (כשערכנו לבני הבכור עמו"ש בר מצווה, היה זה בברזיל, היא הגיעה להשתתף בשמחה. גם אני נסעתי אליה מספר פעמים, לבקרה.)

ועוד אחיות – הדודה חיה – שהתגוררה באקמיאן, הדודה מיכלע, שהיתה מגיעה לביתנו שבטלז פעמים רבות, ועוד דודה שאינני זוכרת את שמה.

היתה לנו משפחה גדולה וענפה – אך מכל המשפחה המפוארת שרדו רק בודדים, כנאמר: "אחד מעיר ושניים ממשפחה"...

הבית שהיה ואיננו עוד

טלז עירי היקרה, והבית בו גדלתי – בית שכל כולו חסד היה.

זוכרת אני היטב את ערבי השבתות – מדי ערב שבת וחג היינו אנו, הבנות, מביאות לחולים ולנצרכים חבילות גדושות במאכלים ומטעמים שהכינה בעבורם אמנו הצדקנית. הדבר היה חלק בלתי נפרד מהכנות המשפחה לקראת שבת. ובערב פסח, היו החבילות הללו מכילות מצות ובקבוקי יין.

בהגיע השבת, כמלך היה אבא זצ"ל יושב בראש השולחן. תמיד הקפיד שכולנו, אפילו הילדים הצעירים ביותר, נשב בליל שבת סביב השולחן, לאחר הסעודה, כשלפנינו חומשים פתוחים והוא לומד איתנו את פרשת השבוע. גם אם היו אורחים מגיעים לביתנו – לא פסחנו על המנהג הזה. ודברי התורה והפירושים ששמענו מפי אבא כה נחרטו בנפשנו, עד כי היום – עשרות שנים אחרֵי – כשאני מלמדת חומש, אני מסוגלת ללמד את מה שאבא לימד אותנו, ואני נזכרת באופן חי וברור בפירושים ובמדרשים ששמעתי ליד שולחן שבת בבית אבא ואמא בטלז.

לנגד עיני אני רואה אותם במוחשיות; הן אסור לשכוח את היקרים לנו, אשר מסרו נפשם על כל דבר שבקדושה.

החינוך שספגנו בבית ההורים – אין בי הביטויים והמלים שיתארו את מסירות נפשם ודאגתם של הורינו לחינוך שלנו, ילדיהם.

אבי זצ"ל הקפיד מאוד על חינוך הילדים – תמיד רצה לדעת מי הן חברותינו; תמיד הקשיב לצורת הדיבור שלנו – שחלילה וחס לא תצא מפינו מלה לא ראויה.

בביתנו לא היה מושג שילד יבקש משהו לעצמו כדוגמת "אני יכול/ה

לקנות את זה?" – דבר כזה מעולם לא עלה על דעתנו, שהרי – כל מה שהיה דרוש לנו קיבלנו ממילא; לא כל מה **שרצינו** – אלא כל מה שהיה נחוץ וחשוב בעבורנו.

בקרבת ביתנו היתה חנות ממתקים (אם זכרוני אינו מטעני, קראו לבעליה משפחת שקלאר). יום אחד נתנה לי אמא ע"ה כמה פרוטות: "קני לך משהו טוב בחנות הממתקים," כך אמרה לי. מסתבר שחשבה כי אני זקוקה לתשומת הלב הזו... הלכתי לחנות, הגעתי עד למדרגות המוליכות אל הפתח ונעמדתי. עמדתי שם זמן מה, זמן שמספיק כדי להחליט מה לקנות, לקנות ואף לאכול... ואז הסתובבתי אחורה ושבתי הביתה כשהפרוטות עדיין בידי.

"נו, מה קנית?" שאלה אותי אמא כשנכנסתי. "היה טעים?"

אך אני הושטתי לה את הכסף. "לא הייתי צריכה שום דבר, אמא," אמרתי, "זה כאילו שכבר קניתי ואכלתי..."

מעולם, אנו, הילדים, לא ניגשנו לשולחן לקחת משהו לעצמנו; רק אם היו נותנים לנו – לקחנו. אני זוכרת כי פעם, בעת שהיו אורחים בבית, עמדתי מן הצד ואמא אמרה לי לגשת לשולחן לקחת דבר מה לעצמי. ומה היתה תגובתי? –"דו לאכסט פון מיר (– את צוחקת ממני)?" כך לחשתי לה, כאילו שאמא אמרה איזה דבר בדיחה. שאני אקח בעצמי מהשולחן??

את פירות החינוך יכלו הורינו לראות כבר בהיותנו ילדים קטנים: תמיד־תמיד רצינו לעזור בבית. אנו, הבנות, רבנו מי תעזור במטבח ובעריכת השולחן ובכל עבודה שהיא. היינו רצות, פשוטו כמשמעו, להדיח כלים ולבצע כל מטלה אחרת.

כשאבא זצ"ל ביקש כוס תה – כל אחת מאיתנו רצתה להיות זו שתמזוג לו את התה. הדבר היה לגבינו ממש תענוג!

את העזרה להורינו הגשנו לא כעול אלא מתוך רצון ומתוך הנאה – תמיד רצינו להנות את אבא ואמא. והכל התבצע בשקט, בשלווה ומתוך משמעת יוצאת מן הכלל.

באותם ימים הייתי ילדה צעירה ולא הייתי מסוגלת להעריך את המעשים; וכשאני חושבת על כך במרחק של שנים רבות אני מעריכה את הדברים יותר ויותר. שכן, תמיד היו אורחים בביתנו, ואמא באורח־קבע היתה מבשלת כמות רבה מהדרוש למשפחה שלנו, כיוון שכמעט מדי יום ביומו, ממש לפני ארוחת הצהריים, היה מגיע אורח ועוד אורח ועוד אחד... למרות האורחים הרבים שפקדו את ביתנו – מעולם לא התלוננו שיש לנו יותר מדי עבודה... מידת הכנסת אורחים היתה מושרשת בתוך נפשנו.

ובל תחשבו כי האורחים כולם היו רמי מעלה – רבנים, ראשי ישיבות ועוד יהודים נכבדים, שכל אחד חפץ לארחם! לא ולא! בביתנו מצאו מנוח אנשים עלובי חיים ותשושי נפש, ולצידם – בחורי ישיבה שאכלו אצלנו "ימים". ואת כולם קיבלנו בשמחה ובמאור פנים.

★ ★ ★

בית הורי בטלז חרב ואיננו – אך צידה לדרך לדורות, לקחנו איתנו, אני ואחותי שניצלנו בחסדי ה'.

כעת, בכותבי שורות אלה, אני מנסה לערוך השוואה בין החינוך שספגתי בבית הורי לבין החינוך בימינו – ואין כל אפשרות להשוות. אינני מסוגלת להבין, כיצד הצליחו הורי היקרים לחנך את הילדים מבלי שיהא צורך להתווכח על נקודה מסויימת, מעשה כלשהו או דיבור בלתי הולם. הדברים נשמעים כיום בלתי אפשריים, ואפילו דמיוניים. אך אני זוכרת בבירור איך לימדונו ההורים לוותר על חפץ כלשהו או על ממתק, מבלי שיתלווה לכך דין ודברים. ויתרנו זה לזה בלי היסוסים; כל אחות ממש חפצה לוותר לאחות אחרת ללא דיבורים או ויכוחים! בכלל, מלים מרובות לא נשמעו אצלנו. כל

בית הכנסת הגדול (הלבן), אליו ליווינו את סבתא

בני המשפחה היו ידועים בשתקנותם – כאלה היו הורינו, וכך חינכו אותנו, הילדים.

למול עיני אני רואה את אבי חוזר הביתה – ובראותו כי שוטפים את המרצפות או מנקים את הבית, היה עומד בחוץ ומחכה ולא נכנס, על אף שעיסוקים רבים המתינו לו בבית...

אני זוכרת כיצד היינו רבות בינינו, מי תלווה את סבתא לבית הכנסת ומי תלך להחזירה. איש לא היה צריך לומר לנו לעשות זאת, הדבר היה ברור מאליו.

ובכלל, הילדים הבינו וידעו מה עליהם לעשות ומה לא. אני עצמי הייתי תמיד מנקה בעקבות העוזרת שעבדה בביתנו, מבלי שקיבלתי הוראות לעשות זאת. עבודה נוספת שלקחתי על עצמי היתה – תיקון הגרביים של כל בני המשפחה –"פארשטאפן זאקן", כך זה נקרא. היום, בקוראכם את הדברים, בוודאי עולה חיוך על שפתותיכם: מי עושה דבר כזה? זורקים את הגרב הקרוע, וחסל! אך לא כך היה באותם ימים – שעות ישבתי רכונה על גרביים הזקוקים לתיקון...

סבתא, אמא והילדים (ליד סבתא משמאל – אני)

וזאת בנוסף על השעות הרבות שבהם הייתי יושבת ולומדת. תלמידה שקדנית ומתמידה הייתי, שעות על גבי שעות השקעתי בלימודים, ותמיד חששתי שאין בכך די. ולכן, כשכולם כבר שכבו לישון, הייתי מדליקה את האור ועוברת פעם נוספת על החומר. שהרי, אינו דומה השונה פרקו מאה פעמים למי ששונה פרקו מאה ואחת...

אבי ז"ל הקפיד מאוד על כבוד אמנו היקרה. תמיד דאג שנכבד אותה כראוי. ואמא תמיד הקפידה ללמדנו כיצד לדבר יפה, איך לאכול בנימוס ובדרך ארץ, כיצד מחזיקים מזלג וכף...

תמיד־תמיד היו בביתנו אורחים – בלילות החורף הארוכים והקרים היו מגיעים מהעיירות שבסביבה רבנים לישיבת טלז, והיו אלה גדולי תורה וענקים ביראת שמיים, אנשי מוסר וחסד.

אני זוכרת את השולחן הגדול בחדר האוכל שלנו – כל הריהוט של החדר היה רק השולחן הענקי והכסאות שמסביבו... כמה פעמים לא היה לנו, הילדות, מקום ליד השולחן הגדוש באורחים, וישבנו בצד על כיסא ואכלנו מתוך הצלחת שאחזנו ביד...

וכמה בחורי ישיבה אכלו אצלנו "טעג" (– "ימים")...

לעיתים קרובות היה אבא מביא אורחים בשבת בבוקר, בשובו מהתפילה. ואז היה מכריז עוד בעלותו במדרגות: "גוט שבעס! תיכנסו! תרגישו בבית!" ואנו, הילדים, היינו עומדים מסביב בפנים שואלות, אך אמא מיהרה לומר לנו: "נאך א־שניט אין קוגל! (– עוד חיתוך אחד בקוגל!)" – לא ייפלא שמידת הכנסת אורחים נספגה בעצמותינו.

ובכלל, כל החינוך היה ספוג בנשמתנו. לא פעם בזמן המלחמה – כשהייתי אצל הגויים (כפי שאספר בהמשך), או לאחר השחרור, ואפילו כיום – כשהייתי צריכה, או כשעודני צריכה להחליט על דבר מה – תמיד עברה ועוברת בי המחשבה: 'מה אבא היה אומר על זה?'; 'האם אמא היתה מסכימה שאקנה את – – –?'; 'האם הם יהיו מרוצים מהחלטתי?' – – –

וכמה התגעגעתי הביתה... בכל אותן שנים ששהיתי אצל הגויים – כפי שאספר בהמשך – כה התגעגעתי לשבתות של הבית, לישיבה המשותפת של כל המשפחה סביב שולחן השבת, ללימוד פרשת השבוע של אבי ז"ל – הטבוע בנשמתי עד היום.

הזכרונות הללו לא יכבו לעולם; הם מלווים אותי ביום ובליל. כל החיים שלי אני מתגעגעת, ונפשי מתמוגגת בזכרונות – – –

★ ★ ★

גימנסיה "יבנה" בטלז – בית הספר שלי

כהשלמה לבית המיוחד שלנו, זכיתי ללמוד בבית ספר מיוחד, "יבנה" שמו. בית הספר התנהל על טהרת הקודש ונודע לשם ולתפארת, כשבראש המוסד הנפלא הזה עומדים ההנהלה וראשי הישיבה בטלז. מורים גדולים וחשובים – ענקי רוח – לימדונו באותו בית ספר. המיוחד שבהם היה המורה ספוז'ניקוב הי"ד, שלימד חומש ונביא.

עדיין מצלצלים באוזני הפסוקים שלימד המורה המיוחד הזה; הוא קרא אותם בקול עצוב, ולימים – כשהייתי בין הגויים, כפי שאספר בהמשך – הייתי יושבת ומשחזרת לעצמי את הימים הטובים ההם שעברו עלי בין כותלי בית הספר היקר; הייתי חוזרת על מלות הפסוקים שזכרתי בעל פה – "מבליגיתי עלי יגון, ליבי עלי דווי" – היה ירמיהו הנביא מבכה את החורבן. ומי כמוהו יכול לבַכּוֹת את החורבן שלנו... "עבר קציר כלה קיץ ונחנו לא נושענו" – הדהדו באוזני שוב ושוב פסוקי הנבואה הקשים של ירמיהו הנביא, ונראה היה כי הדברים נכתבו בדיוק בהתאם למצבנו... כך חזרתי שוב ושוב על הפסוקים והפירושים שלמדתי מפי המורה הנפלא הזה.

חברותי לכיתה ב"יבנה"
אלה שמותיהן של חברותי לכיתה, שאני עדיין זוכרת, הי"ד.
חבל, שאיני מסוגלת לזכור את כולן:
חנה רוטמן, עלקע לוין, מיכקה יאשגור, לייקע ווריעס, זלדאלע סיגאל,
מינקע שקלאר, ברריינקע הוט

★ ★ ★

אכן, חיים של יופי ושל טוהר היו חיינו בעיר טלז. ומי העלה על דעתו ומי פילל, שעל כל זה יעלה הכורת ובית כה נפלא ייחרב?!

דמויות שהיו ואינן עוד

ילדה צעירה הייתי בשנות מגורי בטלז, ועל כן אינני מסוגלת לזכור את מרבית תושביה. ואולם, על לוח ליבי נחקקו כמה דמויות מיוחדות במינן – אנשי חסד פשוטי הליכות וטובי לב לאין שיעור.

כל יהודי העיר, התמימים והטהורים, חינכו את ילדיהם בדרך ישראל־סבא. ואין מדובר רק ברבנים, בראשי הישיבה, באברכים ובמורים ובמורות – מדובר על היהודים התמימים והפשוטים, לכאורה. כולם כולם היו יראי שמיים, מצטיינים באמונה כנה ופשוטה וגאים ביהדותם.

כאלה היו יהדי ליטא בכלל ויהודי טלז עירנו בפרט.

★ ★ ★

אחת מאותן דמויות, שבהן אני נזכרת לא פעם, היא דמותו של איצ'ע דער שמידט (– הנפח). עד היום רואה אני אותו לנגד עיני עומד בנפחייה שלו ועובד, כשחיוך תמידי נסוך על פניו. בשקט ובמתינות היה עונה לכל אחד. ודאי היה יהודי זה מהצדיקים הנסתרים, ולא פלא הוא שבחורי הישיבה קראו לו "רבי יצחק נפחא".

במשך שעות עבודתו היה הנפח מתקין פרסות ברזל לרגלי הסוסים של גויי האיזור. היה הולם בקורנס על הפרסה, וניצוצות של אש היו נפוצים לכל עבר.

לפנות ערב היה סוגר את הנפחייה והולך לבית הכנסת. שם היה יושב משך שעות ומקשיב ללומדי התורה. נהנה היה לשמוע את דבריהם ולהיות יחד עימם, כאחד מהם. הוא עצמו לא היה למדן – אבל, על אף היותו "יהודי פשוט", ניחן בלב חם ובאהבת תורה בלי גבול.

אם בחור ישיבה נזקק למקום לינה, להיכן היה פונה? כמובן, לביתו של איצ'ע דער שמידט, שם היה מתקבל על ידי הנפח בחיוכו הנצחי וזוכה לאירוח בעין יפה ובלב מסור. ביתו היה פתוח לכל נצרך, ואיש לא יצא רעב מביתו. לא פעם היה מוסר את מיטתו לאורח, והוא עצמו היה ישן על הרצפה.

איצ'ע הנפח היה מיוחד – אך לא יחיד. עוד רבים כמוהו היו בטלז – יהודים פשוטים לכאורה, אינם נמנים על הלמדנים, אך ליבם לב זהב ואהבת התורה יקדה בהם.

★ ★ ★

דמות מיוחדת נוספת הזכורה לי היא דמותה של בחורה ששמה היה אמלן. אמלן הגיעה לטלז מכויידאן בעת שהובאו לגיטו טלז הנשים והילדים מהעיירות שבסביבה. גלמודה היתה, אך למרות זאת הצליחה להכניס רוח חיים בחיי הגיטו המדכאים. היא ידעה להתפלל ממש כמו חזן – כל התפילות היו שגורות על פיה בעל פה. היא היתה מתפללת – וכולנו אחריה; היתה אומרת קדיש, וכולנו ענינו "אמן, יהא שמיה רבא" – וכל התפילות כסדרן ובניגוניהן.

בגיטו השתוללה מגיפה, וילדים רבים חלו והובלו לבית החולים בעיר. בזמן שטופלו הילדים בבית החולים, נלקחו אִמותיהם מהגיטו, וכשהוחזרו הילדים החוורים והצנומים לגיטו – לא היה מי שיקבל אותם, וכך הושארו הילדים החלושים ברחוב. שכבו הילדים המסכנים בעיניים קרועות מבהלה על אבני המרצפות ברחוב ואין מושיע.

והנה עברה ברחוב אמלן וראתה את המחזה המזעזע. היא התקרבה אל הילדים האומללים. "אני אהיה אמא שלכם!" אמרה להם, ומיד העבירה את הילדים למקום שבו היא עצמה התגוררה, שם טיפלה בהם במסירות: רחצה אותם, כיבסה את בגדיהם והאכילה אותם. שוכני הגיטו באו לעזרתה ככל שיכלו ונתנו לה מעט מהמזון הדל שהיה ברשותם.

כך טיפלה אמלן בילדים עד הרגע האחרון. וכשהגיע הרגע שלפני

האחרון, כשאחותי ואני התכוננו להימלט מהגיטו, אמרה לה אחותי: "בואי איתנו, תברחי גם את!" – ואמלן ענתה לה: "לא, לא אוכל לעשות את זה לילדים שכה קשורים אלי. לא אוכל לעזוב אותם... לאשר יילכו – אלך יחד איתם..."

ואכן, בדרכה האחרונה הלכה אמלן עם חבורת ילדות קטנות, שאחזו בשולי שמלתה... ה' יקום דמן!

★ ★ ★

בעת עלותי על הכתב את הדברים הללו, נזכרת אני באחד מתלמידי ישיבת טלז, שמו – ר' ישראל קראים. מעולם לא ראינוהו הולך, תמיד היה רץ למעשה של חסד ולהגשת עזרה, ותמיד – כשחיוך על פניו, גם בעיתות צרה וסבל, כשהלב פנימה היה בוכה.

כל השנים היה ר' ישראל עסוק במעשי חסד. בחובשו את ספסל הלימודים בישיבת טלז היה קשור למפעלי החסד "ביקור חולים", "לינת צדק" ועוד ועוד. ובנוסף על כך, יסד בית ספר חרדי, "יבנה" שמו, והעביר אליו ילדים שלמדו במוסדות חינך לא דתיים.

ר' ישראל קראים נהרג עוד לפני המלחמה בתאונת דרכים, אך אינני זוכרת פרטים נוספים על אירוע טרגי זה.

★ ★ ★

זכור לי יהודי ששימש כעגלון בטלז משך שנים ארוכות. אותו יהודי, מדי יום ביומו לאחר עבודתו המפרכת, היה נוהג להגיע אל בית המדרש ולהקשיב ללימודו של הגאון רבי אליעזר גורדון זצ"ל. היה האיש מאזין לקולו של הרב עד שגברה עליו עייפותו, ראשו היה נשמט והוא נרדם. כך בכל לילה. והיה הגאון רבי אליעזר ממשיך בלימודו עד השעות הקטנות של הלילה, לאורה של עששית שמן. כשכלה השמן בעששית, היה האור כבה. אז קם רבי אליעזר חרש חרש ממקומו, כדי שלא להעיר חלילה את העגלון העייף, פוסע היה בלאט לעבר היציאה והולך לביתו.

ביתו של רבי אליעזר גורדון שכן במרחק לא רב מבית המדרש, אך למרות זאת – בלילות החורף המושלגים היתה קיימת סכנת החלקה גם בדרך הקצרה הזו. באותם לילות היה העגלון מקפיד להתעורר משנתו ברגע שבו התרומם רבי אליעזר ממקומו. הוא היה יוצא עם הרב החוצה ונושא את הרב על כתפיו עד לפתח ביתו.

באחד מלילות החורף המושלגים לא התעורר העגלון כשקם רבי אליעזר ופנה לצאת. כשהיה הרב כבר מחוץ לכותלי בית המדרש נעור לפתע העגלון משנתו, קפץ ממקומו ורץ החוצה, בעקבות רבי אליעזר, כדי לשאתו על כתפיו הביתה. "שתזכה לאריכות ימים!" בירך אותו רבי אליעזר. ואכן, ברכתו של הרב התקיימה: אותו עגלון זכה והאריך ימים מעל מאה שנה.

★ ★ ★

בזכרוני צצים ועולים הבזקים על עוד בעל מלאכה, שהיה מתפרנס בדוחק מיגיע כפיו, אך הצטיין בלב זהב והיה בעל חסד עצום. שמו היה ר' משה, והוא נהג לסבוב ברחובות העיר כשברשותו קרשים ולוחות עץ ובפיו שאלה: "אולי מישהו זקוק לתיקון? אולי מישהו רוצה להתקין מדף? אולי למישהו נשברה הדלת?" זו היתה פרנסתו, ועל שמה הוא נקרא "משה ברעט", על שם הקרשים שהיה נושא תדיר (קרש, לוח עץ, פירושו באידיש: ברעט).

את מלאכתו זו, הפשוטה כל כך, היה עושה כשחיוך מאיר את פניו, ולכל מעשה של חסד היה מוכן ומזומן... עודני זוכרת אותו, פוסע ברחובות טלז, ידיו עמוסות בפיסות עץ ופניו קורנות...

★ ★ ★

משפחות רבות, מיוחדות ומופלאות, התגוררו בטלז. על אחת מהן – משפחת מרקין – אספר בשורות אלה. אבי המשפחה היה סוחר עורות בעיר המבורג שבגרמניה. ואולם האיש הצדיק והמיוחד הזה הבין כי המבורג איננה המקום המתאים לחינוך משפחתו, לפיכך שלח

ר' הרשל מרקין ומשפחתו

בתחנת הרכבת.
מלווים את ר' משה רוגוזניצקי, שלמד בטלז והיה בדרכו לאנגליה, שם התחתן

מכתב ששלח אבי זצ"ל לר' משה רוגוזניצקי לרגל נישואיו באנגליה

מכתב סמיכה שנתן אבי זצ"ל לר' משה רוגוזניצקי

את אשתו וילדיו להתגורר בטלז, עיר של תורה, כדי הילדים יתחנכו במקום קדוש זה.

הבת הגדולה של משפחת מרקין, רחל, נישאה ממש לפני פרוץ המלחמה לבנו של הגאון רבי אלחנן וסרמן הי"ד.

כאן עלי להודות מעומק הלב להאי בר אורין ובר אבהן, שמוצאו מטלז – מור"ר משה רוגוזניצקי הי"ו מלונדון, שהראה לי התעניינות רבה ונתן לי כמה תמונות מאוצרו ובהן מצאתי את פניהן היקרות של חברות שאינן, ובפרט נתן לי מידע על משפחת מרקין הי"ד.

ישלם ה' פועלו ותהי משכורתו שלמה מאת ה'.

★ ★ ★

רבים רבים היו יהודיה התמימים והפשוטים לכאורה של טלז – יהודים יקרים שהצטיינו באהבת תורה; ליבם היה מלא וגדוש אהבה וכבוד לתורה וללומדיה.

תקצר היריעה מלספר על אותם יהודים מופלאים שרובם ניספו על קידוש ה' בשנות השואה. ה' יקום דמם.

איש לא ידע מה יילד יום

בחודש אלול תרצ"ט פרצה מלחמת העולם השנייה. גרמניה כבשה מחצית משטחה של פולין, בעוד המחצית האחרת, המזרחית, עברה לידי הרוסים, על פי הסכם ריבנטרופ־מולוטוב, שנחתם בין הגרמנים לרוסים ממש לפני פרוץ המלחמה. גם ליטא, שבתחומיה שוכנת העיר טלז, נכבשה על ידי הרוסים.

מיד עם תחילת המלחמה והכיבוש – החלה נהירה של יהודים מחלקה המערבי של פולין, שנכבש על ידי הגרמנים – מזרחה, אל החלק שכבשו הרוסים. השמועות אמרו כי הכיבוש הרוסי עדיף על הכיבוש הגרמני. בין הנמלטים היו בחורי ישיבה רבים, מישיבותיה הרבות של פולין. ישיבות רבות אף נמלטו בשלמותן, כשמגמת פניהן היא ליטא.

מרבית יהודי ליטא לא היו עשירים. בקושי רב היה בידיהם כדי מחייתם, מה גם שהכובשים הרוסים נטלו מהם גם את המעט שהיה להם – ובכל זאת, קיבלו יהודי ליטא את הפליטים מפולין כקבל אח את אחיו. מאז ומתמיד הצטיינו יהודי ליטא בלבביותם, ועתה אימצו את אחיהם הפליטים בכל חום ליבם. בפשטות, וכדבר מובן מאליו, התחלקו עם הפליטים במעט שנשאר להם, וגם אם המדובר היה בפרוסת לחם בלבד.

זכור לי שאל ביתנו הובאו כמה בחורי ישיבה. הם התקבלו בחום ובלבביות, ועד מהרה נעשו כבני משפחה ממש. אמי היקרה ע"ה סייעה להם בכל ליבה ונפשה – שהרי מידת הכנסת האורחים היתה טבועה בביתנו מאז ומתמיד – בצורה שקשה כיום להעלות על הדעת. לא היתה לנו דירה גדולה וביתנו לא הצטיין בעושר, אך כל נצרך מצא

בביתנו חום ומסירות נפש שאין לה שיעור. אמי היקרה לא נתנה לעצמה מנוח – כל העת היתה מכינה, ונותנת ומעניקה ומלמדת אותנו, הילדים, לוותר על שלנו למען הפליטים. שהרי הם גלמודים, ללא משפחה ומחוסרי אמצעים...

★ ★ ★

אם חשבו תלמידי הישיבות כי ניצלו בבורחם מפולין לליטא, באה המציאות המרה וטפחה על פניהם: הכובשים הרוסים סגרו את הישיבות, סגרו את בתי הספר. גם בית הספר בו אני למדתי – בית הספר היחיד והמיוחד לבנות – נסגר.

כך נמשך המצב במשך כשנתיים. בקיץ תש"א החל המצב בליטא להחמיר. באותה עת פרצה מלחמה בין גרמניה לרוסיה (הסכם ריבנטרופ־מולוטוב ה"מהולל" חדל להתקיים...), והחזית הלכה וקרבה לגבולות ליטא.

שוב נטלו היהודים לידיהם את מקל הנדודים, והמונים החלו במנוסה לעבר רוסיה, כדי לא ליפול בידי הגרמנים, שידיעות על אכזריותם הספיקו להגיע גם לליטא במשך השנתיים האחרונות.

הליטאים עצמם קיבלו את הכובשים הגרמנים בסבר פנים יפות ואף שיתפו עימם פעולה. עובדה זו אף החמירה את מצב היהודים. המצב היה קשה ומסוכן ואיש לא ידע מה יילד יום...

בטלז עירנו השתררה מהומה גדולה. הליטאים האכזרים – דומה שרק חיכו להזדמנות מעין זו: הם התנפלו על היהודים והתעללו בהם. בשמחה ובהתלהבות שתפו פעולה עם הגרמנים ימ"ש בכל מה ש"נדרש" מהם להשמדת יהודי ליטא, והעיר טלז בכלל זה.

מיד עם בואם של הגרמנים החלו ניתכות גזרות מגזרות שונות על היהודים: אסור היה ליהודי לפסוע על המדרכה, אלא רק על הכביש. וכעבור יום הוחמרה הגזרה – נאסר על היהודים לפסוע על הכביש כולו, אלא רק בצידו האחד של הכביש. כדי שהציבור "יבין" את משמעות הגזרות, ליוו אותן הגרמנים באיומים וביריות באוויר,

במטרה לזרוע בהלה. לא חלפו ימים מספר, ונאסר על היהודים לצאת מבתיהם. מי שהעז ויצא – נתפס והובל למשטרה.

מיום ליום נעשה המצב חמור וגרוע יותר ויותר, והיהודים היו אחוזי פחד מוות; איש לא ידע מה יקרה ברגע הבא. כל יום – קללתו היתה מרובה מחברו.

באורוות וברפתות ביער ריין

בערב שבת הראשונה לבואם – היה זה בחודש תמוז תש"א – אספו הגרמנים את כל היהודים בכיכר השוק. הגברים עזבו בתים מוכנים ומזומנים לשבת, ואפילו הנרות כבר הודלקו. הם התייצבו בכיכר השוק, ומשם הובילו אותם לאגם מסטיס. את הצעירים הפרידו מכולם, והובילו אותם ברגל ליער, ואילו השאר הורשו לשוב לבתיהם.

בבוקרה של השבת נכנסו הגרמנים לבתי העיר ובכל בית שאלו: "מי גר כאן – אנשים או יהודים?" שכננו מהקומה הראשונה, ד"ר הס ז"ל, שהיה אדם יקר מאוד ובן תורה, העז וענה להם: "כאן גרים **אנשים** שהם **יהודים**!"

אל הבית שלנו לא עלו הגרמנים, משום מה. התגוררנו בקומה השנייה, וכששמענו אותם – לא ידענו אם לצאת או לא. לא העלינו בדעתנו וגם לא רצינו להאמין מה עלול לקרות, וכשראינו מבעד לחלון שהגרמנים אוספים את כל היהודים בכיכר השוק – החלטנו לצאת ולהצטרף אליהם. מה שיהיה עם כלל ישראל יהיה גם עם ר' ישראל...

בצאתנו מהבית הסתובבתי והעפתי מבט מסביב. הכל עמד במקום. הסתכלתי שוב וחשבתי לעצמי: הייתכן? הייתכן שהשבת הקדושה לא תגן עלינו? הכל הכל מסביב כה יפה ומסודר, הכל נשאר כאן – ורק אנחנו הולכים וספק אם נוסיף לראותו, את ביתנו האהוב. הבית שלנו לא מסוגל יותר להגן עלינו!

מכיכר השוק הובילו הגרמנים את כולנו לעבר אגם מסטיס, ומשם – לעבר יער ריין הסמוך לטלז, אליו הובלו עוד בליל שבת הגברים הצעירים.

הוצעדנו מהשוק לאגם ומהאגם ליער, ומי שלא הצליח להתקדם בקצב שתבעו הגרמנים ימ"ש – הוכה קשות. לאבי זצ"ל לא היה כוח לצעוד בקצב שכזה, וכמה בחורי ישיבה, מהפליטים שהתאכסנו בביתנו והיו לנו כבנים, עזרו לאבא להמשיך להתקדם בצעדה הנוראה.

סוף סוף הגענו ליער ריין, המרוחק כמה קילומטרים מהעיר טלז. ביער, הכניסו אותנו לאורוות ולרפתות גדולות ש"הצטיינו" בלכלוך ובריח נורא ואיום. ניסינו איכשהו לנקות את המקום, הוצאנו החוצה מעט מהלכלוך שהצטבר בפנים. אחר כך הסתובבנו כה וכה ומצאנו מעט תבן. את התבן פיזרנו על הקרשים שבאורוות וברפתות, ועל "המצע המרופד" הזה התיישבנו. היינו חייבים לנוח ולהתאושש מהדרך הקשה שעשינו עד שהגענו ליער.

אבי זצ"ל הרגיש רע. הוא סבל ממחלת כליות, וההליכה הממושכת עד היער ובנוסף עליה – הריח הנורא ששרר באורווה, הקשו עליו את הנשימה.

למזלנו, מצאנו בחוץ, בסמוך לאורווה, עגלה. ריפדנו את העגלה בקש ובתבן שמצאנו בסביבה, ואבא נשכב בעגלה בחוץ. רק אז הוקל לו מעט.

במשך כל אותן שעות לא ניתנו לנו מים לשתייה וכמובן גם מזון לא ניתן, והסבל היה בלתי נסבל. המים שכן נמצאו במקום היו מזוהמים ולא ראויים לשתייה, אך היו אנשים שהצמאון הנורא העביר אותם על דעתם – הם שתו מן המים הללו, וכעבור ימים אחדים חלו ומתו.

היו אנשים מעטים שהצליחו להתחמק – בחירוף נפש – לכפרים הסמוכים ומשם הביאו עימם מעט מים ואוכל.

אחד הבחורים הפליטים ששהו בביתנו רצה בכל כוחו ונפשו לעזור להביא מעט מים, לפחות לאבי זצ"ל. בשקט בשקט התחמק הבחור מהמקום, יצא מהיער ופנה לכפר הסמוך. שם התדפק על דלתותיהם של גויי הכפר וביקש מעט מים ופירות. באיזו מסירות נפש היה כרוך מעשהו! הן היתה סכנה לעזוב את המקום, ומסוכן שבעתיים היה

לפנות אל הגויים בסביבה בבקשת עזרה – אך הרצון לסייע לאבי גבר אצל אותו בחור על הפחד ועל תחושת הסכנה!

כששב הבחור והאוצר בידיו – עמדנו כולנו מסביב לעגלה שבה שכב אבא ולא ידענו כיצד להודות לו. אך הוא – לא היה זקוק לתודותינו; כל כך היה מאושר שיכול היה לעזור לאבא ולו גם בדבר שכזה. אכן, אותם בחורים פליטים הרגישו בביתנו כבנים ממש וחשו הכרת תודה רבה להורינו. לצערי הרב, אף אחד מאותם בחורים לא נשאר בחיים לאחר המלחמה.

על אף התנאים הבלתי נסבלים ולמרות הרעב שהציק לרבים – קול התורה לא נדם ביער ריין. ראשי הישיבה השתדלו להעסיק את כולם בלימוד ובדרשות חיזוק שהושמעו על ידי הרב האהוב של העיר טלז. בגבורה עילאית דאג הרב לבני קהילתו וחיזק את כולם.

"כל זאת באתנו ולא שכחנוך ולא שיקרנו בבריתך."

★ ★ ★

ישבנו באורוות וברפתות, ולעיתים ניסינו לצאת החוצה, ואמרנו תהילים. כשראה השומר הגוי שאנו יוצאים מהאורוות – דחף את כולם חזרה פנימה.

קשה לתאר, כיצד הצליחו אנשים לישון בתנאים איומים שכאלה. אך מסתבר שהעייפות והטבע האנושי עושים את שלהם, שהרי ללא שינה אי אפשר כלל להחזיק מעמד. אנשים נרדמו איפוא למרות המקום הנורא שאליו נזרקו בן־יום.

סופה המר והנמהר של קה'לת טלז

נשארנו ביער – וכל רגע הביא עימו גזרות ומרות חדשות; חשנו בעליל כי "גדול כים שברנו".

והנה נודע, כי בכוונת הצוררים לקחת את הגברים לעבודת פרך. כששמעו זאת הגברים – נדחק כל אחד מהם לפינה אחרת באוורווה, משתדל לא להתבלט כדי שלא ייאלץ לצאת לעבודה בשבת.

השבת עברה – ואנחנו עדיין ביער. כשלושה שבועות חלפו כך עלינו, כשהדאגות וייסורי הנפש גברו על ייסורי הגוף של האנשים. התנאים במקום היו נוראים: בכל פינה שרצו זבובים וכינים. לא היתה כל אפשרות להתרחץ. ומרגע לרגע החמיר המצב. היו שהעזו ויצאו לכפרים הסמוכים, על אף הסכנה שבדבר, להשיג קצת לחם כדי לשבור את הרעב הנורא.

כמה יהודים קמו ועשו מעשה: הם עזבו בחשאי את היער, נסעו לעיר טלז, ושם פנו בבקשה לראשי העיר ולבישוף הנוצרי, שיעזרו ויקלו את התנאים הקשים שבהם שרויים היהודים שביער. אולם הבקשות וההפצרות לא נענו – הליטאים היו ידועים באכזריותם, ובמידה מסויימת הם "מצטיינים" באכזריותם אף יותר מהגרמנים. ועתה, את כל אשר גזרו הגרמנים הם בצעו "מעל ומעבר", כדי להקשות על היהודים ולענותם יותר ויותר.

וכך, כל יום ויום הביא עימו את גזרותיו וצרותיו החדשות – והצרות החדשות הֶאֱפִילוּ על הצרות הקודמות.

באחד הימים הגיעו הגרמנים ליער. "כל הנשים והילדים – לתוך האורוות והרפתות!" ציוו, "והגברים כולם – החוצה!"

הגברים יצאו או הוצאו בכוח החוצה, ואז הורו להם הגרמנים לרוץ במהירות רבה, ומי שלא הצליח לרוץ בקצב שהם קבעו – ספג מכות אכזריות.

הריצה המלווה במכות נמשכה שעות, וכשסוף סוף הניחו הגרמנים לקורבנותיהם האומללים – כשלו הגברים לתוך האורוות והרפתות כשהם מעולפים או מעולפים למחצה. אפילו החזקים והחסונים שבהם לא הצליחו לעמוד בריצה המלווה במכות רצח ובצליפות עד זוב דם. ניתן היה לראות רבים מהגברים, במיוחד הזקנים והחלשים, כשהם נושמים בקושי ועל גופם פצעים וחבורות שותתי דם.

רבים מאותם גברים היו תלמידי ישיבת טלז המעטירה, רבניה וראשיה, ובראשם ראש הישיבה – הרב ר' אברהם יצחק בלוך זצ"ל.

★ ★ ★

בדיוק באותו יום בו התעללו המרצחים בגברים – נעדרתי מהמקום. בת שבע אחותי ואני נלקחנו, עם קבוצת נשים, לעבודה – עבודת "כבול". הוטל עלינו לסחוב קרשים ועליהם אדמות כבול (אדמת ביצה), על מנת לייבשם בשמש. הקרשים עם אדמת הכבול המיובשת היו מיועדים להסקה בימות החורף.

היתה זו עבודה מפרכת. עד היום עודני זוכרת כמה קשה היה לי להרים את משא הקרש עם הכבול. למזלי ראה את קשיי אחד הגברים שעבדו במקום והוא עזר לי בכל פעם להרים את הקרש ולהשליך הצידה את אדמת הכבול, לייבוש.

עוד כשהיינו במקום העבודה, הגיעו לאוזנינו שמועות שאין עוד גברים ביער ריין, אך אנו לא האמנו לדברים.

ואכן, כשחזרנו ליער ריין לאחר ביצוע עבודת הפרך – לא מצאנו את הגברים שהיו במקום לפני צאתנו. כולם כבר לא היו בין החיים. הם נלקחו לעבודה ימים מספר קודם לכן, והעבודה היתה – חפירת בורות עמוקים ורחבים.

לאחר שהוכנו הבורות – ירו הצוררים בגברים היהודים, וכולם נפלו חלל לתוך הבורות שחפרו לעצמם!

בימים י"ט עד כ"א בתמוז נהרגו על קידוש השם כל הגברים מהעיר טלז וסביבתה. הי"ד. גם אבי זצ"ל היה ביניהם – ויום היארצייט שלו הוא בכ"א בתמוז, הי"ד.

"גזרה היא מלפני" – ולנו, בני האדם הקטנים, אין שאלות ואין קושיות. "נסתרים דרכי ה'". מה הבנו ומה ידענו – על מה זה ולמה? ומה מבינים אנו כיום? – מאומה! אין בכוחנו להבין, ואולי אין צורך להבין.

בעת שנשמעו היריות שקָצרו את יקיריהן, שמעו הנשים שבאורוות וברפתות את קולות הירי. שמעו – ונחרדו. שמעו – אך לא רצו ולא יכלו להאמין שזהו זה; זה הסוף של בעליהן ובניהן... גם אמי ואחיותי שמעו את היריות. הן הבינו מה קורה – אך לא היו מסוגלות להאמין...

אך זה מה שאכן קרה. כך בא הקץ המר והנמהר על העדה הקדושה בעיר טלז, עיר שהיתה בבחינת קודש הקודשים של יהדות ליטא!

הקהילה נכחדה והושמדה – ולא היה מי שיקונן ויבַכֶּה את האסון המחריד, את הגזרה המרה...

איך ממשיכים?

איך ממשיכים? מה עושים? – אלו היו שאלות שאפפו אותנו לאחר סופם הטרגי של הגברים.

ניתן לומר, שלמרות כל הצרות הנוראות שניתכו עלינו – היתה לנו השגחה פרטית. יכולנו למשש אותה בידיים, יכולנו לראות אותה בעיניים. מי שרק רצה – יכול לראות את ההשגחה על כל צעד ושעל.

אם הצלחנו באותם ימים מרים לאכול ולשתות – ורצינו לאכול ולשתות – הרי שזו כבר היתה השגחה עליונה! ואם חפצנו להמשיך ולחיות, מבלי שנדע איך לחיות – שהרי אבא כבר לא היה כדי להדריכנו – ואם בכל זאת רצינו לחיות, גם זו היתה השגחה מופלאה!

בל תחשבו שלאחר האסון הכבד חזרנו פחות או יותר לסדר היום. כלל וכלל לא! בימים הראשונים לאחר הירי, הסתובבו הנשים כמטורפות. בכל משפחה ומשפחה נותרו רק אמהות ובנות. ניתן היה לראות נשים ונערות המורטות את שערן מרוב צער, והיו כאלה שלא יכלו לשלוט על עצמן, והן רצו אל הבורות שלתוכם נפלו יקיריהן – אולי בכל זאת ימצאו מישהו מהם בחיים. המראה שקידם את פניהן היה נורא מכל תיאור: מסביב לבורות־הקברים היה נחל של דם שפרץ וגעש מהבורות – ובראותן את המחזה הנורא קרעו הנשים האומללות את בגדיהן ומרטו את שערות ראשיהן.

אשה אחת הצליחה למצוא ליד נחל הדם תמונה מוכרת... אשה אחרת מצאה בגד מוכר... אך אף אחת מהן לא מצאה את יקיריה בחיים...

היו שעמדו וצעקו: "נקמה! נקמה! נקום נקמת דם עבדיך השפוך!!!"

היו נשים שנעמדו לפני הקברים וזעקו בקול: "יתגדל ויתקדש שמיה רבא..." בנות טלז המסולאות בפז!

★ ★ ★

כעבור זמן קצר העבירו את הנשים והילדים שנותרו לגירול – היתה זו חווה, ותנאי החיים שם היו גרועים ביותר.

קשים היו החיים בגירול, אך הם לא נמשכו זמן רב; בז' באלול באו לקיצם הצרות והעינויים שפקדו את הנשים השבורות והאומללות הללו. ביום זה נהרגו על קידוש ה' האלמנות המסכנות עם ילדיהן היתומים.

יום לפני הסוף הגיעו הצוררים לגירול במטרה לקחת כחמש מאות בנות ונשים צעירות ולהעבירן לגיטו טלז. הצוררים ימ"ש עברו בינינו ובחרו את הרצויות להם. אחותי בת־שבע נבחרה והועברה לקבוצת החמש מאות. אני נעמדתי ליד אמא, לא רציתי לעזוב אותה, לא רציתי ללכת בלעדיה. אך הנה עבר אחד מהקלגסים, היכה על כתפי ושאג "לכי!".

זרועותיה של אמא עטפו אותי והיא נשקה לי. היתה זו הנשיקה האחרונה שקיבלתי מאמא ועדיין אני חשה בה... חיבקתי את אמא חיבוק עז. נשקתי אותה מכל צד ואמרתי: "אמא, עוד מעט נתראה בגיטו."

זו היתה הפעם האחרונה שראיתי את אמי היקרה. מדוע הלכתי? אין להבין!

לידה עמדה סבתא, מבולבלת לחלוטין. סבתא, הרבנית סימא ברקמן, אמו של אבא זצ"ל, אשת הרב מאורחוב. עודני זוכרת כי הלבשנו אותה בבגדים בהירים ובנעליים גבוהות־עקב ולראשה קשרנו מטפחת פרחונית. חשבנו שהבגדים העליזים הללו ישוו לה מראה צעיר, וכך נוכל להצילה... לאמא ולילדים כלל לא דאגנו – לא עלה בדעתנו שהם לא יינצלו...

אחותי הקטנה שולמית'ל

והנה עתה – סבתא, אמא והילדים נשארים, ואילו אנו – שלוש הבנות, בת־שבע ע"ה, פייגה רבקה (שעד היום אין יודעים מה עלה בסופה) ואני – מופרדות מהם... מסתובבת אחורה ורואה אותם – – – ואני רואה אותם לנגד עיני גם עכשיו – כאילו היה זה היום – אבל אני רחוקה מהם. רחוקה – – –

"קחו גם אותי!" צעקה אחרינו עטל'ה אחותנו. ואילו שולמית'ל הקטנה ומיכל'ה המתוק הביטו בנו בעיניים תוהות ומבולבלות.

עוד מבט אחד לעבר האחים הקטנים, עוד נפנוף לאמא ולסבתא – וכבר אנו מורחקות מהם. לתמיד.

נותרנו לבד. בודדות היינו ולא ידענו לשית עיצות לנפשנו. חוץ מהמקום בו התגוררנו, בעיר טלז – לא הכרנו את הכפרים והחוות שסביבותיה, ולא היה לנו כל קשר עם גויי הסביבה, ובכלל עם מי שהתגורר מחוץ לעיר טלז. ועתה, כשנשארנו לבד, היה הקושי בלתי נסבל. מבתינו שבטלז – גורשנו, וכעת צריכות היינו לחפש לנו איזושהי קורת גג.

אומנם כשגורשנו מהבתים והובלנו ליער – היה הקיץ בעיצומו. בינתיים עברו הימים, והסתיו כבר הגיע, מושך בעקבותיו את החורף הקר של מזרח אירופה.

כשהוצאנו מהבתים – היה זה בחודש תמוז. אך אמא החכמה כאילו ראתה את הנולד והורתה לנו ללבוש כמה שמלות זו על גבי זו, כדי

שיהיו לנו בגדים להחלפה. עלי היו ארבע שכבות בגדים, ובאותה שבת הייתי מסורבלת ובקושי הצלחתי לזוז, אך עשיתי כפי שצוויתי. עתה, בבואו הסתיו, בלילות הצוננים, הצלחנו להתגבר מעט על הקור הצובט הודות לשכבות הבגדים שלבשנו. ואולם ידענו שעוד מעט יתחילו הגשמים ואחריהם השלגים, ומפניהם לא נוכל להתגונן גם עם ארבע שמלות קייציות... אנו חייבות למצוא לנו מחסה ראוי לשמו!

נבוכות וחסרות אונים בהינו זו בזו. מה עושים? להיכן פונים? את עזרתו של מי מבקשים? באותם ימים נדמינו לעלי השלכת שנשרו מהעצים. גם הם – כמונו – נותקו ממקור חיותם והושלכו לצידי דרכים... גם בהם, כמו בנו, לא נותרה טיפת חיות... הרגשנו, כאילו כל הכוחות והרצונות ניטלו מאיתנו. לא היה בנו שמץ של כוח ללכת, לחפש, להמשיך, לרצות – – –

★ ★ ★

וכאן מתחילה הדרך שלנו ל"חיים" – דרך מלאת מכשולים וצרות, כשאנו רעבות, צמאות, תשושות ועצבניות. והעיקר – אנו בלי אבא ובלי אמא!

אל הגיטו

הגענו לגיטו. בשער הגיטו חיכינו לאמא, לסבתא, לילדים – – – קיווינו שהם יגיעו, שהפרידה מהם היתה זמנית בלבד. כל הלילה חיכינו, הלבבות פרפרו בין תקווה לייאוש. לפנות בוקר הגיעה למקום מערקע שלומוביץ. מגיא ההריגה היא באה, בגדיה מגואלים בדם, שערה פרוע ומפיה בוקעות זעקות שבר: "אף אחד לא נשאר! כולם, כולם נהרגו! נפש חיה לא נשארה!!!"

שמענו את זעקותיה – והצטמררנו. איך, איך עזבנו כך את אמא והילדים? מדוע אף אחת מאיתנו, הבנות הגדולות, לא נשארה איתה? 'חבל שלא נשארת עם אמא,' ייסרתי את עצמי. 'אם היית נשארת איתה וגורלך היה כגורלה, לא היית יודעת עוד סבל וצער, היית הולכת למקום שהלכו אבא, אמא והילדים... מדוע נשארתי לבדי? כיצד אוכל לחיות בלא הורי היקרים??'

כך עמדנו בשערי הגיטו, בוהות סביבנו ולא יודעות לשית עיצה לעצמנו. מה עושים? איך ממשיכים? כעת שוב בודדות היינו, והפעם גם בלי אמא! סביבנו נותר העולם כפי שהיה: הדשא נשאר ירוק כשהיה; העצים התנועעו למשב הרוח הקלה, מנידים את ענפיהם העמוסים בעלים; הציפורים המשיכו לצייץ ולעוף בחדווה מענף לענף ומעץ לעץ. הכל נותר כשהיה. רק אצלנו השתנה הכל – הושברנו! עולמנו חרב עלינו!

זמן רב עמדנו בשער הגיטו. בכינו, צעקנו, זעקנו – אך איש לא ענה לבכיותינו.

והנה נגשו אלינו נשים מטלז עירנו: גברת תלפית ובתה גברת רבינוביץ, וכן מרים, שהיתה נשואה לר' נפתלי וסרמן הי"ד, בנו של

רבי אלחנן הי"ד. אותן נשים צדקניות הכירו אותנו ועתה הציעו לנו להצטרף אליהן ולהיות עימן כמשפחה אחת.

אינני מבינה איך הצלחנו להזיז את רגלינו וללכת. אכן, "מה' מצעדי גבר כוננו" – כוח טמיר הוביל אותנו בדרך זו, ובהמשך – לאורך כל הדרך.

גיטו טלז היה ממוקם ברובע ישן בעיר. הבתים היו עתיקים, שבורים וחרבים. למעשה, שכונה זו עמדה מוזנחת זה שנים אחדות מבלי שאיש יגור באחד מהבתים הללו. את האיזור הזה קבעו הרשעים כראוי למגורי היהודים. הם הקיפו אותו בגדר עץ שגובהה שני מטרים ומעל הגדר הזו קבעו גדר תיל דוקרנית.

הבית שנפל בחלקנו למגורים היה דומה לשאר הבתים באיזור: ישן היה, חלונותיו שבורים וחסרי שמשות, הדלתות לא מסוגלות להיסגר, ובתוך הבית לא היה ריהוט מינימלי. הקור ששרר בתוכו היה חודר לעצמות, ולא היתה כל דרך להתגונן מפניו.

בבית בו התגוררנו היו שתי דלתות, זו מול זו. בחדר מימין היו גברת תלפית ובתה, וממול, מצד שמאל – בת־שבע, פייגה רבקה, אני ומערקע שלומוביץ, שחזרה מגיא ההריגה.

נכלאנו בתוך הגיטו ונאסר עלינו לצאת מתוכו ללא רשיון מיוחד. וכשהצליחה מישהי להשיג רשיון מעבר, היה עליה להצמיד לבגדיה טלאי צהוב – ללא הטלאי אסור היה לעזוב את תחומי הגיטו.

מדי יום היו הרשעים עוברים בגיטו ולוקחים בנות לעבודות שונות. לרוב היו אלה עבודות בשדה: איסוף תפוחי אדמה ושאר ירקות שצמחו בשדות הסביבה.

הגויים שבשדותיהם עבדו הבנות היו נותנים להן מעט מזון: לחם, ביצים, חמאה. ובשובן בערב, היו מתחלקות במזון המועט עם חברותיהן.

קשים היו חיינו בגיטו. כל יום – וצרותיו. כל יום – גרוע מקודמו. כיצד החזקנו מעמד בתנאים כה קשים? איך לא נטרפה דעתנו? כיצד הצלחנו, למרות הכל, לקוות ולייחל שיבוא יום ויגיע סוף לצרותינו? אין זאת כי משמיים הוענקו לנו כוחות מיוחדים. כוחות על אנושיים, לעבור את ימי האימה הללו, ולהמשיך...

בגיטו - חיים בצל המוות

קשים ומרים היו החיים בגיטו. בצל המוות חיינו, כשגזרות חדשות נוחתות עלינו ללא הרף. כל יום שנותרנו בו בחיים – היה בעבורנו כעין מתנה.

קשים היו חיינו, אך נאחזנו בציפורנינו בחיים וניסינו להחזיק מעמד. גזרות רבות נגזרו עלינו. בין היתר: נאסר לפסוע על המדרכה, נאסר עלינו לצאת מהגיטו ללא רשיון וללא הטלאי הצהוב – ועוד גזרות מגזרות שונות. אך אנו כבר הורגלנו בצרות הללו ולא התייחסנו אליהן באופן מיוחד. גם בתנאים הקשים שבהם היינו נתונות, השתדלנו לקיים את כל המצוות שאפשר היה לקיים. מובן שהתעוררו שאלות הלכתיות רבות – אך לא היה לנו את מי לשאול. התפללנו, אמרנו תהילים ולא ידענו – האם לנשים מותר לומר "קדיש", שהרי רק אנו – הנשים והבנות – נותרנו מכל משפחותינו שנהרגו על קידוש ה'... אינני זוכרת פרטים מדוייקים, אבל ההחלטה התקבלה לחיוב – הנשים שנותרו תאמרנה "קדיש".

האם יש עט המסוגל להביע את הרגשתנו, הבנות, באומרנו את מלות ה"קדיש"? האם הדמיון מסוגל לקלוט את המעמד: בנות יתומות, שנותרו בודדות לאנחות, אומרות קדיש על הוריהן!

שלוש בנות ממשפחתנו היינו כשהגענו אל הגיטו: בת שבע, רבקה ואני. בימים הראשונים להגיענו לגיטו תפסו הרשעים את רבקה ושלחוה לעבודה – ומאז נותק הקשר עימה ולא ידענו מה עלה בגורלה.

נותרנו בת־שבע ואני בודדות. ואז, נוצר קשר בינינו לבין גברת תלפית ובתה, עד שהיינו כבנות משפחה אחת. אביה של מערקע

היה חייט והיא הלכה בדרכו והיתה תופרת. מכיוון שלאביה החייט היו קשרים עם כפריים גויים, הסתדרה בתו היטב עם אותם גויים. לאחר שקיבלה רשיון יציאה מהגיטו, היתה עושה דרכה אל הכפרים, שם קנתה מצרכי מזון מאותם גויים שהיו בקשרים עם אביה. בשובה, היתה מגניבה את המזון לתוך הגיטו.

גם אנו, בת־שבע ואני, אכלנו מהמזון שהביאה. "אכולנה, אכולנה, מחר אביא עוד!" היתה אומרת לנו. כה גדול היה החסד שעשתה עימנו, כאילו היינו בני משפחתה שלה.

נכדתה של גברת תלפית, מרים וסרמן (אשתו של ר' נפתלי וסרמן הי"ד), ילדה בת בהיותה בגיטו. היא, האם, נפטרה, וסבתא של התינוקת, יחד עם הסבתא־רבתא, גידלו את התינוקת. אמה אומנם הספיקה לקרוא לה מיכל, אך הסבתות קראו לה בשם מרים – על שם אמה המנוחה. חסדי ה' כי לא תמנו – היתה זו פעוטה מתוקה להפליא.

גם חסיה ארדמן, בתו של ר' זלמן בלוך הי"ד, ילדה בן (אינני זוכרת אם היה זה בריין או בגירול), אך התינוק נפטר, וחסיה באה להיניק את התינוקת, בתה של מרים וסרמן ע"ה.

את מעט האוכל שהיה לנו, חלקנו בת־שבע ואני עם חסיה, כדי שתהיה לה אפשרות להאכיל את התינוקת. אומנם המזון היה מועט ביותר, ואנו היינו כל כך רעבות – אך עצם העובדה שיכולנו לעזור לשבורי לב החייתה את נפשנו.

תנאי המגורים שלנו בגיטו היו נוראים. בחדר העלוב שהוקצה לנו היו החלונות שבורים והדלת לא נסגרה. מיטות וכסאות – מובן שלא היו. ישבנו על הרצפה החשופה והתכרבלנו בתוך עצמנו, מנסות להגן על עצמנו מפני הקור הנורא שחדר פנימה.

ולמרות תנאי החיים האל־אנושיים והמזון המועט – אף אחת מאיתנו לא התלוננה. באותם ימים הרבינו להתפלל ולומר תהילים, ובשעות ה"פנאי" ישבנו ושוחחנו זו עם זו, מאושרות בעוד יום של חיים שניתן לנו במתנה. עוד יום!

"מה יתאונן אדם חי..."

★ ★ ★

הקור שהלך והתגבר כאילו הודיע לנו שימי החנוכה מתקרבים. אחת הגזרות שנגזרו עלינו היתה: אסור להדליק אור בגיטו. אך אנחנו החלטנו – נדליק נרות חנוכה, ויהי מה!

מסביב לבית בו התגוררנו מצאנו תפוחי אדמה רקובים. ליקטנו אותם, ומהם "ייצרנו" חנוכייה. בתוך כל תפוח חוררנו חור ולתוכו יצקנו מעט־שבמעט שמן או חֵלֶב – אינני זוכרת בדיוק – והדלקנו את ה"נרות". מרת שרה פרידמן הי"ד, אמה של הרבנית קוטלר, גם היתה איתנו בגיטו והיא שהדליקה את נרות החנוכה.

בשקט־בשקט שרנו "מעוז צור". איך, איך הצלחנו לשיר? אינני יודעת, אך עובדה ששרנו...

לאור "נרות" החנוכה התעוררו הזכרונות. כל אחת מאיתנו סיפרה על חנוכה בבית שהיה ואיננו... הזכרונות השרו עלינו מצב רוח קשה ביותר. ומה גם שבדיוק באותם ימים הגיעה לאוזנינו שמועה שעומדים לחסל את הגיטו מחשש למגיפות שמתפשטות בגלל תנאי התברואה הירודים והלכלוך שבכל פינה.

בת־שבע ואני לא הכרנו איש מהכפרים, ולא ידענו לאן ללכת. המתח גבר והלך משעה לשעה, ואז החליטה גברת תלפית הי"ד כי עלינו לברוח מהגיטו בעוד מועד, אך אנו רצינו להישאר יחד עם גברת תלפית. "ברחנה, ברחנה! ובעזרת ה' תזכינה להינצל," היא האיצה בנו שוב ושוב. "יתן הקב"ה ותעבורנה את ימי הזעם. ואז," ביקשה, "ספרנה לכולם מה קרה פה – מה קרה לי ולבתי, ולתינוקת – הנכדה והנינה, בתם של מרים ור' נפתלי, בנו של ר' אלחנן וסרמן הי"ד!"

בגיטו חיינו יחד, כמו משפחה – אכלנו יחד, בכינו יחד, וגם שרנו יחד. וכעת עלינו להיפרד!

אנשים נפגשים, חיים ביחד, ושוב נפרדים לעולמים. אלה הם החיים...

הבריחה מהגיטו

דבריה של גברת תלפית ע"ה חדרו לליבנו – החלטנו לברוח מהגיטו. אחותי בת־שבע הסתובבה בין כל מכרותינו ושכנעה אותן לברוח. "על כל אחת מאיתנו מוטלת חובה להציל את עצמה, כך צריך לעשות," ניסתה לחזק את הנשים ובמיוחד את הבנות, "אסור בשעה שכזו להסתכל ולחשוב על אח או אחות, אסור לאמהות להתחשב בילדיהן – מי שיכולה, שתברח! כל אחת מאיתנו חייבת לדאוג לעצמה!!!"

כפי שכבר סיפרתי, היה גיטו טלז מוקף בגדר עץ שגובהה שני מטרים ומעליה מתחו הרשעים גדל תיל דוקרנית. בת־שבע טיפסה על הגדר ומשכה בידיה את חוטי התיל – המשיכה היתה כה חזקה, והחוט נקרע באחד המקומות.

השוטרים, אותן חיות בדמות אדם, שהקיפו את הגיטו, הבחינו מיד כי חוט התיל נקרע. מיד החלו לרוץ כה וכה ולחפש סביב, מי ומה גרם לכך.

בינתיים הצליחה בת־שבע להשתחל מבעד לחוט התיל שנקרע ועברה את הגדר. "בואי! עברי גם את!" צעקה אלי.

עמדתי מול הגדר הגבוהה והרגשתי שאין בי כוח ואומץ לטפס ולעבור. כלו כוחותי...

"בואי! עברי! מהר! מהר!" קראה בת־שבע לעברי.

"לכי לשלום," אמרתי לה בקול חלוש. "הצילי את עצמך. לי אין כבר כוח... גיי געזונט! אני רוצה להישאר כאן... יצליח ה' את דרכך... רוצי, אל תעמדי! לכי לשלום, לכי! עוד מעט הם יבואו לראות מה גרם לחוט להיקרע. רו – צי מ – הר!"

מלותי הגיעו לאוזניה, והיא שבה וטיפסה על הגדר – הפעם בכיוון ההפוך, בחזרה אל תוך הגיטו. היא לא רצתה להשאיר אותי לבדי ולברוח.

"אל תחזרי, בת־שבע! לכי, לכי לשלום!" צעקתי. "לכי! בהצלחה! לכי!!!"

אך היא בשלה, ממשיכה לטפס על הגדר כדי לשוב אל הגיטו העומד לפני השמדה.

'שגם היא תישאר כאן בגללי ויקרה לה משהו, חלילה?' נחרדתי, 'אינני יכולה לקחת על עצמי את האחריות לכך שמשהו יקרה לבת־שבע בגללי...'

"לכי, לכי, אל תמשיכי," אמרתי בקול, "אני אשתדל לעבור את הגדר." והתחלתי לטפס...

עד עצם היום הזה אינני מסוגלת להבין ואף לא להסביר, כיצד הצלחתי לטפס על גדר חלקה לגמרי, שגובהה שני מטרים, מבלי להיאחז במאומה. היה זה נס שאני, ועוד מספר בנות, הצלחנו לעבור את הגדר ולחמוק מן הגיטו העומד בפני חיסול.

אותו ערב שבו נמלטנו מן הגיטו היה ה־25 בחודש דצמבר, שהוא יום "חג המולד" של הנוצרים. לאחר שהתגברנו על מכשול־החומה, מצאנו את עצמנו ברחוב מצומררות מקור חודר לעצמות. התרחקנו מהגדר המקיפה את הגיטו, והבחנו היטב בשומרים המסתובבים סביב הגיטו כשפנסים בידיהם. על מנת שיחשבונו לנערות גויות, התחלנו לדבר בקולי קולות על ה"חגא"; סיפרנו זו לזו באילו קישוטים קישטנו את עץ חג המולד... ואכן, השומרים כלל לא התייחסו אלינו, על אף שפנסיהם האירו את פנינו... נס גלוי אירע לנו. ממש למולנו ראינו שוטרים אוחזים בבנות שנמלטו מהגיטו – אותן בנות נתפסו, ועתה היו השוטרים בדרכם להחזירן לגיטו. ואילו אנו עברנו את הגדר והצלחנו לברוח כאילו היינו רואות־ואינן־נראות. איש לא הבחין בנו.

עוד בטרם יצאנו, קבעה בת־שבע עם מערקע שלומוביץ, שגם היא

התכוננה לברוח, כי כשנהיה מחוץ לחומות הגיטו – ניפגש. ואכן, כך היה. למערקע היו מכרים בכפרי הגויים שבסביבה, והיא התכוונה להסתתר אצלם, בתקווה להינצל. ברצונה היה לקחת אותנו איתה. המעניין הוא, שמערקע – על אף שהיה לה היכן להסתתר – לא נשארה בחיים, ואילו אנו – בת־שבע ואני – שלא הכרנו איש ולא היה לנו להיכן ללכת, זכינו להישאר בחיים. "מה' מצעדי גבר כוננו".

אך בל נקדים את המאוחר. בינתיים צעדנו לצד מערקע ברחובות הקרים, בדרכנו אל ביתו של גוי אחד, אותו הכירה, אשר הבטיח לה להחביא את שלושתנו.

כשהגענו לביתו והגוי ראה את שלושתנו – הוא נענע בראשו לאות שלילה. לא! הוא אינו מוכן להסתיר את שלושתנו. רק מערקע יכולה למצוא מחסה בביתו. והוא סגר עלינו את הדלת.

נותרנו שתינו בודדות, אובדות עצות. "מה נעשה?" לחשנו זו לזו. "מה יהיה?"

מכיוון שלא יכולנו להישאר ולעמוד ליד דלתו של אותו גוי, התחלנו ללכת. לא ידענו לאן פנינו מועדות. הדרך היתה מסוכנת ובסופה לא המתין לנו מאום – אך אנו הלכנו. וכי ברירה היתה לנו?

תוך כדי הליכה עלה בדעתנו לפנות אל בעלת הבית שבו התגוררנו בעבר. היתה זו גויה שהשכירה למשפחתנו בית. הדבר היה לפני זמן רב, ופתאום כעת נזכרנו בה. היתה זו הגויה היחידה שהכרנו. עתה חשבנו – אולי היא תרחם עלינו ותכניס אותנו לביתה...

כשסוף סוף הגענו, דפקנו על הדלת. איש לא ענה. איש לא ניגש לפתוח את הדלת. מסתבר שחשבו כי אנחנו כבר לא בחיים – ועתה, כשהבחינו בנו מבעד לחלונות, חששו להכניס אותנו, שמא נישאר שם אפילו רגע אחד.

קולות דפיקותינו על הדלת הגיעו לאוזניהם של השכנים. היה זה זוג זקנים – הוא שיכור והיא מרשעת ידועה. והנה עתה, כשראו שהדלת הסמוכה אינה נפתחת לפנינו, פתחו הם את דלת ביתם והכניסו אותנו

פנימה. בעלת הבית הגישה לנו לחם וחמאה, ביודעה שמאכלי בשר אסורים עלינו.

העובדה שאותה אשה מרשעת ריחמה עלינו והכניסה אותנו לביתה – היתה בעינינו לפלא! אין ספק, היתה זו השגחה פרטית!

היא הציעה לנו מיטה נקייה. גם גרבי צמר ובגדים חמים נתנה לנו.

מאז עזבנו את הבית, שבועות רבים קודם לכן, לא ראינו בעינינו מיטה, וקל וחומר שלא ישנו על מיטה. התרגלנו לישון בישיבה, כה עייפות היינו עד שנרדמנו באיזו תנוחה שישבנו. והנה, עתה – מיטה! לא ייפלא שעד מהרה שקענו בשינה עמוקה.

בהגיע הבוקר העירה אותנו ובקשה שנעזוב את ביתם, שכן, חששה כי כל עוד מצויות בביתם שתי נערות יהודיות – סכנה מרחפת עליהם.

בצאתנו, נתנה לנו בגדים חמים וצררה בעבורנו חבילת מזון. מעניין שידעה מה מותר לנו, היהודיות, לאכול ומה לא, שכן כשנתנה לנו נתח בשר, אמרה: "את זה תוכלו להחליף ללחם, שיספיק לכן להרבה זמן." והוסיפה: "אל תדפקו על דלתות של בתים יפים וגדולים, לכנה רק לבתים קטנים ושבורים – שם תמצאו לב פתוח, ויעזרו לכן."

וכך יצאנו לדרך־לא־דרך מבלי דעת לאן פנינו מועדות. מקל הנדודים בידינו, ומעלינו – שומר ישראל.

הלכנו והלכנו ממקום למקום, ובעודנו הולכות נזכרנו בשיר שהיינו שרים בבית:

נודד אני, נודד פה,
אנשים טובים פתחו לי,
יום ולילה אנוד כה
מקום ללון תנו נא לי,
דרך שדות, דרך יערים –
רק הלילה פה אנוח,
רק המקל הוא חברי.
מחר אלך עם הרוח.

בדרכי הנדודים עברתי אצל לא פחות משלושים ותשעה גויים! אצל כמה מהם שהינו מספר ימים; אצל רובם לא יכולנו להישאר אפילו רגע אחד.

כך הלכנו וסבבנו ונדדנו בכפרים שסביב העיר טלז בדרך שאין לה סוף. השמיים האפורים, הקודרים, המטירו גשמים. קור עז – אופייני לארצות מזרח אירופה – היכה בנו. ועד מהרה התעטף העולם במעטה לבן – שלג. אותו שלג צח, שבימים הטובים שימח את ליבנו, היה לנו עתה למכשול. וכשבאחד הימים נאלצנו לעזוב את אחד הבתים שבהם מצאנו מחסה – יצאנו אל העולם המושלג, הצונן והמנוכר, מבלי לדעת אנה נפנה.

לו היו דפי הסידור מספרים...

וכי ברירה היתה לנו? לא היה מנוס, יצאנו החוצה. שלג לבן וצח כיסה את עין הארץ. ואנו יצאנו לדרך, לחפש לעצמנו קורת גג חדשה. אך איך עושים זאת??

ממרומים נשלחה יד להובילנו. אומנם, בשלג הלבן לא ראינו דרכים ושבילים, אך התחלנו לפסוע – ו"מה' מצעדי גבר כוננו". עודנו פוסעות, ולפתע רואות אנו בדרכנו גורן. "ניכנס!" החלטנו.

נכנסנו פנימה. היה עימנו מעט מזון, אך שתייה לא היתה לנו. ואולם, בימים של שלג בעיית השתייה איננה בעיה. זיקקנו שלג ככל שחפצנו – והרי לנו מים לשתייה!

ימים אחדים עברו עלינו בגורן. הקור במקום היה חודר לעצמות, ורק בזכות השמלות הרבות שעלינו הצלחנו להתגבר על הקור.

באחד הימים, כשיצאתי החוצה, נקלעתי לסופת ברד עזה ביותר. כדורי הברד ירדו בשצף־קצף, והיכו בגופי בעוצמה כה גדולה, עד שכל גופי התמלא בפצעים זבי דם! חודשים ארוכים סבלתי מכאבים חזקים בגלל אותם פצעים.

בעלי הבית, שהגורן היתה שייכת להם, הבחינו בנו, כמובן, אך הם הרשו לנו להישאר בגורן.

ואולם, לטובות של גוי תמיד יש מחיר – ועתה נוכחנו בכך, כשהגויה חמדה את הבגדים שלבשנו. לא נותרה לנו ברירה אלא לתת לה את הבגדים, וכך נותרנו כשלגופנו רק בגד דל בקור העז, והמלים "על לבושי יפילו גורל" כאילו קמו ועמדו מול עינינו.

באותם ימים כמעט ולא דיברנו בינינו. אני זוכרת כי במקום לדבר, במקום לאכול – בכיתי יומם ולילה. מעיין הדמעות שלי נבע ונבע

ונבע בלי סוף. "הפסיקי כבר לבכות," אמרה לי אחותי בת־שבע ע"ה. אך אני חזרתי שוב ושוב ואמרתי לה: "וויפל איך וויין איז נישט געינוג (– כמה שאני בוכה, זה לא מספיק)!" בין הבכיות אמרתי פרקי תהילים מתוך סידור שהיה עימי, ועדיין שמור ברשותי. נדמה היה לי, שפרקי התהילים נכתבו במיוחד בשבילי...

מה ביקשתי באותן תפילות? על מה התחננתי? כשדמעות נוטפות מעיני התחננתי לקב"ה שיתן לי כוח להתגבר על כל הקשיים. אומנם נערה צעירה הייתי אז, אך זוכרת אני שלא שכחתי להודות לה' על חסדיו המרובים שגמל איתנו בכל רגע ורגע באותם ימים מרים.

עד היום מרגישה אני בתוך־תוכי את אותן שעות של תפילה ואמירת תהילים מעומקי הלב ומנבכי הנפש.

שפכתי דמעות כמים על דפי הסידור. לו היו דפי הסידור מסוגלים לדבר – הם היו מספרים לכם, ילדי היקרים, הרבה יותר מכפי שאני מסוגלת...

בגורן זו נשארנו עד שכילינו את כל המזון שברשותנו – שלא היה רב. ימים אחדים רעבנו. סחרחורת תקפה אותנו וחשנו שאנו מתנפחות בשל הרעב. ואז, כשאפסו כוחותינו, החלטנו ששוב אין ברירה, חייבים לקום וללכת!

אך שוב התעוררה הבעיה: לאן? לאן הולכים?

עם ערב, כשהעולם התעטף בצללים אפורים ושחורים, עזבנו את הגורן ויצאנו לדרך. לא היה לנו להיכן ללכת. לא היתה לנו כל מטרה מוגדרת. פסענו קדימה, לאשר נשאו אותנו רגלינו. קר היה. הטמפרטורות הגיעו ל–30 מעלות מתחת לאפס. הצטמררנו, והרעב כרסם בנו בכל פה. כל צעד ופסיעה נעשו במאמצים נוראים.

כשלנו והלכנו ותוך כדי כך התפללנו, ביקשנו ובכינו... לפי חשבוננו, היה אותו יום בו יצאנו מהגורן עשרה בטבת, אך לא היינו בטוחות בכך.

בדבר אחד היינו בטוחות על אף כל הצרות והאסונות שניתכו עלינו: ידענו שהקדוש־ברוך־הוא לא יעזבנו. קיווינו והאמנו שיקרה לנו נס. ושפתינו רחשו את הפסוקים "כי עם ה' החסד והרבה עמו פדות", "חושה לנו עזרה," (מתוך סליחות לעשרה בטבת), "אל תעזבנו ה' אלוקינו!"

וכך הלכנו והלכנו, כשכל פסיעה בשלג העמוק סוחטת מאיתנו מאמצים כבירים. הקור חתך בנו, ואני כבר לא חשתי את רגלי וכלל לא הבחנתי שגם הנעליים נשרו מהן...

ופתע, כמו משום־מקום צץ לפנינו כלב. כלב ענק, אימתני, נובח בקולי קולות ומתקרב היישר אלינו! הלבבות הלמו כמו פטישים – מי יודע מה יעולל לנו הכלב הזה... "ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו" – הצלחנו ללחוש את הפסוק הידוע. הכלב הגיע עד אלינו והתחכך בנו. הוא חדל לנבוח, רבץ על השלג והחל ללקק את רגלי והביט בנו בעיניים קפואות מפחד – – –

באותם רגעים חשתי שאינני מסוגלת להמשיך עוד. אפסו כוחותי הגופניים והנפשיים. "המשיכי לבדך," התחננתי אל בת־שבע, "השאירי אותי כאן, בשלג..." וכמעט רציתי להשתרע על השלג ולעצום עיניים... כעבור שנים נודע לי, כי ידוע שלשלג תכונה לנסוך תרדמה על מי שמצוי במרחבים הלבנים – להרדים, וְלָנֶצַח – – –

בת־שבע לא ותרה! היא המריצה אותי לקום ולהמשיך ללכת. וכך, משרכת דרכי בעקבותיה, התרחקנו שתינו מהכלב האימתני, שלא עולל לנו מאומה.

ולפתע, לא הרחק מאיתנו, הבחנו באור. אור בוקע מחלון של בית. התקרבנו. היה זה בית עלוב למראה – והדבר עודד אותנו לדפוק על הדלת ולבקש מעט מזון ומחסה... אולי ירחמו עלינו... כבר ידענו שכשברצוננו לבקש עזרה – אל לנו לדפוק על שעריהם של בתי העשירים; באותם בתים גדולים ונאים לא נזכה לקבל סיוע – רק בבתי העניים, אותן בקתות רעועות ומטות לנפול, יש לנו סיכויים...

בקתה רעועה ביום של כפור – האם יפתחו לנו את הדלת?

וכבר כתב על כך משורר ליטאי ושמו מיירוניס, באחת הפואמות המפורסמות שלו: "אם רצונכם למצוא לב – חפשוהו מתחת לגג של קש..."

את הדלת פתח לנו גוי. בראותו אותנו – שתי נערות קפואות כמעט למוות – הצטלב הגוי. לאחר רגע התעשת ושאל: "כיצד הגעתן הנה? איך ייתכן שהכלב שלנו לא קרע אתכן לחתיכות? ואפילו לא שמענו אותו נובח..."

ברגע זה הבנו, כי הכלב שכה הבהיל והחריד אותנו, היה שליח ממרום. הקב"ה, בחסדיו הרבים, שלח לנו את הכלב להיות מורה הדרך שלנו ולהגן עלינו.

עודנו עומדות שם בפתח, מנסות להתאושש קמעה, נגשה אלינו אשת הגוי וכשבידיה שומן שפשפה לנו את כפות הידיים והרגליים, כדי שיפשירו מעט מקפאונן. "אל תתקרבנה אל התנור," הזהירה אותנו, "החום הרב עלול לגרום לכן נזקים."

אותה גויה הגישה לנו מזון – אך אנו לא נגענו בו. לאחר כמה ימי רעב לא היינו מסוגלות לטעום מאומה. ובנוסף לזה – ריח הטומאה של ביתם גרם לי בחילה וכמעט הקאתי. אך למרות זאת, היינו אסירות תודה ומאושרות שהסכימו להכניסנו לביתם.

נשארנו בביתם של הגוי ואשתו, מתאוששות מהימים הקשים שעברו עלינו. אך כיצד אפשר להמשיך לחיות מבלי לאכול? לא ידענו מה דיננו: האם מותר לנו לאכול ממאכליהם משום פיקוח נפש? את מי נוכל לשאול? האם נשאר בחיים רב או פוסק שיוכל להשיב לשאלתנו? ייתכן – כך חשבנו – שבארץ ישראל או באמריקה נשארו גדולי תורה ותלמידי חכמים, אך הם בוודאי לא יודעים מה מתרחש כאן, באירופה; מה עובר יום יום על כל יהודי ויהודי באשר הוא...

באותם רגעים, ובהמשך דרך הייסורים שלנו, עברה בראשנו לא פעם המחשבה: גם אם נזכה ונישאר בחיים – איך נצליח לחיות לבדנו? איך נתמודד עם הקשיים שיערימו עלינו החיים? מה נעשה? מה יהיה?

ההרהורים הללו טרדו לא מעט את מנוחתנו. אך תמיד, בסופם, באה המחשבה המרגיעה: יש מי ששומר עלינו ומשגיח על צעדינו. מי ששמרנו עד כה מהכלבים ההולכים על ארבע ומהכלבים ההולכים על שתיים, שארבו לנו יום יום ושעה שעה, הוא, ברחמיו, יוסיף ויגונן עלינו.

כשבועיים ימים שהינו באותו בית עד שהצלחנו לשוב במעט לכוחותינו. כעשרה ימים לא הצלחתי לחוש באצבעות רגלי שקפאו – עד שהפשירו והתאוששו.

ואז הגיע הזמן לקום וללכת. בעלי הבית חששו שנישאר אצלם. אומנם, חשו שלא בנוח לשלח אותנו – אל העולם המושלג והקפוא שבחוץ – אך אנו הבנו לרוחם. הודינו להם על הטובה הגדולה שגמלו עימנו, כשאירחו אותנו כשבועיים ימים, ולעת ערב יצאנו לדרך...

בבור תחתיות

ושוב היינו בדרך. בשעות האור, ביום, התחבאנו. וכשירד הערב – התחלנו ללכת. כך הלכנו והלכנו, עד שבאחד הלילות הגענו לבית קטן והחלטנו לדפוק על הדלת ולבקש מחסה.

כשנפתחה לפנינו הדלת – היכה בפנינו ריח נורא! מסתבר שבעלי הבית, שמם היה בוציס, התגוררו בצוותא עם חזירים שגידלו בביתם, ומהם נדף הריח האיום. היה זה בית דל ועלוב – רצפות לא היו, אלא – אדמה כיסתה את כל קרקעית הבית. בכניסה היה מעין פרוזדור, כשבצידו האחד דלת שהוליכה לחדרם של בעלי הבית, שם גם היתה כירה עשויה אבנים, כלומר – החדר שימש כחדר מגורים וכמטבח. ובצידו הנגדי של הפרוזדור הקטן היתה דלת שנפתחה לדיר החזירים...

בעלי הבית הורו לנו להיכנס פנימה. ואני, שלא יכולתי לסבול את הצחנה הנוראה, הקאתי. הוכנסנו לחדר המגורים, והתיישבנו על ספסל שהיה בנוי ליד הכירה. התחממנו קמעה, ולפתע הבחנו בהם – בפשפשים! הם היו רבים מספור וטיילו להם בחופשיות על הקירות, עושים דרכם למעלה ולמטה ומדי פעם צונחים עלינו, לחרדתנו הרבה. הם היו ענקיים, אותם פשפשים! יש לציין כי מאז ועד היום לא הזדמן לי להיתקל שוב ביצורים מאוסים אלה... הוי, כמה נגעלנו מהם!

כה עייפות ותשושות היינו, עד שבמהרה נפלה עלינו תרדמה. באותו לילה ישנתי על אותו ספסל נוקשה וצר ובחלומי הופיע אבי זצ"ל ואמר לי: "דעי לך, יקירתי, כי ביום זה וזה יחול יום כיפור." היתה זו הפעם היחידה שראיתי בחלום את אבי זצ"ל! לא ראיתיו עוד – לא לפני כן וגם לא אחרי כן.

כשהתעוררתי, נפעמת ונרגשת, ניסיתי לחבר לפי דבריו לוח שנה. ואכן, לאותה שנה – שנת תש"ג – היה הלוח שחיברתי נכון ומדוייק, אך בהמשך – התאריכים לא תאמו, כיוון שלא ידעתי אם ראש חודש טבת חל יום אחד או יומיים. אבל, את יום כיפור של אותה שנה הצלחנו לשמור כראוי, ברוך ה'!

בעלי הבית הסכימו שנישאר בביתם. אך הגויה, בעלת הבית, דאגה ליידע אותנו מראש שיש להם בן הלומד כעת באוניברסיטה. "כשיבוא הביתה – לא תוכלו להישאר כאן," הודיעה לנו. היא לא היתה צריכה להזהיר אותנו יותר מדי, שכן – פחדנו מאוד להישאר במקום. מה גם שבאחד מימי ראשון אמור היה בעלה לנסוע לכנסייה באלסיאד, והיא הודיעה לנו שאחרי שיחזור – נצטרך לעזוב את המקום.

למעשה, נשארנו בביתם זמן־מה. אולם תמיד היינו חייבות להיות בכוננות: כשרק נשמעו צעדי השכנים, היינו צריכות למהר להתחבא בדיר החזירים...

באחד הימים נכנסה אחת השכנות ואני לא הספקתי עדיין להתחבא. באותו ערב לקחה אותי בעלת הבית והוציאה אותי החוצה. היא הובילה אותי לבור, ששימש כמקום אחסון לתפוחי אדמה למשך כל החורף. "היכנסי פנימה!" הורתה לי, ואני נכנסתי לתוך הבור העמוק כשמעל הבור מניחה האשה קרש לכיסוי.

אינני זוכרת כמה זמן שהיתי בבור העמוק; אינני זוכרת גם מה עבר על אחותי במשך הזמן שהייתי כלואה בבור. "הבור ריק אין בו מים" – אך מה שכן היה בתוכו אין ביכולתי לתאר... רועדת מפחד נעמדתי על תפוחי האדמה, ולא חלף זמן רב עד שצנחתי מעולפת.

כשהתאוששתי מהעלפון, השתדלתי ליישר במעט את תפוחי האדמה ועל ה"משטח" הזה התיישבתי. איך ישנתי? מה אכלתי? ובכלל, כיצד נשארתי בריאה ושלמה למרות הקור והרטיבות ששררו בבור? לאלוקים פתרונים! זכור לי רק, שאמרתי שוב ושוב פרקי תהילים שזכרתי בעל פה, ובמיוחד התחננתי ובכיתי בפסוק "והצלת נפשי משאול תחתיה".

בזמן שהייתי כלואה בבור, חזרה אותה שכנה שוב ושוב לביתם של "מארחינו", בולשת אחר המתרחש שם. אך לא הצליחה לגלות דבר מה חשוד.

בינתיים הגיע אותו יום ראשון בו אמור היה בעל הבית לנסוע לאלסיאד. לפני צאתו אזרה בת־שבע עוז וכתבה מכתב לכומר, ששמו היה בגדונס. ידענו שהכומר הוא אדם ישר מאוד. את לימודי הדת (– תיאולוגיה) רכש בשיקגו שבארצות הברית. השמועות אמרו כי בתקופת המלחמה הסתיר יהודים ולבסוף נתפס והוצא להורג. אינני יודעת עד כמה נכונה עובדה זו. מכל מקום, אליו הפנתה בת־שבע את המכתב ובו ספרה לו על מצבנו – כיצד אנו נודדות זה חודשים רבים ממקום למקום, וכבר התגלגלנו בשנה זו בשלושים ותשעה מקומות.

הכפרי אכן מסר לכומר את המכתב. וכשקרא הכומר את הדברים, התרשם מאוד ופרץ בבכי! הוא הורה לבעל הבית שלא לשלח אותנו מביתו והבטיח שהוא ידאג לנו. הוא נתן לו שתי ככרות לחם וקמח, והוסיף גם חזיר קטן, כדי שיגדלו. היה זה "אוצר" יקר, והכפרי "שלנו" שמח עד מאוד!

בערב, כששב האיש הביתה, היינו בטוחות שהגיע הרגע בו עלינו לצאת מהבית ושוב לנדוד ולחפש לנו קורת גג נוספת – אך במקום זאת שמענו מפיו את הבטחתו של הכומר, כי הוא ידאג לנו. הכפרי "שלנו" – יש לציין – קרן משמחה, על כי הצליח לסחוט מהכומר "על חשבוננו" כמה שרק יכול...

ה"פְּרִיצָטָה"

כשישה קילומטרים מהעיר אלסיאד התגוררה באחוזה דמויית ארמון אשה בודדה וגלמודה – גברת נורטאוטש. היא היתה קשישה, כבת שבעים. משפחתה היתה משפחת אצולה ידועה ומפורסמת בליטא ובפולין. סופר ליטאי ידוע אף כתב ספר על משפחה זו.

את הגברת הזו כינו "פריצטה" (– "פְּרִיצָה", כלומר, לשון נקבה לפריץ).

מדי יום ראשון, כשה"פריצטה" היתה מגיעה מאחוזתה אל העיר אלסיאד – היה הכומר נפגש עימה לסעודה. ובאותו יום ראשון הראה לה את המכתב ששלחה אחותי. כך שאחד מנושאי שיחתם היה – שתי האחיות היהודיות המסכנות וכיצד אפשר לעזור להן...

והנה, הגיעה למקום בו שהינו, כשהיא רכובה על אופניים, בחורה שעבדה אצל גברת נורטאוטש, ה"פריצטה". גברת נורטאוטש, שכאמור נמנתה על משפחה פולנית ליטאית אריסטוקרטית, היתה משכילה מאוד. היא ידעה על בוריין את השפות פולנית, ליטאית וצרפתית, ועוד לפני תקופת נישואיה התגוררה בארמון מרהיב עין מהמאה ה־15.

עתה הגיעה אלינו אותה בחורה בשליחותה של הגברת נורטאוטש והביאה לנו חפצים מחפצים שונים שהיו חסרים לנו. במיוחד שמחנו בסבון, במברשת השיניים ובפרחים... ובעיקר – בדברי העידוד ששיגרה אלינו. היתה זו מחווה נאה מאוד מצידה של הגברת נורטאוטש, ומה מאוד גדלה התרגשותנו כשאמרה לנו הנערה, בשמה של הגברת, כי אל לנו לדאוג, ומעתה והלאה, היא תדאג לנו ותשמור עלינו לבל יחסר לנו דבר.

מסתבר, כי היתה זו פעולתו של הכומר למעננו; הוא דאג שהגברת נורטאוטש תפרוש עלינו את חסותה. אכן – "חסדי ה' כי לא תמנו".

ואומנם, כעבור ימים מספר עברה בת־שבע להתגורר בבית כומר. סוכנת הבית קיבלה אותה, ובת־שבע חשה שם חופשיות רבה, כיוון שלא ניכר עליה שהיא יהודייה.

ואילו אותי לקח בעל הבית הגוי למחלבה, במקום בו עובר החלב תהליך פסטור, ובין המכונות, שבהן עושה החלב את דרכו, התחבאתי. המחלבה שכנה לא הרחק מביתה של גברת נורטאוטש, ובערב, לאחר שנסגרה המחלבה, יצאתי משם והלכתי לביתה של ה"פריצטה".

כפי שכבר הזכרתי, התגוררה ה"פריצטה" בארמון מפואר, שהיה שייך מאז שהוקם – במאה ה־15 – למשפחתה האריסטוקרטית. היה זה בית ענק. חדרי הבית נראו כאולמות, תקרתם היתה גבוהה ועליה ציורים מציורים שונים, כמיטב אמנות הבנייה בימים שבהם נבנה הארמון. הארמון היה מצוייד בכל טוב, ובצמוד לו היו למשפחה שטחי אדמה רחבי ידיים.

כשכבשו הרוסים את ליטא התגוררה ה"פריצטה" בארמון לבדה – הרוסים נטלו ממנה את כל רכוש המשפחה, ורק את הארמון ו־10 הקטרים אדמה הותירו לה. (הקטר שווה ל־10 דונם.) ה"פריצטה" היתה מרוצה שחלק מעושר המשפחה נותר ברשותה.

בעלה איבד עצמו לדעת זמן רב לפני כן, כך סיפרה לי, ואף הרבתה לספר על ארבעת ילדיה: בן אחד היה חולה שחפת ומת בשווייץ. בת אחת היתה מאושפזת במוסד עקב אי־שפיות דעתה, ושם כנראה שמו קץ לחייה. בתה הגדולה, סופיה, שתרגום שמה הוא "אור", היתה נשואה לאיש צבא, והם התגוררו בוורשה בירת פולין. משך כל שנות המלחמה לא שמעה מבתה זו, ולפיכך לא ידעה אם עודנה בחיים. ה"פריצטה" הרבתה לדבר על אותה בת וציינה שוב ושוב עד כמה היא פקחית ואצילית. והבן הצעיר היה נשוי לאשה ממשפחה עשירה וידועה (הגרף זובוב) בליטא, שעסקה ביצוא חמאה לאירופה. לבן זה

היו שתי בנות יפהפיות (לבתה הבכורה של ה"פריצטה" לא היו ילדים). עודני זוכרת את התמונות של שתי הילדות היפהפיות שהיתה סבתן מראה לי. בשל עושרו של הבן – שלחו אותו הרוסים – עם משפחתו – לסיביר, ואמו לא ידעה כל השנים מה עלה בגורלם.

וכך, בארמון הגדול והמפואר, חיה לה ה"פריצטה" בודדה לחלוטין, פרט לבחורה שעבדה אצלה – אלזיטה היה שמה. (באותה עת היו ברשותה רק שניים מחדרי הארמון ועוד פרוזדור ומטבח – כי על היתר השתלטו הכובשים הגרמנים והתגוררו שם.) לא ייפלא איפוא שהיא כה שמחה בבואי אליה. ניכר היה שהיא מחבבת אותי מאוד, וזאת – למרות כל הוויכוחים שהיו לי איתה.

בת־שבע אחותי, ששהתה באותה עת בבית הכומר, כתבה לי מדי פעם מכתבים, ובכל מכתב הזהירה אותי מחדש לא להתווכח עם בעלת הבית ולא לענות לה – אך אני לא הצלחתי להבליג ולשתוק.

אותה אצילה פולנית־ליטאית ספגה כל חייה דעות קדומות ומשונות על היהודים. אפשר לומר שהיתה מורעלת ברעל נגד יהודים, ואת כל דעותיה ומחשבותיה על היהודים ועל מנהגיהם היתה אומרת לי בלי כחל וסרק.

שמעתי את דבריה – ולא יכולתי לשתוק. אילו שתקתי, היא עלולה היתה לפרש את שתיקתי כהודאה בדבריה. ולכן, תמיד הייתי עונה לה. המעניין הוא, שהיא היתה אשה מבוגרת, משכילה ומלומדת, ואילו אני הייתי באותה עת נערה צעירה כבת 15 שנה, חסרת נסיון חיים וידע רב. לכן, בכל ליבי התפללתי והתחננתי לקב"ה, שיעזור לי וישים בפי את המלים הנכונות להשיב לה על כל דבריה ולסתור את כל טיעוניה.

בנוסף על ידיעותיה, היתה הגברת נורטאוטש קתולית אדוקה בדתה וניסתה להשפיע עלי להמיר את דתי. "לא בא בחשבון!" הסברתי לה פעם אחר פעם. ולמרות זאת, ניסתה בהזדמנויות רבות לבצע את זממה בדרכים מדרכים שונות.

ביומן שניהלה היה כותבת מדי יום ביומו על השיחות והוויכוחים שהתנהלו בינינו.

באחת השיחות איתה, היא אמרה לי עד כמה אמי היתה מרוצה לו ידעה שבתה תעשה את הנכון ותקבל עליה את הנצרות.

כאן כבר לא יכולתי להבליג ופרצתי בבכי, וכך אמרתי לה: "את יודעת, גברת נכבדה, מה יש לי לומר לך? הרי העולם הזה הפריד אותי מאמי כל כך מהר. בעולם הבא אני רוצה להיות עם אמי ביחד. היכן שאמי נמצאת – שם גם אני רוצה להיות."

היא כנראה הרגישה שהיא הגדישה את הסאה והתנצלה באומרה לי: "נכון, נכון מה שאמרת!" אך אינני יודעת מה באמת חשבה בליבה.

המידור היקר שלי

בערב הראשון בו הגעתי לביתה של גברת נורטאוטש – ה"פריצטה" – הראתה לי את החדר שבו אישן. כאמור, הגרמנים השתלטו על מרבית חדרי הארמון וברשותה נותרו באותה עת רק שני חדרים. נכנסנו אל החדר שלי. היה זה חדר מאורך עמוס ברהיטים כבדים, ומעל המיטה שבה הייתי אמורה לישון התנוסס צלב ענק!

חיכיתי לרגע בו תעזוב המארחת את החדר ותצא לישון בחדרה. ואז, כשנותרתי לבדי, הסרתי את הסדין מעל המיטה, הורדתי את הצלב מהקיר, כיסיתי אותו בסדין והנחתי אותו מאחורי דופן הארון. ישנתי על המיטה ללא סדין, אך הדבר כלל לא הפריע לי...

עברו כמה לילות וה"פריצטה" ואף אלזיטה, העוזרת, כלל לא חשו שהצלב נעלם ממקומו...

ואולם, לא ארכו הימים ועיניה של מארחתי הבחינו שהצלב איננו. "היכן הצלב?" שאלה בהיכנסה לחדרי, "היכן הצלב שהיה תלוי כאן על הקיר? מי הוריד אותו?"

תחילה חשבתי לא לענות לה כלל. אך כשהמשיכה שוב ושוב לשאול, נאלצתי לומר: "אני הורדתי אותו."

"מדוע עשית זאת?!" שאלה בכעס.

"הצלב היה מעל ראשי, ולא יכולתי לישון כל עוד היה שם," הסברתי. והוספתי: "כבר בלילה הראשון הורדתי אותו. חשבתי שראית זאת."

היא לא השיבה, ואני הבנתי שהרשות בידי להשאיר את הצלב היכן שהוא מונח עתה – מאחורי הארון. פרשה אחת נסתיימה ב"נצחוני".

אך היו פרשיות ובעיות נוספות.

אחת מהן היתה העובדה שמעבר לקיר התגוררו גרמנים, ואסור היה להם לשמוע ולדעת שבבית נמצאת עוד נפש חיה פרט ל"פריצטה" ולמשרתת שלה. אי לכך, הייתי צריכה להיות שקטה לחלוטין, דוממת ממש, כדי שמעבר לקיר לא יישמע, ולו רק רחש קל, מחדרי.

הייתי בביתה של ה"פריצטה" זמן רב – חודשים, אך לגודל מזלי היתה זו תקופת החורף. בחוץ שרר קור איימים, רוחות סערה טרקו את התריסים ואת החלונות – ואני שמחתי בכך. שהרי, הרוחות שבחוץ חיפו על הרעשים המעטים שבקעו מחדרי. הודות לרוחות השורקות והמיללות לא יכלו לשמוע אותי.

הנה, עוד חסד מחסדי ה' עלי – מזג האוויר הקר והצונן שמר עלי!

האוכל גם הוא היווה בעיה, בעיה חמורה ממש. לא רציתי להיגעל במאכלות אסורים שהיו בביתה של ה"פריצטה". ומאידך גיסא, הרעב היה גדול והיה זה משום פיקוח נפש שלא לאכול, היתה זו סכנת חיים של ממש. מה לעשות? – שאלתי את עצמי ללא הרף – לאכול? לא לאכול? איך עלי להתמודד עם המצב? את מי יכולה אני לשאול מה מותר ומה אסור?! למעשה, לא מצאתי כל מענה לבעיה קשה זו.

את כל נשמתי ונימי נפשי השקעתי באותם ימים בסידור שהיה ברשותי. היו בו – בסידור – תפילות, תהילים ומעמדות. אל דפיו שפכתי את דמעותי ואת ליבי, פרקתי בו את כל לחצי נפשי. היה זה בגדר נס שהיה ברשותי הסידור! התפללתי מתוכו – על אף שידעתי את התפילות על בוריין; אמרתי מתוכו פרקי תהילים – על אף שידעתי את כל פרקי התהילים בעל פה.

אותו סידור, שספג את צקון ליבי באותם ימים מרים, נמצא עדיין ברשותי. הו, כמה יכלו דפי הסידור לספר על הדמעות שנספגו בהם, על הבקשות והתחינות שנאמרו אל תוכם – – – מהסידור זה שאבתי כוחות; בזכות הסידור הזה הצלחתי לסדר, במידת האפשר, את מחשבותי ואת מהלך חיי באותם ימים קשים ומרים. הוא העניק לי, הסידור היקר הזה, את כל מה שלא יכולתי לקבל אז מאיש בעולם!

אבל, רעבתי ללחם. חלמתי על לחם. הסידור הקל עלי, אך הרעב הציק לי עד מאוד. באותם הימים זכרתי היטב כיצד לימדו אותנו בבית לברך ברכת המזון – לאט־לאט, לומר כל מלה בבירור, לא להבליע את המלים ולא לברך בחפזון. אך – לא היה לי באותה עת על מה לברך, כי רעבתי ללחם! בעיני רוחי ראיתי כל הזמן פרוסת לחם, חלמתי על לחם וחשבתי שאם אוכל לחם לשובע – אהיה המאושרת בתבל...

עד היום אני מודה לקב"ה באמת ובתמים על כל פרוסת לחם!

ועד היום קרוב אותו סידור לליבי ויקר לי מכל.

הסידור הזה, הוא שהעלה בי את הרעיון לכתוב את ספר התהילים – ועל כך עוד אספר בהמשך הדברים.

אריגים, מריגים ומפרים

בחווה ששכנה במרחק שלושה קילומטרים מבית ה"פריצטה" התגוררה גברת רנקוסקענא עם בעלה ובתם הקטנה. גברת נורטאוטש, ה"פריצטה", הכירה אותה ושאלה אותה, באחת ההזדמנויות, אם תוכל לקבל אותי לביתה לזמן מה. בעוד שבארמונה של ה"פריצטה" נאלצתי להסתתר – מפחד הגרמנים ששכנו בו – ולא יכולתי לצאת מחדרי, בחווה של משפחת רנקוסקענא – כך סברה ה"פריצטה" – אוכל לצאת החוצה, לשאוף אוויר צח, ליהנות מחומה של השמש, וּלְדַעַת ה"פריצטה", נערה בגילי זקוקה מאוד לכל אלה!

כשהביעה גברת רנקוסקענא את הסכמתה, יצאתי מארמונה של ה"פריצטה" בלילה ועשיתי דרכי אל החווה. שם נשארתי מספר שבועות, עד שביקשה ה"פריצטה" שאשוב לביתה. כך היה הדבר מספר פעמים – והמעניין הוא, שה"פריצטה" וגברת רנקוסקענא – שתיהן רצו בי, ממש רבו ביניהן עלי... כשחושבים על כך, רואים במוחש איזו סייעתא דשמיא היתה לי. הנה אני, נערה נרדפת חסרת בית – ושתי גבירות נכבדות, גויות, כל כך רוצות בי... אין

גברת רנקונסקענא, הגויה שבביתה הסתתרתי – אחת מחסידי אומות העולם

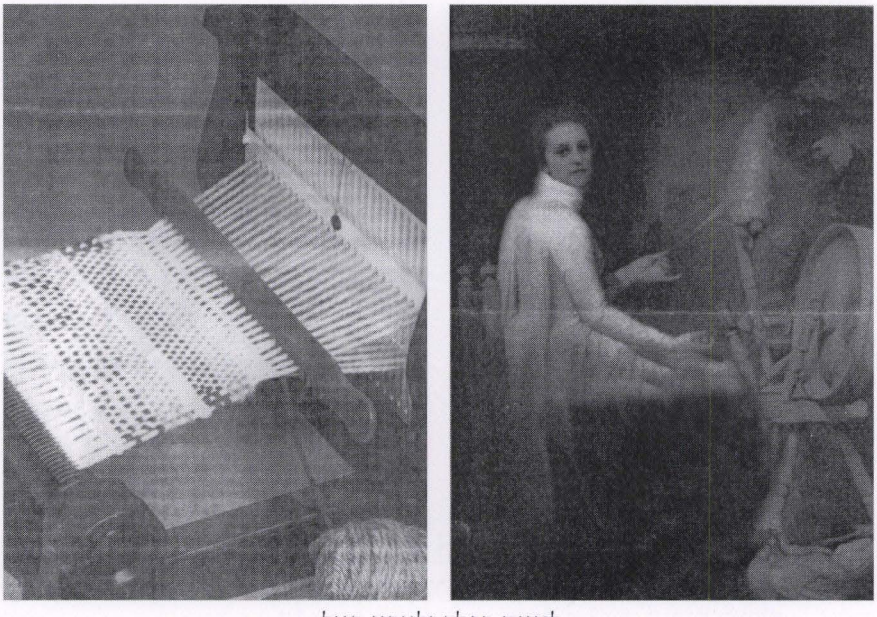
באפשרותנו להסביר ולהבין את דרכי ה'. כל שנותר לנו הוא להתפעל מגודל חסדיו ולהודות עליהם!

על אף ששתי הגברות הללו רבו עלי – הנה התברר לי, כשבאתי בפעם הראשונה לביתה של גברת רנקוסקענא, כי מאחורי גבי מדברים על כך שאינני עושה דבר ורק אוכלת לחם חינם. ואצלם, נחשב הדבר כפשע כשרק אוכלים ולא מרוויחים את הלחם...

הדברים הגיעו לאוזני והחלטתי לומר לבעלת הבית כי אני יודעת לסרוג, ואוכל לבצע בעבורה עבודות סריגה שונות.

הדבר מצא חן בעיניה, ועד מהרה הפכתי ל"סרגנית" – סרגתי לבני הבית סוודרים, חולצות, גרביים ושמלות לבת הקטנה.

במשך הזמן "התקדמתי" ולמדתי בכוחות עצמי, בסייעתא דשמיא גדולה, לטוות חוטים מצמר. ואז התחלתי לארוג אריגים. ייתכן כי חלק מהיצירות שיצרתי באותם ימים – סריגים ואריגים – קיים עוד היום אצל נכדיה וניניה של הגברת רנקוסקענא...

לטוות בפלך ולארוג בנול

(במאמר מוסגר אציין, כי עד היום יש קשר מכתבים ביני לבין בתה של גברת רנקוסקענא – אותה ילדה שבעבורה הכנתי את הבגדים. מדי שנה היא שולחת לי מכתב עם איחולים לשנה החדשה (הנוצרית, כמובן...). וכשהלכה אמה לעולמה – שלחה לי את תמונתה כשהיא בקבר וצלב מתנוסס עליה... לאותה בת יש שלוש בנות – והיא רצתה לשלוח אלי אחת מהן, כדי שאגדל ואחנך אותה...)

שעות רבות הייתי מעבירה בסריגה. מפליא ביותר, שעד אז לא ידעתי כיצד אוחזים מסרגה ביד... והנה, ללא הוראות וללא עזרה, התחלתי במלאכה. התפללתי לה' שיעזור לי ואצליח בעבודתי, כך שיהיו מרוצים ממעשי ידי. כל כך הרביתי לבקש ולהתחנן – ותפילותי נענו. הצלחתי, ברוך ה'.

הסריג הראשון שעליו עבדתי היה סוודר בצבע אפור כהה והוא יועד לבעל הבית. סרגתי בהצלחה רבה את כל חלקי הסוודר, אך כשהתכוננתי לחברם זה לזה – התברר כי ה"גב" צר במקצת. מה עושים?

והנה נתן ה' רעיון במוחי: אגהץ את הסריג ותוך כדי כך אמתח אותו, כדי שיתרחב. נטלתי מגהץ (לא מגהץ חשמלי כבימינו, אלא מגהץ שחומם על ידי גחלים בוערות), ומתחתי את ה"גב" תוך כדי גיהוץ. ואכן, הרעיון התברר כמוצלח! עד מהרה חיברתי את כל החלקים, והסוודר – פרי עמלי – היה מוכן.

ובעקבות הסוודר האפור, הראשון, ששימח מאוד את בעל בית, באו עוד סריגים לרוב, לכל בני המשפחה. ושוב לא יכלו להתאונן ולומר כי אני אוכלת לחם חינם...

בכל פעם שהייתי עוזבת את ביתם והולכת לארמונה של ה"פריצטה", היתה גברת רנקוסקענא באה אחרי ומתחננת שאשוב אליהם – "כל כך טוב לנו כשאת נמצאת אצלנו..." הודתה.

ואכן, הצדק היה איתה. מה לא עשיתי למענם? טוויתי וארגתי וסרגתי. את כל העבודה ביצעתי בלילות, כשבעלי הבית – העייפים

מעבודות החווה – נמו את שנתם, ואני חשתי בודדה, כשחלונות החדר מכוסים בשטיחים כבדים כדי שאיש לא יציץ ויראה אותי, מסביבי חוטים, ואני אורגת מהם אריגים במכונת יד גדולה, או סורגת במסרגות – ואני בודדה לנפשי, כמהה ומשתוקקת למלה טובה, למלת חיזוק, לבת קול שתשמיע דבר מה באוזני – – –

★ ★ ★

גברת רנקוסקענא, בעלת החווה, היתה מכינה חמאה ויוצאת פעם בשבוע לשוק למכור את תוצרתה. בנוסף לחמאה מכרה ביצים ושומן חזיר.

התבוננתי כיצד היא חובצת את החמאה, והתברר שהיא עשתה זאת בדרך פרימיטיבית ביותר, בתוך בקבוק גדול בעל פתח רחב. ואת כל גוש החמאה הגדול היתה נוטלת עימה לשוק, ששכן במרחק של שישה קילומטרים מכפרה, ושם היתה מבזבזת יום תמים עד שהצליחה למכור את כל התוצרת שהביאה עימה.

החלטתי לבוא לעזרתה והודעתי לה שאני אכין את החמאה – אך לא כגוש גדול, אלא חבילות חבילות, מוכנות למכירה. רק ביקשתי ממנה שתדאג לקנות נייר דק לאריזת החמאה. ואכן, באחד הימים שבה הגברת מן השוק כשבאמתחתה הנייר המבוקש.

מיד ניגשתי למלאכה, והכנתי חבילות נאות של חמאה – חבילות של חצי קילוגרם וחבילות של קילוגרם. החבילות הארוזות נראו מסודרות, נקיות ויפות. וגברת רנקוסקענא יצאה לשוק, כדרכה מדי שבוע.

והנה, במקום לשוב לפנות ערב, כהרגלה, שבה הגברת הביתה כעבור שעתיים. "החבילות הארוזות כל כך מצאו חן בעיני הקונים, עד שהן 'נחטפו' תוך כמה דקות," ספרה לי בשמחה. ולאות תודה הביאה לי מתנה – שתי מחברות. "אולי תרצי לכתוב בהן משהו," אמרה ומיד הציעה: "אולי כדאי לך לכתוב יומן."

שמחתי במחברות כמוצאת שלל רב. ניצלתי את ההזדמנות שהגברת כל כך מרוצה, עד שהעזתי לבקש ממנה דבר נוסף: "אולי כדאי שתלכי לספרייה שבעיר מדי שבוע ותביאי ספר לקריאה." החלפת ספרים בספרייה עלתה סכום מזערי, וסברתי שאם אקרא באוזניה ובאוזני בעלה ספר בכל שבוע, הדבר יעסיק אותם ויהיה להם פחות זמן לריב ביניהם, כהרגלם. (השניים היו תדיר רבים ומתווכחים, ומכיוון שלבעל היה אף ארוך ועקום הוא "זכה" מפי אשתו לכינוי "ז'יד", שפירושו – יהודי!)

הגברת, שהיתה במצב רוח מרומם בעקבות המכירה המוצלחת, הסכימה לעניין. כבר באותו יום הלכה לספרייה, והביאה ספר מתוך רשימת הספרים שנתתי לה.

מסתבר שהרעיון שלי היה נפלא! השניים לא ידעו קרוא וכתוב, ומאותו ערב הייתי יושבת וקוראת באוזניהם ספר אחר ספר. את חלונות החדר כיסינו, כדי שאיש לא יראה את הנעשה בפנים. ההאזנה לסיפור נעמה להם מאוד, וכבר למחרת הצעתי שאלמד אותם גם לכתוב. אומנם, לא בקלות השתלטו השניים על מלאכת הכתיבה – אך העיסוק בכתיבה שימח אותם ביותר. וכך, במשך הזמן למדו השניים קרוא וכתוב, כשאני משמשת להם כמורה...

ספרים רבים קראתי באוזניהם, אך כמובן אינני זוכרת את כולם. זכור לי היטב הספר הראשון שהביאה הגברת רנקוסקענא מהספרייה – היה זה הספר הידוע "דוד קופרפילד", ספר קל ונעים, והשניים מאוד נהנו להאזין לפרקיו.

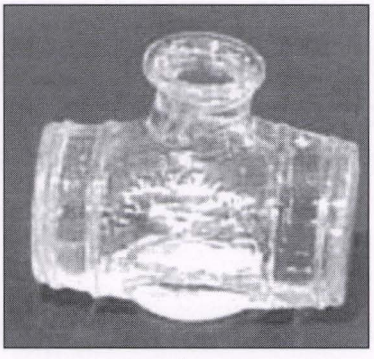
לאחר שנסתיימה המלחמה ואני יצאתי, בחסדי ה', לאור העולם – רכשתי לעצמי את הספר הזה, ועדיין שמור הוא בין ספרי...

ותהילתך בלילות

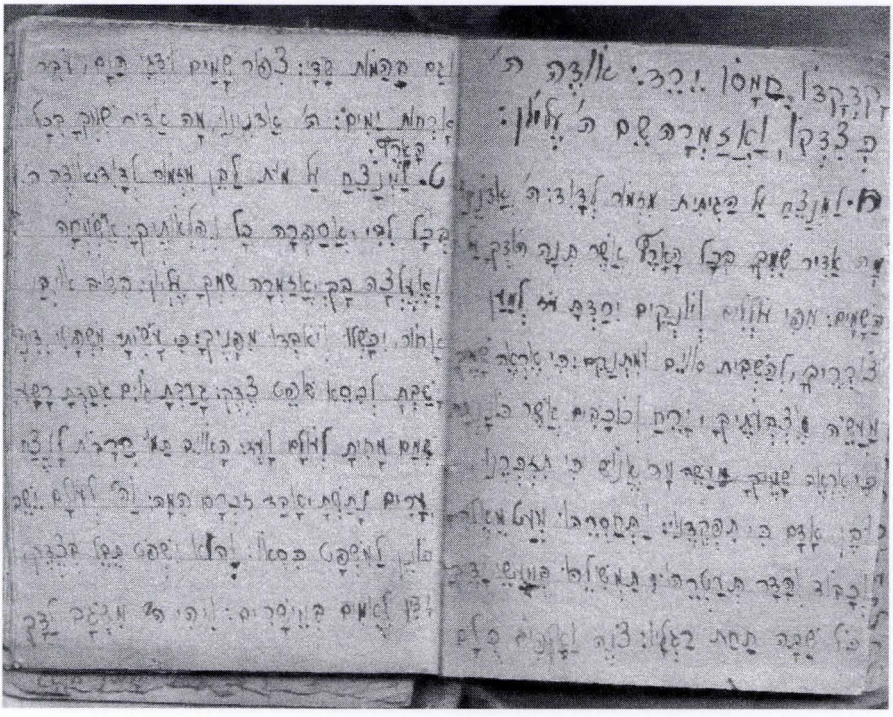
באחד הימים הבזיק במוחי רעיון: אכתוב בכתב יד את ספר התהילים ואשלח אותו אל בת שבע אחותי, הנמצאת בבית הכומר. הן ברשותי נמצא סידור ובו ספר התהילים – אוכל להעתיק את הפרקים, וכך גם לבת שבע יהיה הספר היקר הזה, המהווה מרפא לנפש השוקקה...

ברגע בו גמלה בליבי ההחלטה, לא שאלתי את עצמי איך ומתי אכתוב; החלטתי לבצע את המשימה, ויהי מה!

את המחברת שנתנה לי הגברת רנקוסקענא במתנה חציתי לשניים, וחלק אחד הקדשתי למטרה קדושה זו. הזמן היחיד שיכולתי להרשות לעצמי לכתוב היה בלילות. אך מנין יהיה לי אור? לשם כך יצרתי לעצמי "עששית" קטנה: לתוך דיותה (- כלי קיבול לדיו) ריקה הכנסתי מעט שומן, וחוט של צמר שימש כפתילה. הדלקתי אותו וישבתי וכתבתי לאור ה"עששית". לא תמיד היה לי דיו, אך מצאתי תחליף: היו לי אבקות צבע, בהן צבעתי את הצמר לסריגה ולאריגה. לתוך אבקת הצבע יצקתי טיפת מים וערבבתי, והרי לי דיו!

הדיותה שימשה כעששית, ולאורה נכתבו פרקי התהילים

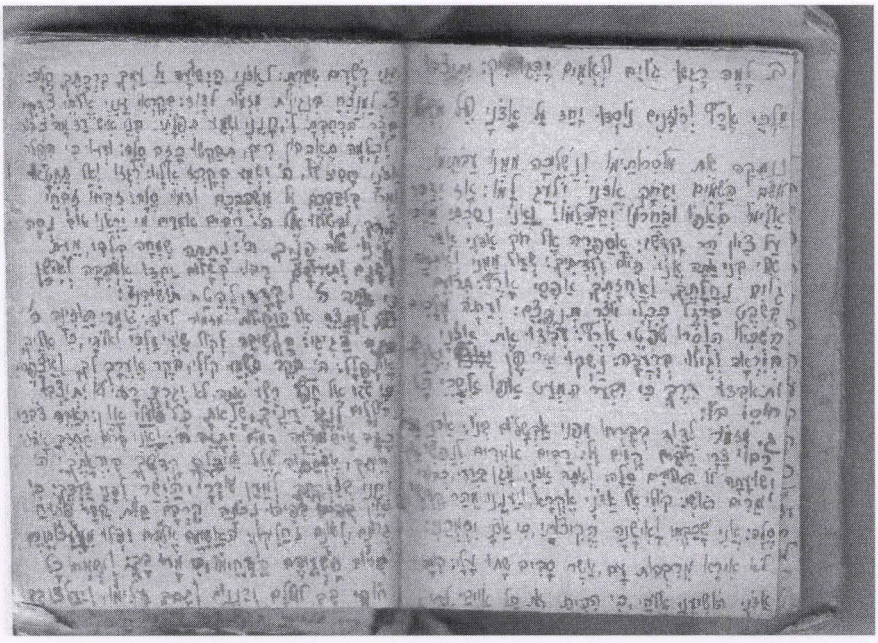
דפים מספר התהלים שכתבתי בתמצית נשמתי

היו לילות שגם הצבע הזה אזל – אך הרצון להמשיך לכתוב לא פג. ואז, הייתי דוקרת במחט את אצבעי, ובדם שניגר הייתי ממשיכה לכתוב את הפרק...

בדחילו ורחימו כתבתי וניקדתי את פרקי התהילים האהובים עלי. פרקים רבים כתבתי מן הזכרון, כי הסידור היה מוצפן במחבוא ולא תמיד הצלחתי להוציאו בטרם הכתיבה. ומדי פעם, כשאומנם הכנתי את הסידור מראש, הייתי משווה את הכתוב ואת הניקוד, מתקנת את הטעון תיקון וממשיכה.

שעות רבות הקדשתי למלאכת קודש זו. המלאכה גרמה לי הנאה מרובה, היא היתה קרן האור שלי באפלת החיים שחייתי והעניקה לי כוח להמשיך וחיזוק לעתיד.

כתיבת ספר התהילים שינתה את מהלך חיי. פתאום נעשיתי יותר

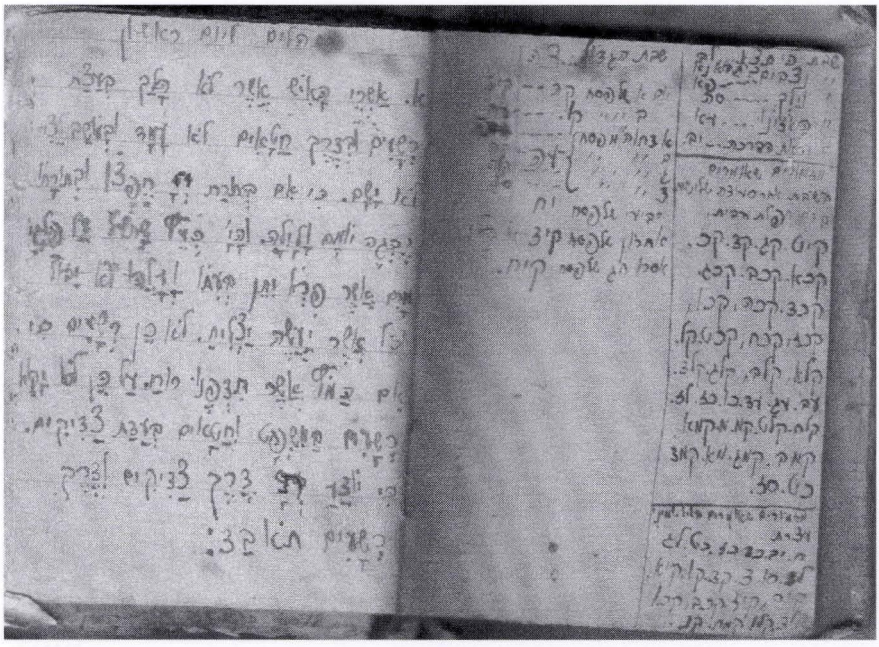

מרוצה מעצמי, חשבתי שאני עושה משהו ממשי בנוסף על תפילה ואמירת תהילים, שתמיד היו מלווֹת אצלי בדמעות ובתחנונים.

הכתיבה גם שינתה את מצב רוחי, והתחלתי לחשוב באופן חיובי. עד כה היו מחשבותי סובבות סביב הרג, מוות וחדלון. והנה, עתה, פיעמה בי תקווה שהקב"ה בוודאי יעזור לנו ונצליח לצאת מעמק הבכא. גם המחשבות על קיומנו ללא אבא וללא אמא וללא כל משפחה פחות הציקו לי בעת שכתבתי את פרקי התהילים. עד אז חרדתי למחשבה – אם נזכה להינצל, כיצד נוכל להתקיים? באילו תנאים נחיה? האם נצליח לחיות חיים נורמליים? המחשבות על "מה יהיה" הפחידו אותי. ואילו מאז שהתחלתי ב"פרוייקט" הכתיבה – שקטו המחשבות הקשות, שהרי עברו עלי ימים ולילות מלאי תוכן: אריגה, סריגה, תפילה, אמירת תהילים ומעמדות, כתיבת פרקי תהילים – וכמעט לא נותר זמן למחשבות המאיימות...

לבסוף הגיע הלילה שבו הגעתי אל סופו של פרק ק"נ – מאה וחמישים פרקי התהילים הושלמו, כולם־כולם בכתב ידי.

ואז הגיעה העת לשלוח את השי המיוחד הזה לבת־שבע אחותי.

כ"נערת שליחויות" שימשה עוזרתה של ה"פריצטה". היא היתה בחורה טובת לב, שהסכימה לבצע בעבורנו את כל השליחויות, ובין היתר – העבירה מכתבים בין בת־שבע לביני. גם את ספר התהילים, פרי עמלי, העבירה אל בת־שבע.

ובת־שבע המשיכה ב"מבצע" שאותו התחלתי: גם היא העתיקה מהספר פרק או פרקים אחדים, והיתה משגרת אותם – על ידי אותה עוזרת – לחברותינו ששרדו מן הגיטו והסתתרו בסביבה, כדי שגם הן תצטרפנה אל מעגל אומרות התהילים. אחת החברות, מינה – בת כיתתי, הצמידה לי כינוי: "די תהילים איד" (– "יהודי־של־תהילים"). וכשנפגשנו, תיקנתי אותה ואמרתי: "די תהילים אידענע" (– "יהודייה־של־תהילים").

ואכן, הכינוי הודבק לי בצדק – תמיד הייתי מסתובבת כשבפי שגורים ונאמרים פרקי תהילים...

ספר התהילים הזה, שכתבתי בדם ליבי ובתמצית נשמתי, נמצא עד היום ברשותי – הוא מלווה אותי לכל מקום והוא היקר באוצרותי.

"ויכוחי דת" עם הכומר

כל אותו זמן ששהיתי בביתה של ה"פריצטה" – ליוו אותי מתח וחשש: מהן תוכניותיה לגבי? האם אוכל להישאר אצלה לאורך זמן? ברור שאת כל תוכניותיה היא לא גילתה לי, כך שהחששות ניקרו בליבי כל העת.

באותה תקופה היתה בת־שבע אחותי בקשר עם גיטו שבלי, ועתה נודע כי עומדים לחסל את הגיטו – חלק גדול מהיהודים שהיו בו נשלח לגרמניה, למחנה השמדה, ומעט הצליחו לברוח בטרם חוסל הגיטו.

בין הבורחים היו כמה מחברותינו. איכשהו, נודע לבת־שבע על בריחתן והיא דאגה להן למקומות מסתור. פעולותיה עוררו חשד, והיא נאלצה לברוח ולהסתתר. והיכן מצאה מסתור? אצל ה"פריצטה", שם שהתה זמן מה. באותו פרק זמן הייתי אני בביתה של גברת רנקוסקענא.

בזמן שהייתי בביתה של גברת נורטאוטש, ה"פריצטה", היה מגיע לשם כמעט מדי שבוע אורח – הכומר (אותו כומר שאליו שלחה בת־שבע את המכתב והוא דאג לנו למקומות מסתור). הוא היה אדם עדין ונחמד, מלומד ומשכיל, והיה בקשרי ידידות עם ה"פריצטה".

אותו כומר היה מרבה לדבר איתי, או יותר נכון – אלי, כי לחלק מדבריו כלל לא הגבתי, אלא ישבתי ושתקתי כמי שאינה מבינה את המדובר. בדבריו ניסה למשוך אותי להמיר את דתי ולעבור לנצרות, אך אני שתקתי ולא נכנסתי עימו לוויכוחים.

באחד מימי חמישי הופיע הכומר כשבידו ספר תהילים בשפה הליטאית. בוודאי לא בחר את הספר המתאים להשפיע עלי בדיבוריו,

שהרי ספר תהילים היה הספר "שלי"! הוא פתח את הספר בפרק פ"ט וקרא באוזני בליטאית "הוא יקראני אבי אתה... ושמתי בים ידו ובנהרות ימינו... קלי וצור ישועתי... וחסדי ואמונתי עימו..." ואת המלים ליווה בתנועות ידיים כפי שעושים הנוצרים בעת שהם מצטלבים! בדבריו אלה ביקש הכומר להוכיח לי כי הנצרות, כביכול, היא היא דת האמת!

למראה תנועותיו ולמשמע קולו הקורא את הפסוקים – חלפה בי צמרמורת, הרגשתי שעוד רגע קט אצנח ארצה מעולפת. "אנא, ה',"ביקשתי בשארית כוחותי, "עזור לי! שים בפי מלים, שאוכל לענות לו! שאוכל לסתור את דבריו ולהפוך על פיהם את כל המחשבות והרעיונות שבהם חשב להשפיע עלי..."

והנה, עברה מחשבה בליבי. הבטתי באותו פרק, כמה פסוקים אחורה, ואמרתי: "סליחה, הלא אינך קורא את כל הפרק. והרי בפסוקים הקודמים נאמר 'לא ישיא אויב בו ובן עוולה לא יעננו.' איך אדוני יסביר זאת, והרי רק לפני רגע אמר שהוא ורק הוא יהיה מושל בכל?"

לשמע דברי, דומה שנאלמו מלותיו של הכומר. לאחר שעבר רגע התדהמה, שאל אותי: "מנין לך מה שכתוב בספרים? הרי את צעירה כל כך, ומנין יודעת את כל זאת?"

שוב חזרתי והסברתי את מה שנאמר בפסוקים הקודמים. הכומר ישב דומם ותוהה משך רגעים ארוכים. בחדר שררה דממה. ואז, הוא קם ממקומו ובלי אומר ודברים עזב את הבית.

ואני נשארתי חרדה ודואגת – אולי בגלל מלותי אלה לא ירצה הכומר לעזור לנו יותר? והרי הודות לו מצאנו אחותי ואני מחסה. חששתי לספר לבת־שבע על שיחתי זו. לשמחתי, ה"פריצטה" גם היא לא העלתה במשך ימים מספר את נושא השיחה.

הגיע יום חמישי הבא – ושוב נראה הכומר בפתח הבית, כמנהגו מדי שבוע. "אמרי לי," פנה אלי מיד בהיכנסו, "היכן קיבלת את החינוך

שלך? היכן למדת?" השבתי לו, שבבית הורינו לימדו והדריכו אותנו וגם בבית הספר בו למדנו ספגנו חינוך וידיעות רבות. "ועכשיו," הוספתי, "כשאין לי בית והורים, בכל מעשה שאני עושה ובכל מחשבה שאני חושבת ובכל דיבור שאני מוציאה מפי – אני מנסה תחילה לשאול את עצמי: האם אבי ואמי היו מרוצים מזה? האם היו מסכימים שאנהג או אדבר כך?..."

שמע הכומר את דברי וארשת פליאה הסתמנה על פניו. ושוב לא העז לדבר איתי על ענייני דת...

ופעם אמרה לי ה"פריצטה": "הדת שלנו, הנצרות, זקוקה לאידיאליסטים כמוך." הרמז בדבריה היה ברור ושקוף.

"ומה את חושבת," השבתי לה, "הדת שלנו, היהדות, איננה זקוקה לי ולעוד כמוני? ובמיוחד אחרי מה שקורה עכשיו לעמנו, עם ישראל, קל וחומר שהיהדות זקוקה לנו!"

ומאז השתרר שקט – שוב לא הועלה נושא הדת בביתה של ה"פריצטה". ואני הוספתי להתחנן אל ה' ולבקש ממנו: "אנא, ה', תן לי כוח לעמוד מולם, מול כל כוחות הרע שהם מייצגים." צעירה הייתי באותה עת, בת חמש עשרה שנה בלבד, ומה מעט כוחות נפש נותרו בי עדיין...

אחות רחמנייה מתוך הארון

לאחר תקופה ארוכה בה הייתי אצל ה"פריצטה" היא חלתה במחלה אנושה. מצבה החמיר וסבורים היו כי סופה מגיע. וכמנהג הנוצרים, בא הכומר לראותה בשעותיה האחרונות.

כשהבחין בי הכומר, ידע כי לאחר מותה של ה"פריצטה" גורלי יהיה רע ומר אם אתגלה לגויי הסביבה. "היכנסי לארון והסתתרי בו," אמר לי. "אל תדאגי, אני אבוא להוציאך מהבית הזה ואדאג לך למקום מסתור אחר."

עשיתי כדבריו ונכנסתי לארון שבחדרי. שם עברו עלי שעות מספר, והנה נכנס הכומר לחדר. "צאי מהארון," הורה לי. "החלטנו שאת תהיי אחות רחמנייה ותסעדי את הגברת החולה." יצאתי ממקום המסתור ומיהרתי ללבוש חלוק לבן ולראשי חבשתי שביס לבן ועליו צלב אדום – כפי שחבשו האחיות בבתי החולים. את שפת המקום, ליטאית, ידעתי היטב, וכך יכולתי להיות אחות ללא בעיות.

נכנסתי לחדרה של החולה. כשהבחינה בי ה"פריצטה" סימנה לי לקרב למיטתה והורתה לי להחליק בידי על ראשה. עשיתי כדבריה, ואכן, ידי המחליקה שוב ושוב על ראשה הרגיעה אותה.

למרבה הפלא, כעבור יומיים התייצב מצבה והיא החלה להתאושש ולהחלים ממחלתה. אז סיימתי את עבודתי כ"אחות" והלכתי אל החווה של גברת רנקוסקענא.

בינתיים הגיעה בת־שבע אל ביתה של ה"פריצטה". במקום מסתורה הקודם החלו להתעורר חשדות כלפיה, היא חששה להישאר שם ובאה אל ה"פריצטה".

בביתה של הגברת רנקוסקענא שבתי אל החוטים והאריגים – שוב טוויתי חוטים, ארגתי אריגים וסרגתי ללא הרף, ושוב לא יכלו לומר עלי שאני אוכלת לחם חינם...

ובאמת, מה אכלתי? היה לי סיר ענק ובו בישלתי תפוחי אדמה קטנים מן התפודים שהיו נותנים לבהמות שבמשק. תפוחי האדמה הללו היו המזון הכמעט יחידי שלי, אך הם ערבו לחיכי יותר מכל מעדן. הודות לתפוחי האדמה הייתי שבעה ולא נזקקתי לשום מזון אחר. אומנם גברת רנקוסקענא בישלה מאכלים ממאכלים שונים והציעה לי מהם, אך אני נמנעתי מלטעום מהם. מראה המאכלים וריחם גרמו לי גועל. ואולם, היו פעמים שבהן לא היתה לי ברירה ונאלצתי לטעום ממאכליה. עוד בהיותנו בגיטו שאלנו בני תורה שיכלו לפסוק – מה הדין אם אין ברירה ונאלצים לאכול ממאכלי הגויים, והם הורו לנו שזהו עניין של פיקוח נפש ומותר לאכול. אבל אני השתדלתי תמיד להימנע עד כמה שיכולתי לאכול ממאכליה של גברת רנקוסקענא. לכן, יום שבו בישלתי לי את תפוחי האדמה – היה יום טוב בעבורי; נעשיתי שבעה ולא נזקקתי לטעום ממאכליה.

רק לחם לא היה לי, ובלילות הייתי חולמת על לחם. לחם, לחם, לחם – – – 'כשיעזור ה' ויהיה לי לחם לשובע,' חשבתי לעצמי, 'אהיה המאושרת בעולם.' כל כך רעבתי והשתוקקתי ללחם!

בחווה של גברת רנקוסקענא כמעט ולא אכלו לחם, כיוון שהלחם היה יקר מאוד. פעם בשבוע, ביום ראשון, היתה בעלת הבית אופה לחם שחור וניחוחו מילא את כל חלל הבית. רק ביום זה אכלו בני המשפחה לחם, אך אני לא זכיתי לטעום ממנו – כיוון שהלחם היה, כאמור, יקר ערך. רק לבתה הקטנה היתה הגברת נותנת פרוסת לחם מדי יום. הילדה לא אהבה את קרום הלחם – ה"קשה" – ואמה היתה חותכת אותו ומניחה לייבוש על החלון וכעבור ימים מספר נתנה את קרום הלחם המיובש כמזון לתרנגולות. ואני, שכה רעבתי ללחם, הייתי לוקחת בחשאי לעצמי כמה מהחתיכות הקשות הללו, נוטלת

ידיים ואוכלת לתיאבון מן הלחם... ייתכן שבעלת הבית הבחינה בכך, אך מעולם לא שאלה אותי להיכן נעלמו חתיכות הלחם הקשות...

כך עברו עלי הימים – הייתי יושבת בחדרון מאחורי קיר המטבח. הקיר היה חם הודות לכיריים שדלקו במטבח, ודלת החדרון היתה סגורה – כך שאיש לא ידע שאני נמצאת שם. אפילו שכנים, שהתארחו במטבח, ישבו שם ודיברו, לא חשו בנוכחותי.

את ימי העברתי באריגה ובסריגה, וכמובן – בתפילה ובאמירת תהילים ומעמדות. ובהגיע הערב, הייתי קוראת באוזני גברת רנקוסקענא ובעלה ספרים. תוך כדי קריאה היתה נופלת שינה על בעל הבית, ואז הגיעה העת להפסיק. בעלי הבית פנו לישון, ואני פניתי לעבודתי הלילית – טוויה, אריגה וסריגה. וכמובן – כתיבת ספר התהילים (בתקופה שעדיין לא הגעתי לסיומו).

הסוד מתגלה

בתקופה שבת־שבע ואני היינו מנותקות זו מזו – קיימנו בינינו קשר מכתבים; היא כתבה לי, ואני כתבתי אליה, וכך היינו "משוחחות". אלזיטה, הנערה העוזרת של ה"פריצטה", שימשה כדוורית. זוכרת אני אותה לטובה, שכן היתה טובת לב ומצבנו הכאיב לה עד מאוד. לא פלא שביצעה את השליחויות ברצון ובנכונות.

מדי פעם נפגשנו, בת־שבע ואני, וכל פגישה שלנו היתה מסתיימת בבכיות. כה קשה היה לחזור אל השקט ואל הדומייה, אל המקום שבו לא יכולתי לשוחח עם שום נפש קרובה. פגישותינו התקיימו בביתה של ה"פריצטה" או בביתה של גברת רנקוסקענא. ומי היתה לוקחת אותי אל מקום המפגש? אלזיטה, העוזרת טובת הלב.

בינתיים, מרבית הזמן הייתי אצל גברת רנקוסקענא, על אף שה"פריצטה" מאוד רצתה שאשוב אליה, ואפילו הגיעה באחד הימים כדי לנסות להחזירני.

אך אני רציתי להישאר אצל משפחת רנקוסקענא. שם המשכתי בסריגה ובאריגה, המשכתי להכין לבעלת הבית חמאה ארוזה בחבילות נאות, והמשכתי אף לקרוא ספרים באוזניה ובאוזני בעלה וגם ללמדם קרוא וכתוב. המעניין הוא, שגברת רנקוסקענא היתה תלמידה טובה – היא הצליחה מאוד בלימודיה, ואילו בעלה היה תלמיד פסיבי וכלל לא היה אכפת לו אם יידע קרוא וכתוב אם לאו.

בכל שבוע, כשהגיע יום חמישי, הייתי ממשיכה לסרוג כל הלילה לאור העששית, וביום שישי לא הראיתי לבעלת הבית עד כמה התקדמתי. וכך יכולתי לא לעבוד בשבתות, אלא רק לאחוז במסרגות ולעשות עצמי כסורגת. וכשהגיע מוצאי שבת הראיתי לה את כל

ההספק – את כל מה שסרגתי מיום חמישי ועד יום שישי... חששתי שהיא תכעס ותרגז על שאיני עובדת בשבת, ועל כן עשיתי את ה"תרגיל" זה.

בעלת הבית היתה מלאת פליאה על עבודתי. "איך זה שאת סורגת כל כך מהר?" לא חדלה מלהתפעל. "בוודאי מלאכים באים בלילה ועושים בעבורך את העבודה..."

לא השבתי לה. אומנם מלאכים לא באו ועשו למעני את העבודה, אך ידעתי בבירור ובמוחש שהקב"ה נותן לי כוחות מיוחדים לעשות את עבודתי. שהרי, אין זה פשוט וקל לעבוד במשך כל הלילה לאורה החיוור של עששית קטנה... ועל כל זה הייתי מודה לה' בוקר, צהריים וערב.

כשהיתה הגברת רנקוסקענא משוחחת איתי, אמרה לא פעם שאין לה אמון בכמרים. "אני לא הולכת להתוודות לפני הכומר על חטאי," כך אמרה, "מי הוא, הכומר, שאתוודה לפניו? והרי הוא חוטא כמוני ואולי אפילו יותר ממני! אני," הוסיפה, "כשאני נותנת מזון לבהמות שלי, ובכלל – בכל עבודה שאני עושה, מרימה אני עיניים לשמיים ומודה ומבקשת שהאדון שבשמיים יעזור לי!

"אבל את," המשיכה בפנותה אלי, "את – תתפללי. לך יש למי להתפלל. ואת צריכה להתפלל. הנה, תראי, הגרמנים נכנסים לכל בתי הכפר ולוקחים ככל העולה על רוחם מבלי לשאול ומבלי לבקש רשות – סוס, פרה, הכל! ואילו אצלי – לא לקחו דבר במשך כל הזמן שאת נמצאת פה. כן, הכל בזכותך! הכל בזכות התפילות שלך! לך יש למי להתפלל," חזרה על דבריה, "והאדון שבשמיים עוזר לך. ובוודאי גם הברכה שיש לי עכשיו בבית היא בזכותך..."

גברת רנקוסקענא היתה אשה חכמה. פקחית ונבונה היתה מטבעה, ובכל דבר ובכל מאורע שקרה התבוננה ורצתה לדעת, להבין, ללמוד ולהעמיק. מעולם לא הציעה לי להמיר את דתי, וכפי הנראה – היא עצמה לא האמינה בנצרות; מתוך תבונתה ידעה והכירה שיש בורא לעולם, ואמונתה בו היתה איתנה.

ניתן לומר עליה, על גברת רנקוסקענא, בעלת החווה בכפר הליטאי, שהיתה אחת מחסידי אומות העולם.

שנה ושמונה חודשים הייתי בביתה, ולמרות העובדה שמעולם לא דיברה על ליבי לנטוש את היהדות, לא העזתי לספר לה שאינני עובדת בשבת. בכל כוחותי ומאמצי שמרתי על קדושת השבת. ואפשר לומר ששבת המלכה שמרה עלי מכל רע, כפי שיסופר בהמשך – שהרי, "שבת מקור הברכה".

באחד מימי שישי, לפנות ערב, כשהשמש כבר שקעה, ניגשה אלי בעלת הבית וביקשה כי אגהץ את חולצתה של בתה בת השנתיים וחצי.

"אין באפשרותי לגהץ," עניתי בשפל קול, "אצלי כבר שבת..."

"מה?!!" קפצה ממקומה כנשוכת נחש, "את אומרת שאת לא רוצה לגהץ???"

"אני כן רוצה לגהץ," הבהרתי לה, "אך אסור לי. אסור לי לעשות מלאכה כזו בשבת."

לשמע דברי התרגזה האשה עד מאוד, ובכעסה הגדול לקחה את המגהץ וגיהצה בעצמה. אני לא אמרתי מלה, אך אושר הציף את ליבי על שעמדתי בנסיון.

ואז היא התפרצה לעומתי וצעקה: "איך את מעיזה לומר לי שאסור לך לעשות מלאכה – ומה בדבר הסריגה? איך סרגת כל כך הרבה בשבתות?! והרי הראית לי במוצאי שבת את כל מה שסרגת! למה אינך אומרת לי בכל שבת שאסור לך לסרוג כי שבת אצלך??"

ואז נאלצתי להתוודות ולספר לה שבכל שבוע, ביום חמישי בלילה, כשכולם ישנים, אני יושבת וסורגת, ורק במוצאי שבת אני מראה לה את כל אשר סרגתי.

הגברת רנקוסקענא הקשיבה בשקט לדברי, וכשסיימתי שאלה רק זאת: "מה? את יודעת לסרוג בחושך?"

"לא, לא בחושך," השבתי, וסיפרתי לה על העששית הקטנה שלי. "לאורה הקלוש של העששית אני סורגת כל יום חמישי כל הלילה."

היא שמעה את דברי – ופרצה בבכי, ולמראה דמעותיה – הציפו גם אותי הדמעות. היו אלה דמעות של צער, של כאב, של אזלת יד אך גם של פורקן. סוף סוף נתגלה סודי, ויש מי שבוכה יחד עימי... אך עד מהרה התעשתתי. "בשבת אסור לבכות!" אמרתי לגברת רנקוסקענא ולי עצמי, וכלאתי את דמעותי עד מוצאי שבת. ואז, כשהראיתי לה את העששית, היא נותרה המומה. בלי לומר מלה הביטה בי ושוב פרצה בבכי חסר מעצורים.

דמעותיה שימחו אותי. הבנתי שהיא נותנת את הסכמתה למעשי, ועתה אוכל לשמור את השבת מבלי להסתיר זאת ממנה.

אין ספק, שהיתה לה נשמה מיוחדת, לאותה גויה. עצם העובדה שהכניסה אותי אל ביתה ולא רצתה לוותר עלי, בתקופה בה התנהגו בני האדם גרוע מחיות היער, מוכיחה כי היתה בעלת אישיות בלתי מצויה; ואת דרכי ה' והנהגותיו – מי מאיתנו יבין?

"נולדת מחדש..."

לאחר שנודע סוד שמירת השבת שלי לגברת רנקוסקענא, נוכחתי כי היא משתדלת להתחשב בי ולהקל עלי. בשבת הבאה, בשעת בוקר מוקדמת, פנתה אלי ואמרה: "מאחר שאינך רוצה לעשות מלאכות היום – מוטב שתצאי מן הבית אל השדה ושם תישארי כל היום. אני אבוא במשך היום ואביא לך אוכל, וגם אישאר איתך מעט. ובערב, כשתסתיים השבת – תחזרי הביתה."

לשמע דבריה – שמחתי מאוד! מה יכול להיות טוב יותר מכך? להיות בחוץ, תחת שמי ה', מבלי שאיש יבדוק ויראה מה אני עושה ומה אינני עושה. שהרי, בביתה הייתי כלואה כל הזמן בחדר, מסתתרת כדי שלא יוכלו לראותני. וגם כך כבר הילכו עליה שמועות וחשדות כי היא מסתירה מישהו...

הודיתי להקב"ה על החסד הנפלא הזה וכבר קמתי ועמדתי לצאת מן הבית. "בואי," אמרה לי הגברת , "אני אלך איתך ואראה לך היכן להיות." נתתי לה את הסידור שלי כיוון שלא רציתי לטלטל בשבת, ויצאנו לדרך.

הרחקנו לכת עד שהגענו לשדה קמה רחב ידיים. השיבולים הבשלות בצבעי צהוב זהב והשמיים התכולים שנפרשו ממעל – הפעימו את ליבי. הרגשתי כאילו אני מרחפת בעולם מופלא, והמלים "מה רבו מעשיך ה'" התנגנו בתוכי כמנגינה ערבה. כמו מתוך חלום שמעתי את קולה של גברת רנקוסקענא אומרת לי: "שבי כאן ואל תחזרי הביתה. אני אביא לך אוכל ואומר לך מתי לשוב." והיא התרחקה ונעלמה מעיני.

היה זה יום קיץ בהיר וצלול מאותם ימי קציר שטופי שמש. ההרמוניה של עולמו הנפלא של הקב"ה והתפילות שבקעו מתוך ליבי – התמזגו

יחד לשירה אדירה. שדה החיטה היה לי כמו ספה רכה ונעימה. הייתי לבדי – רק אני והסידור שלי. התחלתי להתפלל, ואט־אט הרמתי את קולי ונשאתי את תפילתי בקולי־קולות. ברכות השחר, פסוקי דזמרה – שרתי והתפללתי עד אשר הגעתי לסיומה של התפילה.

וכשסיימתי, השתרעתי על מיטת־החיטה. וכשהשמש מחממת אותי, נפלה עלי תנומה קלה, כנאמר "שינה בשבת – תענוג"...

את שנתי הנעימה, בשדה השליו, קטעו לפתע קולות. פקחתי את עיני והתרוממתי. עתה זיהיתי את הקולות – היו אלה נביחות של כלב. תחילה נשמעו מרוחקות, אך ככל שחלפו הדקות – גברו הקולות. מישהו מגיע הנה – הבנתי – מישהו מלווֶה בכלב קרב לכאן. אך כלל לא העליתי בדעתי שמתנהל כאן מצוד אחרי יהודים בכלל ואחרי בפרט...

שדה הקמה היה מקום המסתור וההצלה

מסתבר, כי רשת של חשדות החלה להיטוות נגד משפחת רנקוסקענא – אנשי הכפר היו סבורים כי הם מסתירים מישהו.

ומה עורר את החשד? הבגדים שלבשה ילדתם הקטנה! בדרך כלל, לבשו ילדי הכפר בגדים פשוטים ועלובים. ואילו ילדונת זו היתה לבושה בטוב טעם – שמלה סרוגה בצבעי כחול־תכלת עשויה קפלים־קפלים וממש לפי מידתה של הילדה, ולא זו בלבד – לראשה של הפעוטה היה קשור סרט. כל המראה המטופח הזה לא היה אופייני לילדי הכפר, והכפריים החלו לחשוד, שיש מישהו נסתר הדואג לטפח את הילדה... ומי הוא אותו נסתר? בוודאי יהודי או יהודייה...

בני הכפר החושדים החלו לערוך ביקורים תכופים בבית של משפחת רנקוסקענא. ואולם, איש מהשכנים שנכנס לבית – לא ראה אותי. זכורתני שימים מספר לפני אותה שבת עמדה לבוא לביקור אחת השכנות, וגברת רנקוסקענא פתחה לרווחה את כל הדלתות ואותי הסתירה במיטה, כשאני מכוסה כל כולי בכלי מיטה. כשהגיעה השכנה, הכניסה אותה גברת רנקוסקענא דווקא לאותו חדר, התיישבה על המיטה שבתוכה הסתתרתי ולאורחת הגישה כיסא, וכך ישבו השתיים ופטפטו שעה ארוכה, כשאני בקושי מצליחה לנשום...

והנה, באותה שבת שבה יצאתי מוקדם מהבית – הוחלט לערוך חיפוש בביתה של משפחת רנקוסקענא. ראש המשטרה, שבעבר היה בקשרי ידידות עם בעלת הבית, הגיע רבע שעה לפני כולם ואמר לה: "בשם הידידות שלנו, באתי להזהיר אותך. בעוד רבע שעה ייערך בביתכם חיפוש. אם מישהו מסתתר כאן, אמרי לו לברוח. אנא, אני רוצה לעזור לך! אמרי לו לברוח!"

גברת רנקוסקענא הביטה בו במבט תמים ואמרה: "אולי תסביר לי מה רצונך ממני? לשם מה באת לכאן? באיזו רשות נכנסת לבית? אני אתבע אותך למשפט על כך!"

בעודה מדברת נשמעו שעטות סוסים, ועד מהרה היה הבית מוקף בחמישה עשר איש. הללו הסתערו על הבית והחלו לערוך בו חיפוש – לא היתה פינה שדילגו עליה! את כל החדרים סרקו וחוללו

בהם מהפכה איומה, כשהם פורמים את הכרים והכסתות, והנוצות מתעופפות לכל עבר. אחר נכנסו לרפת, ללול ולדיר, וגם שם לא פסחו על שום פריט. את ערמות התבואה שבגורן דקרו ברמחים, לוודא שאיש אינו מסתתר בתוכן.

וכל אותה עת עומדת גברת רנקוסקענא ומתבוננת בהרס ובמהפכה שסביבה ובליבה רווחה על כי אני אינני בבית...

אני, שהייתי בשדה ושמעתי את נביחות הכלב, הבנתי שמשהו מתחולל – אך לא ידעתי מה הדבר. אימצתי לליבי את סידורי היקר, דפדפתי בין דפיו ושאבתי ממנו עידוד.

אוכל לא בא לפי כל אותה שבת – אך אני, שכבר הורגלתי לא לאכול ולא לשתות, לא סבלתי מכך. ידעתי שמשהו לא טוב מתרחש בביתה של גברת רנקוסקענא והשתוקקתי לדעת מה קרה.

כל אותן שעות לא חדל הכלב לנבוח. הגיע זמן תפילת מנחה. התפללתי, ונביחות הכלב לא פסקו. נשכבתי לי בין גבעולי החיטה וחלמתי בהקיץ... כמה טוב לי לשכב כך בשקט, כשאיש אינו מפריע לי ואף אחד אינו שואל שאלות – – –

השמש התקדמה מערבה, עוד מעט תשקע – והכלב עדיין נובח.

שעה ארוכה לאחר שקיעת השמש הופיעה גברת רנקוסקענא בשדה. כשראיתי אותה – נבהלתי. פניה היו שחורות לגמרי! מה קרה לה? ואולי החושך הוא זה שמטיל צל כהה על פניה???

היא התקרבה אלי, תפסה בי וחיבקה אותי בחום. "נולדת מחדש..." אמרה לי בבכי.

ואז ספרה לי את אשר עבר עליה היום ואת פרשת החיפוש הנורא שערכו בביתה, חיפוש שלא העלה שום תוצאות... "את רואה," הוסיפה, "תמיד אני אומרת לך – תתפללי! לך יש למי להתפלל! התפילה שלך עזרה!"

"עכשיו את מבינה כיצד ניצלתי?" השבתי לה, נסערת כולי. "מפני שלא רציתי לגהץ את החולצה. בעצם, לא שלא רציתי לגהץ את

החולצה – לא רציתי לחלל את השבת! את רואה, כעסת עלי משום שלא גיהצתי את החולצה, והנה, בזכות זה שאני שומרת שבת – השבת שומרת עלי, והיום שמרה גם עלייך."

אני דיברתי, והיא חיבקה ונישקה אותי. "את חיה..." התנשמה, "את נולדת מחדש... יש לי אותך... "

במוצאי שבת שבתי איתה לביתה. היא הגישה לי אוכל, אך אני לא העזתי לטעום ממאכליהם. "אינני מסוגלת לאכול, כואבת לי הבטן," אמרתי לה, על אף שהרעב הציק לי מאוד, שהרי כל היום לא בא מזון לפי. מזווית עיני הבחנתי כי היא נתנה לבהמותיה תפוחי אדמה קטנים, וקיוויתי שאחר כך אצליח לקחת כמה מהם ולאכול.

באותו ערב ישבתי בחדר וקראתי באוזניה ובאוזני בעלה את אחד הספרים שהביאה מהספרייה. ולפי הבעת פניהם הבנתי כי הם נהנים עד מאוד...

★ ★ ★

קשה לי לתאר אילו כוחות נפש היו לה, לגברת רנקוסקענא. בגללי חיה כל העת בפחדים ובסכנה, מבלי שתהא לה מנוחת נפש לא ביום ולא בלילה. ולמרות הכל – סיכנה את עצמה למעני, ותמיד תמיד אמרה וחזרה ואמרה, עד כמה היא אוהבת אותי.

ואני – כל ימי נרתעתי מגויים והתרחקתי מהם. גם גברת רנקוסקענא עוררה בי בתחילה גועל ורצון להתרחק ממנה – אך במשך הזמן, כשנוכחתי עד כמה היא מסורה לי וכי היא ממש מצילה את חיי, השתנו רגשותי כלפיה. לא אחת ולא שתיים הרהרתי בכך, שבעצם, אני חבה לה את חיי – והכרת הטוב שלי כלפיה לא פחתה, ואפילו התחזקה, במשך השנים שחלפו מאז.

אומנם גברת רנקוסקענא כבר איננה בין החיים, אך תמיד תמיד יהיו זכרה וזכר מעשיה הטובים שמורים עמוק בתוך ליבי. ועל אף שכבר איננה בארץ החיים, הכרת הטוב שלי כלפיה עודנה ממשיכה לפעם בי.

אסירה בתוך הבור

על מידת הַקִּרְבָה והאמון של גברת רנקוסקענא כלפי ניתן ללמוד מכך שבכל בעיה ובכל עניין היתה באה להתייעץ איתי, עם הנערה בת השבע־עשרה... לי היו קשיים, התלבטויות ובעיות רבים משל עצמי, והנה נדרשתי לתת עצות לא רק לעצמי אלא גם לבעלת הבית, ואני כה צעירה וחסרת נסיון חיים... מה אומר? מה אייעץ? בכל ליבי התפללתי לה': "ותקנני בעצה טובה מלפניך" – אנא, ה', תן בליבי את העצות הנכונות, שים בפי את המלים הנדרשות!

היה זה בתקופה שלקראת סוף המלחמה. הרוסים הלכו והתקדמו, והגרמנים – שנסוגו מפניהם – ברחו משדה המערכה וחפרו בונקרים כדי להסתתר בהם עד יעבור זעם. אחד הבונקרים הללו נחפר ממש בסמוך לביתה של משפחת רנקוסקענא. בימים אלה הסכנה שריחפה עלי היתה גדולה – מדי רגע נכנסו חיילים גרמניים אל הבית, ולא היה ספק שבמוקדם או במאוחר יבחינו בי.

גברת רנקוסקענא החליטה לעשות מעשה ולהסתיר אותי: באחד הלילות העירה אותי וקראה לי לבוא אחריה. היא הרימה שניים מקרשי הרצפה, ומתחתם – במקום מרתף שהיה במרבית הבתים – היו חללים ריקים. לאחר שיישרה את האדמה בקרקעית אחד החללים הללו, הורתה לי לרדת ולשבת שם. "כאן תסתתרי," אמרה לי, והניחה חזרה את קרשי הרצפה במקומם. עליהם פרשה שטיח ועליו הציבה ארגז – כך שאיש לא יכול היה לחשוד כי מתחת לכל הכבודה הזו יש מקום מסתור בו יושבת, דחוקה ושפופה, באפלה ובחוסר אוויר, נערה צעירה...

מדי לילה היתה בעלת הבית פותחת את קרשי המסתור ומביאה לי אוכל ושתייה לכל היום. וכך ישבתי מכורבלת, דחוסה בתך הנקיק

הצר, כשמעט אור ואוויר נכנסים לסדקים שבין יסודות הבית. במשך היום הייתי שומעת את קולותיהם של הגרמנים – הם חפרו את הבונקרים שלהם וקולותיהם הגיעו עד למקום המסתור שלי.

הדבר היחיד שעודד במקצת את רוחי ב"צינוק" הנורא היה הסידור היקר שלי, שממנו לא נפרדתי. הנחתי את הסידור כך שמעט האור שבקע מן הסדקים יפול על דפיו, וממעמקים – מַעֲמַקֵי האדמה ומעמקי ליבי – שפכתי את צקון נפשי. "ממעמקים קראתיך ה'!" התחננתי, "תהיינה אוזניך קשובות לקול תחנוני... קיוויתי ה' קוותה נפשי..."

לא יחידה הייתי באותו בור – היו לי שותפים למחבוא: עכברים. ואותם עכברים כלל לא חששו ממני... הם התקרבו אלי, תלו בי את עיניהם ולא ניסו לברוח... ואני, רעדתי מפחד אך לא היה בכוחי להילחם נגדם, אפילו לצעוק בקולי קולות מרוב פחד היה מעשה מסוכן, כשבמרחק לא רב מצויים החיילים הגרמנים.

העכברים הקיפו אותי מכל עבר, אבל בחסדי ה' למדתי להתגונן מפניהם. מה עשיתי? פוררתי להם פירורי לחם, ואז התנפלו על הפירורים, אכלו אותם ועזבו אותי לנפשי. אך השקט לא נמשך זמן רב – ושוב חזרו העכברים והקיפו אותי, הם אף העזו לטפס עלי ולהיכנס לתוך שערותי! באותה עת היו לי צמות עבות – בתוך הצמות שרצו כינים למכביר, שהרי מי יכול היה לאפשר לי מותרות כמו להתרחץ?? אך אל הכינים כבר התרגלתי, הן היו דבר של יום־יום שאפילו לא מדברים עליו. ואולם, מכת העכברים היתה מעל ומעבר לכוח הסבל שלי.

כך ישבתי במסתור, כשהעכברים מטיילים עלי ואני רועדת מפחד. שוב ושוב פיזרתי להם פירורים, עד שלא נותר לי מאומה מן הלחם. רק כשירד הלילה נעלמו העכברים – כנראה, ישנו כמה שעות, ולי היו מספר שעות של שקט...

הרוסים התקדמו והגרמנים נסוגו מפניהם כשהם בורחים משדה הקרב במהירות שכזו, עד שלא הספיקו לסיים את חפירת הבונקרים שבה התחילו. בנסיגתם, קרבו עוד ועוד גרמנים לעבר ביתה של משפחת רנקוסקענא.

באחד הימים, כשהגרמנים היו ממש בסמוך, באה גברת רנקוסקענא למחבוא שלי לבקש ממני עצה – מה תוכל לעשות בכל הבהמות שלה, והרי הגרמנים נכנסים לכל הרפתות, הדירים והאורוות וחוטפים מכל הבא ליד. "איך אוכל להציל את הבהמות שלי מפניהם?" שאלה. שהרי בכל דבר היתה מתייעצת איתי...

בראשי הבזיק רעיון: שדה הקמה! השדה בו הסתתרתי באותה שבת! באותו שדה יש מעין עמק קטן, נסתר מעין אדם. שם יוכלו הבהמות למצוא מחסה עד יעבור זעם. "תוציאי את הבהמות מהרפת ומהדיר," אמרתי לה, "תובילי אותן לשדה הקמה, אל העמק שבשדה, ושם תקשרי אותן."

היא עשתה כעצתי ומיהרה להבריח את הבהמות אל השדה. עוד יעצתי לה, שתשאיר את דלתות הרפת והדיר פתוחות – והיה, אם יגיעו למקום גרמנים וימצאו את המכלאות ריקות – יחשבו שמישהו מחבריהם כבר הקדים אותם ולקח את הבהמות לעצמו...

ואכן, היתה זו עיצה טובה – ובזכותה ניצלו כל בהמותיה של גברת רנקוסקענא.

"הכל בזכותך!"

באותה תקופה הסתתרה בת־שבע אחותי בביתה של ה"פריצטה". ואולם, בנסיגתם הגיעו הגרמנים לבית זה ולא היתה לה אפשרות להמשיך לשהות שם ובשום מקום מסתור אחר. וכך, באחד הימים, הגיעה בת־שבע לביתה של גברת רנקוסקענא והצטרפה אלי, אל המחבוא שבתוך הבור. אותו חור־בור ריק שאין בו מים, אבל עכברים היו בו לרוב...

איך הצלחנו להחזיק מעמד במשך יותר משבועיים באותו חור צר בחברת העכברים? קשה להבין. כל הזמן ניסינו להשקיט את העכברים ולתת להם אוכל, כדי שיהיו מרוצים ולא יציקו לנו. אך הם כלל לא פחדו מאיתנו, ושלא כרגיל – לא ניסו לברוח מפנינו. הלעטנו אותם בעוד ועוד אוכל, מהמזון המועט שהיה לנו – ובלבד שיעזבו אותנו לנפשנו.

המקום היה צר וצפוף לבן אדם אחד, ועכשיו – כששתינו הסתתרנו בו – לא הצלחנו כלל לזוז. ישבנו מכווצות, כל אחת במקומה. לעמוד לא הצלחנו, אפילו להסתובב מצד לצד ולשנות את תנוחת הישיבה – היה בלתי אפשרי. ישבנו איפוא כתקועות במקום מבלי להניע יד או רגל, ואפילו אצבע כמעט ובלתי אפשרי היה להזיז.

גם לדבר לא יכולנו. מעלינו שמענו יום יום את הגרמנים נכנסים לבית ורוקעים ברגליהם מעל לראשינו. אם ישמעו רחש עולה מן האדמה – עלולים הם לגלות אותנו, וזה יהא סופנו...

בלילות היתה בעלת הבית מרימה את שני הקרשים ומביאה לנו אוכל. "האם אתן עדיין חיות?" היתה שואלת תמיד בראש ובראשונה.

שהרי בתנאים כאלה יצורי אנוש כמעט ולא מסוגלים להחזיק מעמד...

הגיעו ימים שבעלי הבית עזבו את ביתם וברחו ממנו. הם חששו שאם הגרמנים הנסוגים לא ימצאו בביתם מאומה – הם עלולים לפגוע בהם, כאלו הם אשמים שבבית אין כל. ואנחנו נותרנו לבדנו באותו בור שבתחתית הבית. אומנם בעלת הבית הביאה לנו שתייה ואוכל לפני עזיבתם, בכמות שאמורה היתה להספיק לכמה ימים, אבל היו לנו "שותפים" – הלא הם העכברים, שלהם חילקנו חלק גדול מהמזון. וכך נשארנו רעבות. אני הייתי רגילה לרעוב ללחם, שהרי בכל התקופה בה הסתתרתי בכפר לא אכלתי לשובע אפילו פעם אחת!

באחד מאותם לילות סיוטים שקעתי בשינה טרופה – ובחלומי ראיתי דגלים לבנים.

כעבור יום או יומיים הגיע לפתע בעלת הבית לראות אם אנו עדיין בחיים. בקול חלוש סיפרתי לה על חלומי. אינני יודעת מדוע סיפרתי זאת – כי בדרך כלל השתדלתי לא לספר לה דברים מעין אלה...

"זה סימן טוב!" אמרה בשמחה כששמעה את הדברים, "זה חלום מצויין! החופש שלכן מגיע! דגל לבן זה שלום! הרוסים קרובים מאוד מאוד. עוד מעט תוכלנה לצאת מהמחבוא..."

למחרת לא שמענו את הגרמנים, כפי שהיינו רגילות לשומעם בכל התקופה האחרונה. לא הבנו מה קורה – אך ידענו שמשהו מאוד לא רגיל מתרחש בחוץ. היינו סקרניות לדעת מה קורה, ויותר מכך – הרגשנו שאיננו מסוגלות עוד לשבת כלואות בתוך הבור האיום הזה – עצמותינו כאבו ובראשינו כמו הלמו פטישים. 'לא! לא אוכל עוד להחזיק כאן מעמד!' ידעתי.

אך בכל זאת לא העזנו לצאת.

עבור עוד יום, והנה הגיעו לאוזנינו קולותיהם של בעלי הבית. הם שבו הביתה ושוחחו כרגיל, כאילו מאומה לא קרה.

לעת ערב שמענו כי הם מרימים את הקרשים שסגרו עלינו. "צאו החוצה! הגרמנים אינם!"

ואנחנו קמנו וברגליים כושלות ובידיים רועדות טיפסנו ועלינו מתוך הבור.

ושם, בחדר, התנפלה עלי בעלת הבית בחיבוקים ובנשיקות. "בזכותך!" צעקה בקול נרגש, "בזכותך לא גזלו מאיתנו הגרמנים מאומה! מאז שבאת אלינו שורה הברכה בבית שלנו! הכל, הכל בזכותך!" ושוב חזרה על הדברים שתמיד אמרה לי: "התפללת, והאלוקים שמע את תפילתך ועזר לנו! בזכותך כל רע לא אירע לנו!"

ואומנם, התברר כי הגרמנים – במנוסת נסיגתם – בזזו את כל הבתים שבסביבה, ויושביהם נותרו מחוסרי כל. רק על ביתם של מיטיבינו, משפחת רנקוסקענא, דילגו. לא פלא שהדבר עורר את קנאת כל השכנים...

אחים יהודים

באותו לילה, לאחר שעלינו מן הבור, נשמעו דפיקות על דלת הבית. בעלת הבית הסתובבה אלי ולחשה: "תמיד יעצת לי עיצות טובות – אמרי לי גם עכשיו, לפתוח את הדלת או לא?"

"שאלי תחילה מי זה," השבתי לה בלחישה.

היא שאלה, ומעבר לדלת ענו לה: "אנחנו חיילים רוסים ושמענו שיש אצלכם שתי אחיות משלנו, יהודיות."

היא פתחה את הדלת, וארבעה חיילים יהודיים, שהשתייכו לצבא הרוסי, נכנסו פנימה בהתרגשות. בקולי קולות ספרו לנו כיצד הם רודפים אחר הגרמנים מהעיר קייב שבאוקראינה – ובכל הדרך לא נתקלו ביהודי! "לכל מקום שהגענו – כבר לא היו שם יהודים, הם נלקחו על ידי הגרמנים... את כולם רצחו הצוררים... אתן היהודיות הראשונות שאנו רואים..." ומרוב התרגשות פרצו החיילים בבכי.

היינו כמאובנות. מסתבר שהחיילים הללו, בכל חודשי המלחמה הרבים, לא העזו לגלות שהם יהודים. ועכשיו, כשראו אותנו, פתחו את סגור ליבם. מאושרים היו למצוא אחיות יהודיות בארצות שכמעט כל תושביהן היהודים נהרגו...

כה מאושרים היו אותם החיילים על שמצאו אותנו, עד כי רצו לעשות כל שביכולתם למעננו. "מה נוכל לעשות בשבילכן?" שאלו.

למעננו לא היה לנו מה לבקש. אך למען ה"פריצטה", מיטיבתנו, ביקשנו. סיפרנו להם על כך שהרוסים, שהגיעו לליטא לפני הגרמנים, נטלו ממנה את כל רכוש משפחתה והשאירו לה רק 10 הקטרים אדמה, והגרמנים שפלשו לביתה בזזו ממנה את המעט שנותר לה. כך שבקשתנו מהם היתה לנסות להחזיר לה את רכושה, ובכלל – לסייע

לה. ואומנם, החיילים הרוסיים מלאו את בקשתנו בשמחה – הם נתנו ל"פריצטה" עגלה מפוארת רתומה לסוסים, ממש כפי שהיתה רגילה לפני המלחמה. בנוסף לכך, העניקו לה קופסאות של מזון. ובעיקר שמחה ה"פריצטה" כשהבאנו לה, מהחיילים הרוסיים, תמצית של תה...

★ ★ ★

כשהגיעו הרוסים, התכוננו תושבי האיזור לחגוג את השחרור מהגרמנים במסיבה גדולה. ה"פריצטה" הוזמנה כאורחת כבוד, וגם את בת־שבע ואותי הזמינו.

החיילים הרוסיים חגגו את המסיבה בשתייה לשוכרה. בת־שבע ואני לא מצאנו לנו מקום. וכי מה לנו, נערות יהודיות, ולמסיבת הוללות שכזו? נעמדנו בפינה, צמודות לקיר. פחדנו לזוז וחששנו להוציא הגה מפינו.

בינתיים הגיע למקום מפקדם של החיילים, ובהגיעו – השתרר שקט באולם. אחותי ואני הבטנו זו בזו ולא ידענו מה לעשות. והנה הבחנו כי המפקד מתבונן לעברנו. רעדנו מפחד. רצינו לברוח מהמקום, אך המפקד התקרב לכיוווננו. מה הוא רוצה מאיתנו?? נחרדנו.

כשהגיע עד אלינו, פרץ בצעקה אדירה: "איך בין א־איד! (– אני יהודי!)" וצנח ארצה, מתעלף.

עד אותו רגע איש לא ידע בצבא כי הוא יהודי, שהרי, בצבא הרוסי – כמו בכל מקום אחר בעולם – שררה אנטישמיות. רק עתה, בראותו אותנו – שתי נערות יהודיות – גילה המפקד את סודו.

★ ★ ★

היה זה בסתיו של שנת תש"ד, בחודש חשוון (נובמבר 1944). אומנם האיזור שוחרר על ידי הרוסים, אך המלחמה עדיין נמשכה. לגבינו – המלחמה נסתיימה. חשנו כי אנו משוחררות, חופשיות, ורצינו לקום וללכת, לחפש אם נותר אי־מי ממשפחתנו או מידידינו.

ואולם, בעל הבית לא הניח לנו ללכת. "שלוש שנים וחצי סבלת – ועכשיו מיד תצאי? והרי הרוסים (המשחררים) אינם טובים מהגרמנים!" כך אמר לי, ולמראה הפליאה שהצטיירה על פני, הוסיף: "פגשתי בדרכי חייל רוסי (לא יהודי, כמו אותם ארבעת החיילים והמפקד), וכשסיפרתי לו, לתומי, שהסתרתי בביתי יהודייה, השיב לי: 'את מה שהגרמנים לא גמרו לעשות – נעשה אנחנו!'" ובשום פנים ואופן לא הניח לנו לעזוב את ביתם.

שבוע ימים נשארנו שם, ואז החלטנו סופית, שאין מקומנו שם; עלינו לחפש יהודים ולחיות ביניהם!

ראשית לכל – חזרנו לבית שלנו אשר בטלז. אוי, כמה כאב ליבנו לראות את ביתנו הגדול בחורבנו. ביתנו – שהוא כבר לא שלנו. המראה בלבד עלה לנו בכאב ובבריאות...

אומנם הגויים שהתגוררו בבית אפשרו לנו להסתובב בחדרים, אך אנו לא מצאנו זכר – ולו דבר קטן בלבד! – לבית הגדול, היקר והאהוב. הכל היה שונה.

יצאנו מהבית מביטות זו בזו, דוממות ומדוכאות. משם פנינו אל הריין, לקבר האבות. המראה שקידם את פנינו היה קשה – עשבים עלו על הקברים וביניהם. גויי הסביבה אמרו לנו היכן הוא הקבר – ואלמלא הדרכתם, קשה היה למצוא את המקום העטוף כולו בעשבים ירוקים... בלתי אפשרי היה להאמין כי במקום הזה מצוי קבר הקדושים, קברם המשותף של אלפי יהודי טלז, יהודים יקרים, צדיקים וישרים, שנרצחו בדם קר; ראשי ישיבות, גדולי תורה ותלמידיהם, שעשו לילות כימים בלימוד התורה – ויד הצורר כרתה אותם ללא רחמים.

(במאמר מוסגר אוסיף, כי אנשים שביקרו לאחרונה בריין ספרו כי במקום הוקמה מצבה על קבר הקדושים.)

לא פלא הוא, כי לאחר הביקור בטלז ובקבר הקדושים – לא רצינו להישאר בטלז. חשנו, כי העיר שבה היה ביתנו ובה חיו כל היקרים לנו – שוב אינה שלנו, ושוב אנו איננו קשורות אליה ואיננו מסוגלות

להוסיף ולהתגורר בה.

באותם ימים כל מאוויינו ותקוותנו התמקדו בשאיפה אחת – לעלות לארץ ישראל!

החלטנו לחפש יהודים נוספים, להרגיש כי אנו חיות בין אחינו, וגורלם יהא גורלנו.

נודע לנו שבאלסיאד, עיירה קטנה ששכנה לא הרחק מטלז ולא הרחק גם ממקום שהותנו, ניצלה משפחה שלמה, בחסדי ה', לאחר שהסתתרה במשך שנות המלחמה בבונקר שבנתה לעצמה.

החלטנו איפוא להגיע אליהם, ושם נחליט על המשך דרכנו.

הגענו לאלסיאד, אל משפחת פקטור שניצלה בניסים גדולים. בני המשפחה קיבלו אותנו בזרועות פתוחות. מלבד ההורים, היו במשפחה שתי בנות וכמה אחים – עם הבנות נשארתי בקשר במשך השנים. (אחת מהן נפטרה לא מכבר – יהא זכרה ברוך.)

בבית משפחת פקטור נשארנו משך מספר ימים – ומשם המשכנו לקובנה.

רגעים של פרידה

לפני שיצאנו לדרך הלכתי להיפרד מה"פריצטה".

"מדוע את הולכת? מה את מחפשת?" לא יכלה ה"פריצטה" להבין.

הסברתי לה שאנחנו הולכות לחפש יהודים שניצלו מציפורני הרשע. "ונוסף על כך," הוספתי, "ברצוננו להמשיך ולחיות כפי שהורינו הורו לנו, וכאן לא נוכל לחיות כיהודים."

לשמע דברי, התרגשה ה"פריצטה" מאוד. קשה היתה עליה הפרידה ממני, כיוון שאהבה אותי מאוד בלב ובנפש – "לא חשבתי שאאבד שוב ילדים," כך אמרה בקול שבור ומבלי שהסתכלה לעברי. היא הרגישה כאילו אני בת אמיתית שלה...

צר היה לה להיפרד ממני; היא כה היתה מסורה לי, שעות רבות הקדישה לי ושיחות נפש רבות ניהלנו בינינו...

ואולם, על אף הקושי שבפרידה – היא הבינה שעלי ללכת. "אל תתחשבי בי, עשי מה שטוב בשבילך," כך אמרה לי לבסוף.

נודע לי, כי חודשיים לאחר שעזבתי אותה, הלכה ה"פריצטה" לעולמה. אין ספק, כי היתה אחת מחסידי אומות העולם.

קשה היתה הפרידה ממשפחת רנקוסקענא ובמיוחד מהגברת, שכה אהבה אותי. "אנא, קחי איתך את בתי היחידה," אמרה לי ברגעי הפרידה, "כאן, בכפר, היא תישאר עובדת שחורה, כפרית פשוטה, אך איתך יהיה לה עתיד..."

הסברתי לה שאינני ידעת מה יעלה בגורלי, וכיצד אוכל לקחת אחריות לילדה? היא הבינה, אך ניכר בעליל שלא היתה מרוצה. בליבי

חשבתי: 'וכי זה מה שחסר לי – להביא אל בין היהודים ילדה גויה, לגדל אותה בין היהודים ולהכשיל חלילה מישהו...' וכך הסברתי לה שוב ושוב, מדוע אינני יכולה לקחת אתי את ילדתה – עד אשר הגיעה השעה ובת־שבע ואני יצאנו לדרך.

רגע הפרידה היה קשה ביותר. איך אומרים "תודה" למי שסיכן עצמו למעננו? איך נפרדים לאחר תקופה כה ארוכה ומשמעותית בחיי? הרי לא די בכך שאומרים "שלום, תודה רבה, הצלתם את חיי, נתתם לי במתנה את היקר מכל. ישלם לכם הקב"ה כגמולכם..."

ובכל זאת – נפרדנו ויצאנו לדרך.

ידענו כי עלינו לצאת לדרך חיים חדשה אחרי נדודים ותלאות של שלוש שנים וחצי. השנים הקשות נתנו בנו את אותותיהן – היינו תשושות ומדוכאות ולא ידענו איך ובמה להתחיל. רק דבר אחד ויחיד כן ידענו וכן הבנו: הקב"ה, ברחמיו ובחסדיו הרבים, הובילנו עד כה. הוא, ורק הוא, הראה לנו את הדרך עד הלום, והוא יאיר את דרכנו הלאה, בהמשך.

כשיצאנו לדרך, עמדה גברת רנקוסקענא ליד הדלת. הלכנו מעט, ואז הסתובבתי וראיתי אותה עומדת ומביטה בנו. המשכנו ושוב הסתובבתי. היא עדיין עמדה שם. רק כשהתרחקנו והבית הפך לנקודה קטנה – נכנסה הביתה.

לאחר הגיעי ארצה התכתבתי עימה משך שנים רבות. תמיד פנתה אלי במכתביה במלים – "בתי היקרה". מאחר וידעתי כי המצב הכלכלי בארצה אינו שפיר, נהגתי לשלוח לה חבילות – על אף שתמיד בקשה ממני שלא לבזבז בעבורה כסף... בשנים מאוחרות יותר, בהן התגוררנו בברזיל, נהגתי לשלוח לה את מכתבי דרך ארץ ישראל – חששתי כי תחשוב שלא היה לי טוב בארץ ישראל ולכן עזבתי ועברתי לברזיל...

במכתביה האחרונים כתבה לי: "כעת אני יכולה למות בשקט, כשאני יודעת שאתן מסודרות וכל אחת נמצאת במקומה."

לאחר מותה שלחה לי בתה את תמונת אמה כשהיא נחה בארון ועל גופה מתנוסס צלב... גם הבת ממשיכה מדי שנה לשגר לי מכתב ברכה לרגל ראש השנה שלהם...

אין ספק, כי אשה זו היתה אחת מחסידי אומות העולם, ועד היום חשה אני כלפיה רגשי הכרת טובה עמוקים – הן היא היתה שליחת ההשגחה להציל את חיי בימי הזעם.

הוא הי'ט'ב, הוא מי'ט'ב - והוא י'ט'ב

כפי שסיפרתי, לאחר שעזבנו את הכפר הגענו לטלז ולאלסיאד. לאחר ימים אחדים באלסיאד, אצל משפחת פקטור היקרה, המשכנו לקובנה. ידענו כי בקובנה בירת ליטא מתגוררת הרבנית מרים שולמן מסלבודקה, בתו של הרב ר' אייזיק שר זצ"ל ואשתו של ר' מרדכי שולמן ז"ל.

ואולם, בדיוק לפני שהגענו – נסעו משם היא ומשפחתה, ובמקומם התגוררו באותו בית הגברת רחל לוי פלטובסקי עם שלושת ילדיה. היא היתה בתו של הרב אידלזק, ראש ישיבת "בית יוסף" בתל אביב. היא ושלושת ילדיה ניצלו באורח נס, ובעלותה ארצה – כעבור זמן מה – נישאה שנית לרב פלטובסקי.

הגברת רחל לוי קיבלה אותנו במאור פנים, ובביתה נשארנו עד שהמשכנו בדרכנו – לארץ ישראל.

ניתן לומר כי התייחסה אלינו כאילו היינו בנותיה. היא התחלקה עימנו בפרוסות הלחם שלה ושל ילדיה. את הלחם קיבלה תמורת י"ש שמכרה לגויים.

בקובנה היינו גם בפסח. בליל הסדר השתתפו הניצולים שהגיעו לקובנה, וביניהם הרב פוגרמנסקי, שתיבל את הסדר בדברי תורה. אינני זוכרת פרטים רבים מאותו ליל הסדר, אך הדבר שנחקק בזכרוני הוא העובדה שהיה זה ליל סדר עצוב מאוד, מחד גיסא, אך מאידך גיסא, הוא היה מיוחד – הנה, לאחר שנים בין הגויים, שוב זכינו לשבת לשולחן הסדר ולשמוע דברי תורה.

בהיותנו בקובנה הגיעה לאוזנינו ידיעה, כי במנזר סמוך נמצאות שתי בנות יהודיות, ויש חשש שאם לא יחלצו אותן משם מיד – הן תאבדנה, חלילה, לעד. אחת הבנות היתה נכדתו של רבי אייזיק שר,

ראש ישיבת סלבודקה, והשנייה היתה שולמית פרידמן, אחותן הצעירה של הרבניות קוטלר וסרנא.

מי אם לא אחותי בת־שבע התנדבה ללכת ולחפש את השתיים ולהוציאן מהמנזר? על אף שהמלחמה עדיין לא נסתיימה סופית, פנתה בת־שבע – יחד עם יהודי רוסי – לעבר המנזר.

"אל תלכי!" התחננתי באוזניה, "סכנה גדולה צפויה לך בדרך. הכוחות הלוחמים נמצאים במרחק של כמה קילומטרים מהמנזר!" אך בת־שבע לא שעתה לדברי ויצאה לדרך.

באותה עת התארגנו קבוצות קבוצות של עשרה איש לעלייה ב' (– עלייה בלתי ליגאלית) לארץ ישראל. הדבר היה כרוך בקשיים רבים ובהוצאות מרובות. כל קבוצה כזו קיבלה על עצמה לממן את עלייתו של אחד מבני הקבוצה שלא היה בידו הסכום הדרוש.

והנה, בדיוק כשיצאה בת־שבע אחותי לחפש את הבנות במנזר, התמזל מזלי ויכולתי להצטרף לקבוצה של אנשים – רובם שרידים מעירנו טלז – שהסכימו לצרף אותי אליהם.

הייתי אובדת עצות: מצד אחד, היתה זו הזדמנות נדירה, ואני כה חפצתי להגיע לארץ ישראל! אך מן הצד האחר, כיצד יכולתי לנסוע ולהשאיר את אחותי – מבלי לדעת מה יעלה בגורלה? היתה זו החלטה קשה מאוד.

באותן שעות קשות של החלטה, התייצבה לימיני הגברת לוי־פולטבסקי ע"ה, כאמא אוהבת וכאחות מסורה. "אני לא אומרת לך מה לעשות," כך אמרה לי, אך הכינה לי כריכים לדרך...

וכך נפלה ההחלטה: יצאתי עם הקבוצה לדרך. היתה זו דרך קשה ומסובכת. עברנו בווילנא העיר והמשכנו ברכבת לביאליסטוק. שם, התפזרו כל חברי הקבוצה, אך לי לא היה להיכן לפנות. עמדתי והבטתי סביבי, כשלפתע ראיתי יהודי עובר במקום. ניגשתי אליו ושאלתי באידיש: "היכן יש כאן יהודים?" האיש הראה לי את הדרך. ולאחר שהלכתי לפי הוראותיו, הגעתי למקום. היה זה חדר ענק ובו

יהודים רבים – כולם גלמודים, שבורים ורצוצים כמוני. בחדר זה הם התאכסנו, כשלכל אחד מהם פינה קטנה משלו. מובן שמצאתי שפה משותפת עם הניצולות שהיו במקום.

משם נסענו ללובלין.

בהגיענו ללובלין, פנינו אל מחנה ההשמדה מיידנק הסמוך, ששוחרר ימים ספורים קודם לכן. עננים שחורים כיסו את המחנה, אות למה שהתרחש בו עד הימים האחרונים. בפתח המחנה עמד שומר ובידו ספר ענקי – בספר זה נצטווינו לרשום את שמותינו, ורק אז הורשינו להיכנס.

עם היכנסנו – צדו עינינו ערמות נעליים – היו אלה נעליים זעירות של ילדים קטנים שהובלו להשמדה. פנינו לצריפים – היו מקומות שראינו בהם צלחות ובתוכן שאריות של מרק – אנשים שלא סיימו את ארוחתם הדלה, האחרונה, והם הובלו לתאי הגזים ולכבשנים. ראינו בגדים מושלכים לכל עבר, ראינו ערמות של שערות – – – קשה לתאר את המראות הנוראים שניבטו אלינו מכל עבר, מכל פינה.

באגרופים קמוצים מזעם ובעיניים דומעות הבטנו במראות הקשים, וכעבור זמן קצר עזבנו את מקום הזוועה כששפתינו מלחשות: "נקום דם עבדיך השפוך..."

בהיותנו בלובלין ביקרנו בישיבת חכמי לובלין המפורסמת – אך לגודל הצער לא היה זכר לקדושת המקום: בית המדרש הגדול הפך למחסנים, שום זכר לא נותר לימים היפים שבהם קול התורה נשמע בין הכתלים. עצובים ודוויים עזבנו גם את המקום הזה.

המשך דרכי כבר לא היתה עם אותה קבוצה מקורית שיחדיו יצאנו לדרך, כי במהלך הדרך פגשתי אנשים בודדים וגלמודים כמוני והצטרפתי אליהם.

עברנו על פני ורשא ההרוסה ומשם שמנו פעמינו לצ'כסלובקיה. בדרך הצטרפו לרכבת ניצולים רבים מהמחנות שהשתחררו לאחרונה, וכל אחד מהם חיפש בני משפחה, מכרים, ידידים... היה זה מחזה

איום ונורא להתבונן בכל אותם מחפשים נואשים ובאכזבה שהיתה מנת חלקם כשלא מצאו זכר ליקיריהם...

תחנתנו הבאה היתה בודפשט שבהונגריה, שם נשארנו כשישה שבועות, כשאנו מתאכסנים במקומות שונים וממתינים לאות לצאת לדרך, לארץ ישראל.

יום אחד הופיעה לנגד עיני מרים בלוך, בתו של הרב מטלז. מרים נישאה מספר שבועות קודם לכן. עתה, שמחה לראות אותי, וכשהבחינה ברגלי הנפוחות מרוב הליכה – מיהרה ונתנה לי את הנעליים שלה, שהתאימו למידת רגלי הנפוחות. "אל דאגה, בעלי יקנה לי נעליים חדשות," הרגיעה אותי בראותה כי אני מהססת לקחת את נעליה.

ומאז, ובמשך כל השנים שאחר כך, הייתי בקשרים אמיצים עם מרים, קשורות היינו כאחיות ותמיד הוקרתי אותה. גם עם אחיותיה – בנותיו של הרב מטלז – הרבניות אוסבנד, סורוצקין, שטיין וגיפטר אני בקשרים איתנים. הרי בסופו של דבר, כולנו גדלנו בטלז, עירנו שחרבה, והורינו היו מיודדים כאחים ממש!

התחנה הבאה, לאחר הונגריה, היתה אמורה להיות רומניה. הכוונה היתה לנסוע לבוקרשט, ומשם – דרך הים השחור ותורכיה – להגיע סוף סוף לארץ ישראל.

ואז, כשעמדתי בתחנת הרכבת בבודפשט, ממתינה לרכבת לבוקרשט, פגשתי את חברתי מינה יודלביץ. חברות לספסל הלימודים היינו, ועתה נשבענו זו לזו שלא ניפרד עוד. מינה התכוונה אף היא לנסוע לבוקרשט, אך דקות ספורות לפני שהגיעה הרכבת שמגמת פניה לבוקרשט, עצרה בתחנה רכבת שהגיעה זה עתה מעיר הבירה הרומנית. מהרכבת ירד יהודי כלשהו ובראותו אותנו אמר:

"אל תסעו לבוקרשט! הקבוצה האחרונה שהגיעה לשם – נתפסה

על ידי הרוסים, וכל אנשי הקבוצה נשלחו לסיביר. אל תעלו לרכבת לבוקרשט! אל תיסעו לשם!"

אינני יודעת מי הוא האיש שהזהיר אותנו, אך ברור שהיה זה שליח ההשגחה. אילו היה מאחר בכמה שניות – מי יודע מה היה עולה בגורלנו... אכן, הקב"ה – שהצילנו בדרכים מופלאות עד כה – הציל אותנו באורח נס גם בפעם הזו. למרות שנות הסבל שעברו עלינו, את רחמיו ואת חסדיו של שוכן מרומים ראינו על כל צעד ושעל!

★ ★ ★

נשארנו בבודפשט כשישה שבועות, ולאט לאט חיפשנו דרך אחרת להגיע לארץ, והתברר שהדרך החדשה תהיה איטליה. הבריגדה העברית חכתה לנו כשהגענו לאוסטריה, וצריך היה לעבור את הגבול לאיטליה והכל היה באורח לא חוקי. עברנו את גבול אוסטריה־איטליה לצלילי השיר "הבאנו שלום עליכם".

באיטליה הייתי כחצי שנה. עברנו במקומות רבים, והתיישבנו בסנטה מריה שבדרום איטליה. באו לשם כאלף ניצולים, רובם היו אנשים ששוחררו ממחנות ההשמדה – האנשים המסכנים היו רעבים, פחד היה להסתכל עליהם. לימדתי את השפה העברית לבנות ולמבוגרים, ואנשי הבריגדה עזרו לנו בכל. באותה עת הייתי עייפה ותשושה, ולא יכולתי להתמודד שוב עם קשיים. גם המזון הכשר היווה בעיה, וקיבלנו חבילות מזון מארצות הברית באמצעות הג'וינט. האוכל הכשר היה מועט, וצריך היה לחלקו בין אלה שרצו כשר. אני לא סמכתי על אנשי המטבח, ולכן האדם שחילק את האוכל היה נותן לי את חלקי כשאליו מוצמדת החותמת "כשר".

מאידך גיסא, היו גם דברים קלים: בעת שיצאתי החוצה לא הייתי צריכה להתחבא ולא חששתי מאיש. הייתי מודה על כל צעד ושעל לקב"ה על החסד הגדול שעשה עימדי ושימשיך את חסדו, והשתדלתי בכל כוחותי הדלים להתקדם ולא לדאוג ולסמוך רק על ניסים.

וכשהתחילו לדבר על האפשרות לעלות ארצה, צריך היה לאגור כל הכוחות, ואז התחלתי לחשוב – איך אסתדר בארץ, מי יעזור לי, מי יושיט לי יד, מי יעודד אותי, ומה לעשות לבד בכוחות לא כוחות, להמשיך? איך?

הפלגנו באונייה צבאית אנגלית ענקית בדרך לארץ. ישבתי על הסיפון עם מינה חברתי ושוחחנו, שאלנו זו את זו, מה יהיה בארץ – מה נעשה? ומה נאכל?

לפתע קראו ברמקול את שמי ואמרו: "יש לך מכתב מהארץ." אמרתי כי זו טעות, לא יכול להיות, אין מי שיחפש אותי, אין מי שירצה אותי, מי בכלל מכיר אותי? בכל זאת הכריזו פעם שנייה את שמי, והחלטתי ללכת לראות מה העניין. ואכן, נתנו לי מכתב מהארץ, מצפורה יעקבי ע"ה, בת דודתי, הבת של הרב מפאפילאן. היא כתבה לי: "אל תדאגי, תהיי אצלנו ואני מחכה כבר שתבואי." היה זה מכתב לבבי מאוד. סובבתי את המכתב מצד אל צד ושוב ראיתי את שמי. אכן, זה מכתב בשבילי, יש מי שדואג לי. התרגשתי! המכתב שייך לי, יש לי לאן ללכת! יש מי שמכיר אותי! נפלא!

הקב"ה דואג אפילו לתולעת על האדמה.

מודה אני לפניך...

הגענו ארצה. בת־שבע אחותי לא היתה איתי, ופגשנו זו את זו רק כעבור ארבעה חודשים! האנגלים היו עדיין בארץ, ומיד בבואנו לקחו אותנו לעתלית, שם היינו כארבעה ימים. במשך הימים הללו באו נציגים מכל המפלגות וממש חטפו אנשים.

אנחנו נשארנו כמעט אחרונות, סדרו לנו להגיע לתל־אביב ומשם היינו צריכות להסתדר לבד. הגענו לתחנה המרכזית, ניגשנו לרציף של האוטובוס לרחובות ואמרתי לנהג שעלינו להגיע לרחובות, ומאחר שאנו עולות חדשות, אנא, שיעזור לנו, כי לא היתה פרוטה מצויה בכיסנו. עוד אמרתי לו, שאנו נוסעות למשפחת יעקבי, ושאני מבטיחה לשלם את הכסף למחרת.

הנהג היה מאוד אדיב, וכנראה ראה עלינו שאנו עצובות, ובאדיבות נתן לנו לעלות לאוטובוס הנוסע לרחובות.

כשהגענו לרחובות, הלכנו לחפש את הכתובת שעל המכתב, עד שהגענו לדירת משפחת יעקבי. דפקתי על הדלת ברגשות מעורבים. הדלת נפתחה, וצפורה נפלה עלי והתנשקנו. אמרתי לה שבאתי עם חברה הממתינה למטה. והיא אמרה לי: "בבקשה, אמרי לה לעלות, אני מבינה שאתן צריכות להיות ביחד." צפורה היתה מאוד נחמדה וקבלה אותנו בזרועות פתוחות. בעלה של צפורה לא היה בבית, כי נסע לאיטליה עם הבריגדה העברית לעזור לניצולי השואה. הצטערתי שלא נפגשתי איתו שם, באיטליה.

וכך היינו כשבוע ימים בביתה של צפורה והחלטנו שזה לא בדיוק מה שאנו רוצות. מינה התקשרה בתל־אביב עם קרובת משפחה ועזבה את רחובות, החלטנו להישאר בקשר.

נשארתי לבדי, וחשבתי לעצמי: מה אעשה הלאה? אומנם צפורה ע"ה רצתה מאוד לעזור לי, אבל אני לא הייתי מרוצה מכל הנעשה סביבי.

היה לצפורה אח בישיבה בטלז ואחות בשם שרהל'ה. סיפרתי לה על קורות טלז, ועל אף שידעה ושמעה, לא תיארה לעצמה מה עברו ומה היה סופם של כל בחורי הישיבה וכל אנשי טלז וכל משפחתנו. היא מאוד התרגשה ובכתה יומם ולילה. מאוד הצטערתי שגרמתי לה כזו עגמת נפש. היא לא יכלה להירגע ואמרה לי שיש לנו בן דוד בבני־ברק, הרב ר' נחום מאיר קרליץ זצ"ל, ובקשה ממני לנסוע ולשאול אותו מה היא יכולה לעשות למען הקדושים, כדי שהיא תוכל להירגע.

נסעתי לבני־ברק והגעתי לביתו של הרב קרליץ זצ"ל, שם קבלו אותי בשמחה רבה, ומאוד התרגשתי לפגוש עוד קרובי משפחה.

סיפרתי לרב כי גרמתי לצפורה ע"ה עוגמת נפש, והרב אמר לי שתיתן צדקה ואז היא תירגע.

חזרתי לרחובות, אבל גמרתי בליבי שאינני נשארת שם. צפורה שמחה לשמוע מה שאמרתי לה, והיא אכן נתנה צדקה לישיבת פוניבז', כי משפחתה הכירה את הרב מפוניבז' עוד לפני המלחמה. והיא באמת נרגעה במקצת.

עזבתי את רחובות ובאתי לבני־ברק, לביתו של הרב קרליץ זצ"ל. ושם, בביתו, נודע לי שיש לנו עוד קרוב משפחה, הגאון רבי איסר זלמן מלצר זצ"ל. אחרי מספר ימים שלח הרב מלצר להודיע לי שאבוא לירושלים.

נודע לי גם, שבתו של הרב מלצר גרה בפתח־תקווה. החלטתי לנסוע לפתח־תקווה למשפחת בן־מנחם, כי לא היה לי נעים לנסוע לבדי לירושלים. באתי לבית הרב בן־מנחם זצ"ל, והרבנית בן־מנחם, בתו של הרב מלצר, קירבה אותי מאוד וקיבלה אותי בחמימות, ממש לא ידעה מה לעשות למעני. החלטנו כולנו לנסוע יחד לירושלים.

אני? לירושלים? – נפעמתי – מדוע זכיתי אני לְמַה שלא זכו רבים אחרים???

השאלה הזו העסיקה אותי כל הדרך לירושלים, וכשהגענו בסמוך לעיר הקודש כבר לא יכולתי להחזיק מעמד מרוב התרגשות, חשבתי שאתמוטט, שלא אחזיק מעמד. כמה קשיים עברו עלי עד שדרכתי על אדמת הקודש – – –

"ארץ ישראל נקנית בייסורים."

הגענו לבית הרב מלצר. איזו קבלת פנים! תשומת הלב, החמימות והדרת פניו של גדול בישראל זה גרמו לי להתרגשות עצומה. עמדתי המומה, לא הוצאתי הגה מפי, לא ידעתי מה לומר ומה לא. הרבנית שרה מלצר ע"ה עזרה לי להירגע. בטוב ליבה, אשה גדולה זו הבינה לרוחי והקלה עלי.

נכנסנו לחדר גדול מאוד. כל הרהיטים בבית זה היו שולחן ארוך ארוך וכסאות מסביב השולחן ומדפי ספרים מכל צד ועבר. בדמיוני ראיתי את ביתי בטלז, ביתי החרב, ואת קול התורה ששמעתי בביתי – חוזרים עתה אלי כמו בחלום. הייתכן?

נשארתי בבית הגאון הרב מלצר זצ"ל שישה שבועות. לא להאמין איך הסכמתי להטריח גדולים אלה. זכיתי לראות גדולים ולחיות שוב. זכיתי שוב לשמוע את קול התורה. זכיתי!

כמה עלי להודות לקב"ה על חסדיו המרובים – קשה לתאר.

בזמן שהייתי בבית הגאון, ראיתי ולמדתי הרבה מ"המעשים הקטנים". ישנתי בחדר הגדול על יד חלון, וכל לילה היה הגאון נכנס ושם ידו מתחת לחלון לבדוק אם רוח לא נכנסת דרכו. וכיצד הקפיד לעזור לי להתאקלם, כשתמיד חיוך על פניו. והכל "דברים קטנים".

באחד הימים הגיע חתנו של הרב מלצר – הגאון ר' אהרן קוטלר זצ"ל מלייקווד. רק לשמוע את שני הגדולים לומדים ואת קולם הערב

בלימוד! הייתי עומדת מאחורי הדלת ומקשיבה, נהניתי ובכיתי מרוב אושר, על שזכיתי.

בירושלים מצאתי קרובים נוספים – משפחות גולובנציץ ופינס – משפחות מיוחסות, שקיבלוני בחמימות ובאהבה ותמיד נהניתי להתארח אצלן.

הרביתי לנסוע לבני־ברק והייתי בביתו של הגאון ר' נחום מאיר קרליץ זצ"ל, בן דוד אבי זצ"ל, וגם שם ראיתי ולמדתי ונהניתי. שהרי במשך כל שלוש השנים וחצי שהייתי אצל הגויים, כמה התגעגעתי וחשבתי, האם אזכה להגיע לארצנו הקדושה? והאם אשמע עוד פעם קול תורה? והנה, זיכה אותי הקב"ה לראות גדולי ישראל שקיימים וחיים בארץ ישראל, איזו שמחה ואיזה אושר.

ושוב השאלה: "במה זכיתי"?

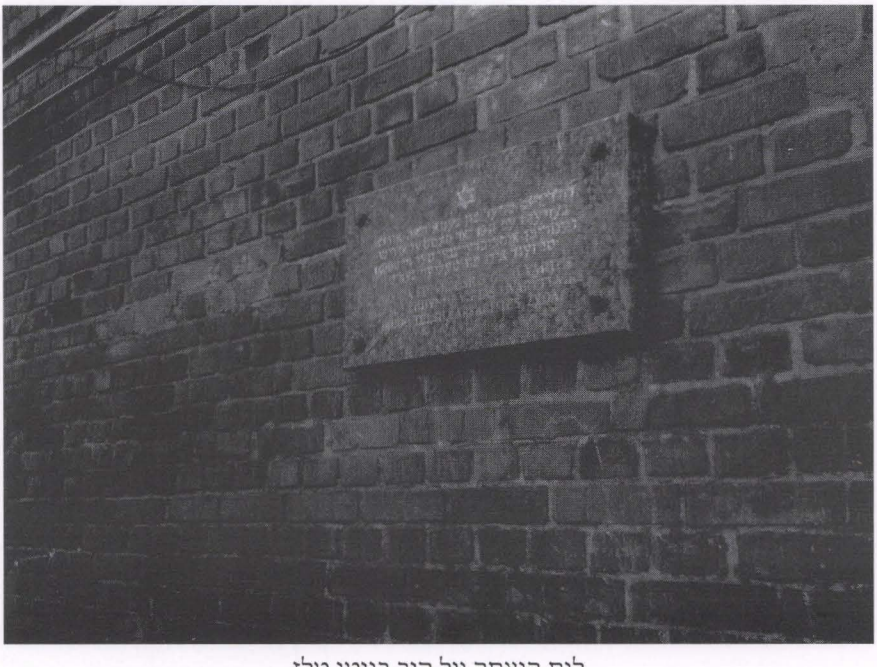
"על ניסיך שבכל יום עימנו
ועל נפלאותיך וטובותיך שבכל עת
ערב ובוקר וצהריים,
הטוב כי לא כלו רחמיך
והמרחם כי לא תמו חסדיך..."
ועל כל אלה – מודה אני לפניך,
אל תטשנו ואל תעזבנו לנצח!

תמונות מחזורי גימנסיה "יבנה" בטלז
לרגל שנת העשור

לוח הנצחה – זה מה שנותר מישיבת טלז המעטירה

לוח הנצחה על קיר בגיטו טלז

מכתב שקיבלתי מיד לאחר המלחמה מדודתי שברוסיה,
ומאז – נעלמו עקבותיה

נעלה את זכרם הקדוש ונזכור ברטט קדושה את יקירינו

אבא: יהושע בן יחיאל־מיכל, נספה ביער ריין ב־1941
אמא: דבורה בת ר׳ דוד, נספתה במחנה גירול ב־1941
אחותי: פייגע־רבקה בת יהושע ודבורה, נספתה בגיטו טלז
אחותי: עטל בת יהושע ודבורה, נספתה בגיטו טלז
אחותי: שולמית־זלדה בת יהושע ודבורה, נספתה בגירול
אחי: יחיאל מיכל בן יהושע ודבורה, נספה בגיטו טלז
סבתא: הרבנית סימה בת בן־ציון, נספתה במחנה גירול
הדוד: אבא־לייב מנצ׳ובסקי בן דוד, נספה בגיטו וילנה
הדודה: אלקה בת הרב יחיאל־מיכל, נספתה בגיטו וילנה
הדודה: רוזה, בת הרב יחיאל־מיכל, נספתה בגיטו וילנה
הדוד: מאיר בן דוד, נספה בגיטו טלז

המנציחות:
האחיות: בת־שבע שוואַרץ (ברקמן)
רייזעלע (שושנה) פריבלסקי (ברקמן)

דף הנצחה מתוך "ספר קהילת טלז"

מסילות בלבבם

באחד הימים הבזיק במוחי רעיון: אכתוב בכתב יד את ספר התהילים, ואשלח אותו אל אחותי המסתתרת בבית הכומר, הן ברשותי נמצא סידור ובו ספר התהילים – אוכל להעתיק את הפרקים...
בדחילו ורחימו כתבתי וניקדתי את פרקי התהילים האהובים עלי... שעות רבות הקדשתי למלאכת קודש זו. היא היתה קרן האור שלי באפלת החיים שחייתי והעניקה לי כוח להמשיך וחיזוק לעתיד...
לבסוף הגיע הלילה שבו הגעתי אל סופו של פרק ק"נ–מאה וחמישים פרקי תהילים הושלמו, כולם כולם בכתב ידי.

◆

במלים אלה מתארת מחברת הספר, הגב' ש. פריבלסקי, את החוויה הרוחנית העמוקה שעברה עליה בשנות הזעם, בעת שהסתתרה בבתי גויים, כשהיא כמעט בודדה בעולם לאחר שכל משפחתה העניפה נהרגה על קידוש השם. קשים ומרים היו ימיה ולילותיה בין הגויים, וספר התהילים הוא שהאיר את החשכה הקודרת.

◆

ספר התהילים הזה, שכתבתי בדם ליבי ובתמצית נשמתי – מספרת המחברת – נמצא עד היום ברשותי – הוא המלווה אותי לכל מקום, והוא היקר שבאוצרותי.

